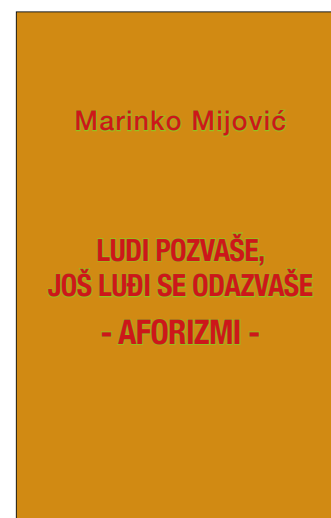
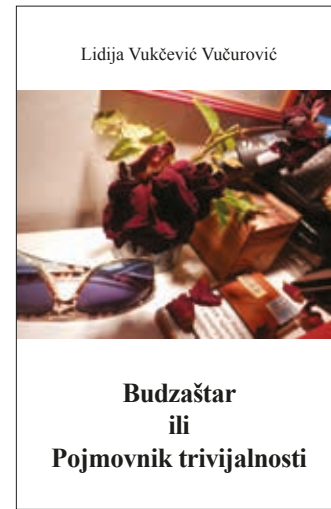
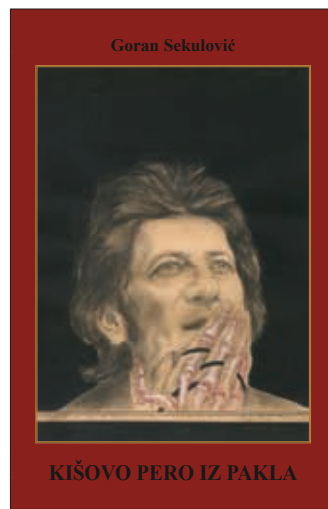
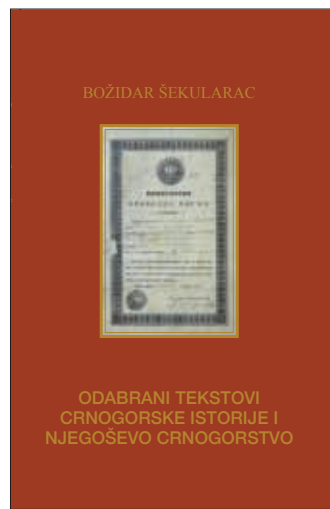
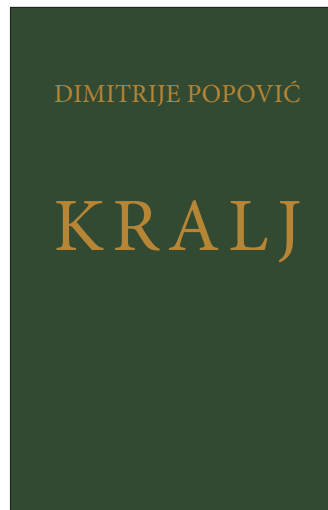

OBJAVLJENI NASLOVI 2021./2022.

LJETOPIS CRNOGORSKI

Zagreb, br. 10, god. 2021./22.

LJETOPIS CRNOGORSKI Zagreb br. 10, god. 2021./22.

LJETOPIS CRNOGORSKI

Zagreb, br 10, god. 2021./22.

Sadržaj

Uvodnik

Produblјivanje svjetske krize – Petar Popović.....5

• Događanja

Predstavlјanje knjiga u Crnogorskom domu

Predstavlјanje knjige Crnogorski izazovi – Marko Špadjer, Dragutin Lalović i Danilo Ivezić
Politološko veče: Doba države – Luka Ribarević, Dragutin Lalović11

Otkrivanje spomenika princezi Kseniji

Princeza Ksenija Petrović-Njegoš se „vrnula„ kući31
Crnogorka stamenog patriotizma – Marko Špadjer36
Princeza kojoj Cetinje odaje iskreno priznanje – Nikola Đurašković37
Od ideje do cilja: Kako je tekao posao na izradi spomenika princezi Kseniji38
Princeza Ksenija Petrović-Njegoš (1881.-1960.) – Anda Kapičić41
Zapisi o princezi i spomeniku: Žena koja je pobijedila svoju nesreću – Dimitrije Popović.....49

Ogledi

Vanjskopolitički prioriteti Crne Gore s posebnim osvrtom na prepreke pristupanju
Europskoj Uniji – Boris Vukotić.....52
Pravoslavna crkva, Crna Gora i „srpski svet„ – Kenneth Morrison i Vesko Garčević75
Rat i Europa: Razgovor s Alainom Finkielkrautom – Petar Popović.....92

Knjige

Likovni zapisi u doba korone, Dimitrije Popović – Miraš Martinović92
Crnogorski izazovi, Dragutin Lalović/Danilo Izvezić.....99
Finis Africae: realističke perspektive o globalnom upravlјanju, Stipe Buzar, Petar Popović i
Damir Mladić – Josip Lučev.....99

Odabrani tekstovi crnogorske istorije i Njegoševo crnogorstvo, Božidar Šekularac – Marijan Premović.....	100
Otimanje države, Rajko Cerović – Borislav Jovanović	101
Prokletstvo poziva, Savo Bogdanović - Goran Goldberger	103
Budzaštar ili Pojmovnik trivijalnosti, Lidija Vukčević – Bogić Bogičević.....	104
Kišovo pero iz pakla, Goran Sekulović – Bogić Rakočević	105
Tebi, a sebi, Ljubica Perović Katić – Andrijana Nikolić	106
Ludi pozvaše, još ljudi se odazvaše – aforizmi, Marinko Mijović – Danilo Ivezić.....	108
KRALJ, Dimitrije Popović, Grafička mapa 14 listova, Dimitrije Popović.....	110

Uvodnik

Produblјivanje svjetske krize

glavni urednik: Petar Popović

Godine 2022. i 2023. dodatno su produbile krizu kako na globalnom tako i regionalnom nivou. S jenjavanjem pandemije korona virusa svijet pogađa ekonomska kriza i niz sigurnosnih prijetnji i društvenih izazova, od kojih bih izdvojio tri ključna: ruska agresija na Ukrajinu, klimatske promjene i umjetnu inteligenciju. Riječ je o izazovima koji su oblikovali tok događaja u protekle dvije godine, a čije će se dugoročne posljedice odraziti na geopolitičke odnose, ekonomske dinamike, te stanje društva u cjelini.

Ruska agresija na Ukrajinu 24.02.2022. imala je dalekosežne posljedice za globalni ekonomski sistem i sigurnosno okruženje. Agresija na Ukrajinu dovela je do preispitivanja regionalne dinamike moći. NATO je ojačao svoju prisutnost u istočnoj Europi, pojačavajući mjere kolektivne obrane kao odgovor na uočene sigurnosne prijetnje. To je pridonijelo ponovnom kalibriranju vojnih strategija i saveza u regiji, uključujući primanje Finske u NATO. Sukob je ponovno pokrenuo rasprave o nuklearnom odvraćanju i strateškoj stabilnosti. Rusko posjedovanje nuklearnih kapaciteta pojačalo je zabrinutost zbog moguće eskalacije sukoba i potrebe za globalnim naporima da se spriječi uporaba takvog oružja. Međunarodna zajednica je na poteze Rusije odgovorila nizom ekonomskih sankcija s ciljem izolacije Moskve. Ove sankcije,

koje su nametnule Sjedinjene Države, Europska unija i druge zemlje, ciljale su na ključne sektore poput financija, energetike i obrane. Ekonomski pritisak nastojao je obuzdati ruski ekspanzionizam, ali za sada bez većih rezultata – niti je slomljena ruska ekonomija, niti su ruski vojni napori obuzdani. Uloga Rusije kao glavnog opskrbljivača Europe energijom, posebice prirodnim plinom pridonijela je produblјivanju ekonomske krize. Energetski sektor postao je središnja točka, uz zabrinutost zbog mogućih prekida u opskrbi plinom, stvarajući osjećaj ranjivosti među europskim nacijama i potičući rasprave o diversifikaciji.

Gospodarske i sigurnosne posljedice ruske agresije odjekuju daleko izvan granica pogođenih zemalja. Dok sukob traje, međunarodna zajednica se bori s delikatnim zadatkom balansiranja geopolitičkih interesa. Preslagivanje karata i novi odnos moći ogleda se u zatezanju odnosa unutar samog Trans-Atlantskog savezništva. Tijekom čitave 2022. Njemačka se našla na meti kritike što je odbijala uvesti blokadu na uvoz ruskog plina kako ne bi žrtvovala svoje gospodarstvo. U konačnici je uvela blokadu, te kao ekonomski motor EU pokrenula ubrzanu tranziciju na čistu tehnologiju i *net-zero economy*. U isto vrijeme, američki Kongres izglasava zakon predsjednika Joe Bidena o suzbijanju inflacije. Taj zakon ustvari nema veze sa inflacijom, nego s državnim poticajima, subvencijama i poreznim olakšicama za industriju čiste tehnologije. Izravno kršeći pravila Svjetske trgovinske organizacije, Amerika je pozamašnim poticajima, koji broje milijarde dolara, „potkupila,, industriju o kojoj ovisi europska budućnost. Kompanije poput Mercedes, Tesle, BMW, te mnoge druge koje su ulagale u električne

automobile, ali i u druge grane zelene industrije, odselile su u Ameriku. EU je stoga u proljeće 2023. donijela Zakon o kritičkim resursima kako bi diversificirala opskrbu i suprotstavila se „nepoštenoj“, igri Amerike i Kine na tržištu obnovljivih izvora energije. Europi se u tom pogledu ključnim partnerom nameće Afrika. Međutim, sudeći po nizu državnih udara u regiji Magreba i Sahela tijekom posljednjih dvije-tri godine, Europa i njezina energetska budućnost ostaje u nezavidnom položaju.

Posljednje dvije godine obilježene su posljednima klimatskih promjena i uobičajenog nedostatka globalne akcije. Godine su svjedočile alarmantnom porastu ekstremnih vremenskih događaja, uključujući uragane, poplave, šumske požare i suše. Ti su događaji poremetili živote, opustošili infrastrukturu i pogoršali postojeće socioekonomske razlike. Kako se ekstremni vremenski uvjeti pojačavaju, a ekološke neravnoteže pogoršavaju, utjecaji na ekosustave, zajednice i gospodarstva naglašavaju imperativ za odlučnim i zajedničkim mjerama za borbu protiv klimatskih promjena. Diljem svijeta rastuće temperature dovele su do neviđenih toplinskih valova, što je predstavljalo ogroman pritisak na ranjivo stanovništvo, opterećivalo energetske resurse i predstavljalo ozbiljne zdravstvene rizike. Učestalost i intenzitet ovih toplinskih valova signalizira prijetnju javnom zdravlju i dobrobiti. Poremećaji vremenskih obrazaca uzrokovani klimatskim promjenama doveli su do izazova u poljoprivredi, utječući na proizvodnju hrane i sigurnost hrane (posebice treba izdvojiti suše u Indiji i Kini 2022., što je dovelo do pada izvoza i ozbiljnih turbulencija na tržištu hrane).

Hitnost rješavanja klimatskih promjena na-

glašena je na globalnim klimatskim sastancima na kojima su svjetski čelnici raspravljali o obvezama smanjenja emisija, prijelazu na obnovljive izvore energije i financiranju klimatskih promjena. Glasgowski pakt o klimi naglašava globalno prepoznavanje potrebe za kolektivnim djelovanjem, ali bez većih rezultata. Stoga su položene velike nade i očekivanja od summitu o klimi COP28 održanom u Dubaiju potkraj 2023. Postignut je konsenzus bez presedana među gotovo svim zemljama da krenu u „prijelaz s fosilnih goriva“. Ovaj sporazum, koji označava prvi takve vrste u tri desetljeća povijesti međunarodnih pregovora o klimi, dio je inauguracijske „globalne inventure“, kojom se procjenjuje kako države mogu ubrzati napore da se usklade s ciljevima navedenima u značajnom Pariškom sporazumu.

Unatoč ovom značajnom postignuću, izostanak konačnog poziva na „postupno ukidanje“, fosilnih goriva u ovom desetljeću ostavio je mnoge zemlje sudionice razočarane. Kritičari su izrazili frustraciju zbog percipiranih „rupa“, u jezičnoj konstrukciji sporazuma, koje potencijalno dopuštaju tekuću proizvodnju i potrošnju ugljena, nafte i plina. Iako je summit svjedočio ranom napretku s uspostavom fonda za rješavanje „gubitka i štete“, uzrokovane klimatskim promjenama, zemlje u razvoju izrazile su razočaranje zbog nedostatka novih financijskih obveza za podršku njihovom prelasku s fosilnih goriva i naporima da se prilagode klimatski utjecaji.

Dr. Sultan Al Jaber, predsjednik COP28 i izvršni direktor za naftu, proslavio je „prvo svjetsko“, postignuće uključivanja „fosilnih goriva“, u UN-ov sporazum o klimatskim promjenama. Međutim, optužbe da su UAE

namjeravali iskoristiti COP28 za sklapanje poslova oko nafte i plina bacaju sjenu na njegovo predsjedništvo. Osim prostorija za pregovore, COP28 je potaknuo val međunarodnih obećanja koja pokrivaju različita područja, u rasponu od obveza smanjenja emisija naftnih i plinskih kompanija do utrostručenja inicijativa za obnovljivu energiju. Obećanja su se također proširila na rješavanje prehrambenih sustava i istraživanje načina za poboljšanje globalne integracije akcija koje se bave klimatskim promjenama i gubitkom bioraznolikosti.

Konačno, veliki izazov posljednje dvije godine napredak je umjetne inteligencije (AI) kao transformativne sile s mogućnošću preoblikovanja različitih aspekata društva, od načina na koji radimo do načina na koji komuniciramo s tehnologijom. Dok napredak u umjetnoj inteligenciji ima ogroman potencijal za društveni napredak, AI također donosi niz društvenih izazova koji zahtijevaju pažljivo razmatranje. Jedan od primarnih društvenih izazova povezanih s umjetnom inteligencijom potencijalno je premještanje radnih mjesta zbog automatizacije. Kako tehnologije umjetne inteligencije postaju sofisticiranije, rutinski i ponavljajući zadaci sve se više automatiziraju, što izaziva zabrinutost oko sigurnosti posla za radnike u raznim industrijama. Prijelaz na radnu snagu vođenu umjetnom inteligencijom zahtijeva proaktivne mjere za ponovno osposobljavanje i usavršavanje radne snage kako bi se prilagodila evoluirajućem okruženju poslova.

Sustavi umjetne inteligencije treniraju se na golemim skupovima podataka, a ako ti skupovi podataka nose pristranosti, algoritmi umjetne inteligencije mogu ovjekovječiti i pojačati te pristranosti. To izaziva značajnu

zabrinutost u pogledu pravednosti i jednakosti u aplikacijama umjetne inteligencije. Od procesa zapošljavanja do sustava kaznenog pravosuđa, nenamjerno jačanje društvenih predrasuda može dovesti do diskriminirajućih ishoda, pogoršavajući postojeće društvene nejednakosti. Proliferacija AI tehnologija često uključuje prikupljanje i analizu golemih količina osobnih podataka. To dovodi do zabrinutosti u vezi moguće zlouporabe ili neovlaštenog pristupa njihovim osobnim podacima. Sustavi umjetne inteligencije, posebno u područjima kao što su autonomna vozila i zdravstvo, uvode etička razmatranja s kojima se društvo mora uhvatiti ukoštac. Pitanja koja se tiču odgovornosti, procesa donošenja odluka i etičkih implikacija radnji vođenih umjetnom inteligencijom postavljaju izazove koji se protežu izvan tehničkih i pravnih područja. Društveni konsenzus o etičkim smjernicama za razvoj i implementaciju umjetne inteligencije ključan je za rješavanje ovih složenih pitanja. Integracija umjetne inteligencije u svakodnevni život, od virtualnih pomoćnika do društvenih robota, izaziva zabrinutost zbog mogućnosti povećane društvene izolacije. Kako ljudi sve više komuniciraju sa sustavima umjetne inteligencije, rizik od smanjenja inter-personalnih veza i empatije postaje ozbiljan problem. Uspostavljanje ravnoteže između povećanja umjetne inteligencije i očuvanja vrijednosti usmjerenih na čovjeka ključno je za sprječavanje dehumanizacije društva.

Društveno politička kriza ne jenjava niti u Crnoj Gori. Posljednje dvije godine Crna Gora se uhvatila ukoštac s nizom pitanja, uključujući političku nestabilnost, ekonomske neizvjesnosti i socijalne napetosti. Ovi su izazovi potaknuli rasprave o nacionalnom identitetu,

strukturama upravljanja i putu zemlje prema napretku. Usprkos krizi, Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske nepokolebljivo nastavlja svojim radom u promicanju kulturnog i znanstvenog doprinosa očuvanju i razvoju crnogorskog identiteta.

U ovom broju Ljetopisa predstavljamo vam izbor događaja, ogleda i publiciranih djela koji su obilježili posljednje dvije godine. U rubrici događanja, izdvajamo promociju knjige autorâ Dragutina Lalovića i Danila Ivezića *Crnogorski izazovi* (Luča) u Crnogorskom domu, u organizaciji NCZH i Vijeća crnogorske nacionalne manjine Grada Zagreba, 7. travnja 2002. U predstavljanju su sudjelovali autori knjige i ugledni crnogorski publicist Marko Špadijer. Također, u sklopu Praznika politološke misli predstavljena je knjiga prof. dr. sc. Dragutina Lalovića *Doba države* (Luča) 26. 5. 2022. na čijem predstavljanju učestvuju izv. prof. dr. sc. Petar Popović, te izv. prof. dr. sc. Luka Ribarević i prof. dr. sc. Dragutin Lalović čija izlaganja objavljujemo u cjelosti.

Značajni kulturni događaj godine otkrivanje je spomenika princezi Kseniji, akademskog slikara i kipara, Dimitrija Popovića, na Cetinju 9.11.2022. u okviru programa obilježavanja Dana oslobođenja Cetinja. Povodom tog događaja objavljujemo biografsku skicu princeze Ksenije iz pera Anđe Kapičić, te osvrt Dimitrija Popovića. Također prenosimo i prigodne govore povodom otkrivenja spomenika Marka Špadjera, predsjednika Inicijativnog odbora i Nikole Đuraškovića, gradonačelnika Cetinja.

U rubrici Ogledi, predstavljamo rad magistra Borisa Vukotića *Vanjskopolitički prioriteti Crne Gore s posebnim osvrtom na prepreke pristupanju*

Europskoj Uniji. Autor razmatra glavne vanjskopolitičke prioritete Crne Gore od obnove njezine neovisnosti 2006. godine te zašto su pristupni pregovori s Europskom unijom prekinuti. Činjenica je da su europske integracije Crne Gore njen najvažniji vanjskopolitički prioritet, koji se nije promijenio ni nakon poraza tri desetljeća stare vlasti na izborima 2020. godine. U radu se opisuje metodologija instrumentalizacije Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori radi ostvarivanja definiranih interesa Ruske Federacije i Republike Srbije.

Naredni rad je *Pravoslavna crkva, Crna Gora i „srpski svet“*, britanskog profesora i renomiranog stručnjaka za Crnu Goru Kennetha Morrisona, u koautorstvu s Veskom Garčevićem, profesorom bostonskog univerziteta. Ovu je studija originalno objavila Atlantska inicijativa u sklopu projekta „Prevenција radikalizacije, nasilnog ekstremizma i terorizma“, sponzorirana od Ambasade Kraljevine Norveške u Bosni i Hercegovini. Studija ističe povijesnu i kontinuiranu ulogu crkve u oblikovanju identiteta nacija, te kako Srpska pravoslavna crkva (SPC) ostaje snažna sila u javnom i političkom životu na Zapadnom Balkanu. Uticaj SPC, iako diskretan, nadilazi uticaj bilo koje političke ličnosti ili državne institucije u Srbiji i susjednim državama u kojima žive Srbi. Koncept „srpskog svijeta“, koji je u rujnu 2020. uveo Aleksandar Vulin, tadašnji ministar obrane Srbije, naglašava važnost SPC u stvaranju i održavanju tog šireg srpskog identiteta. SPC je označena kao ključni igrač u utjecaju na unutarnje stvari susjednih država, posebice u Srbiji, gdje uživa privilegirani status i ponekad djeluje u „sivoj zoni“ izvan pravnih sustava susjednih država. Fokus analize je prvenstveno na Crnoj Gori, u

kojoj se SPC 2019. pojavila kao de facto politička opozicija, čineći je ključnim aspektom šireg projekta „srpskog svijeta“.

Konačno, objavljujemo razgovor Petra Popovića s Alainom Finkielkrautom, poznatim francuskim filozofom i javnim intelektualcem na temu *Rat i Europa*. Finkielkraut daje kritički osvrt na rusku agresiju na Ukrajinu, dekonstruira narative o Putinu kao zaštitniku zapadne civilizacije od liberalne dekadencije, te poziva Europu da se vrati samoj sebi.

U posljednjem dijelu ovog broja možete pročitati recenzije naših izdanja, knjiga koje su objavljene u zadnje dvije godine.

DOGAĐANJA

Predstavljanje knjiga

Predstavljanje knjige *Crnogorski izazovi*

(Nacionalne zajednice Crnogoraca Hrvatske i Vijeća crnogorske nacionalne manjine Grada Zagreba, 7. travnja 2022.)

Parlamentarni izbori u Crnoj Gori održani 30. 8. 2020. godine predstavljali su svojevrsnu prekretnicu, bolje reći veliki demokratski iskorak. Prvi put u njoj povijesti vlast je promijenjena bez prevrata i rata. Crna Gora je zakoračila u DEMOKRACIJU. Samo ovo po sebi je dovoljan razlog za nastanak ove knjige, kako bi Dragan rekao „zarazio sam ga Crnom Gorom” njenom svakodnevnicom i „pokušajem da se othrvam ovoj demokraciji”. Ono što se dešavalo na političkoj i društvenoj sceni Crne Gore nakon ovih izbora tražilo je odgovor na pitanja: Kakva je politička scena Crne Gore? Tko su njeni učesnici? Kakav je politički profil tih učesnika? Tko drži poluge izvršne vlasti? Što je ono što ih povezuje? Zašto crnogorska vlada nije politička i demokratska nego crkvena i ekspertska? Kakva je uloga u svemu tome SPC, pozicija Amfilohija i njegov odnos s Milom Đukanovićem?

Sve ovo i još ponešto ukorčili smo u ovoj knjizi „Crnogorski izazovi” u dva ogleada: „Crnogorska država i njen crkveni pravoslavni čvor” i „Crnogorska država pred izazovima demokracije (nakon 11. parlamentarnih izbora 30. avgusta 2020.)”. Početni motiv ovih promišljanja o ključnim izazovima s kojima se crnogorski građani suočavaju na političkoj po-

zornici je bio da ih podupremo u toj njihovoj demokratskoj ambiciji, kao i naš prilog jačanju kritičke moći suđenja crnogorskih građana i naš autorski kritički bilans prvog polugodišta novog režima u Crnoj Gori. U ogledu „Crnogorska država pred izazovima demokracije (nakon 11. parlamentarnih izbora 30. avgusta 2020.)” pažnja je usredotočena na izazov političkog pluralizma s kojim se suočava crnogorska stranačka scena, s problemom u karakteru nove vlasti, i izvršne i zakonodavne.

Ogled je podijeljen u ŠEST cjelina:

1. IZBORNI REZULTAT – Na izborima je učestvovalo šest političkih stranaka i pet koalicija. U Crnoj Gori prema podacima ASK-a (Agencije za sprečavanje korupcije) postoji 65 evidentiranih političkih subjekata. Na ovim izborima je učestvovalo oko trideset.
2. STRANAČKI POLITIČKI PROFIL I SAŠTAV SKUPŠTINE CRNE GORE – koje političke stranke i koji poslanici čine Skupštinu CG. Sastav Skupštine CG s obzirom na političku pripadnost i vrijednosne orijentacije poslanika u najmanju ruku je izuzetno zanimljiv. U Skupštini CG iz koalicije Za budućnost Crne Gore sjede osobe koje u svom stručnom i političkom djelovanju nemaju ništa vezano uz CG osim nastojanja da je ne bude. Napominjem da su podaci vezani za prvo polugodište nove vlasti i da određena imena nijesu u trenutnom sazivu Skupštine.
3. PERSONALNI PROFIL „EKSPERTSKE-NEPOLITIČKE” VLADE CG. Lakši dio posla pri preuzimanju vlasti je ubrzo nakon izbora obavljen tako što je formirana nova zakonodavna vlast, dok je za formiranje Vlade bilo potrebno preko trimjeseca (tu je prekoračen ustavni rok od 90 dana) da se usuglasi sastav

Vlade. Sve je prelomljeno čuvenim sastankom čelnika pobjedničke koalicije u manastiru Ostrog u organizaciji Amfilohija Radovića. S pravom prozvana „manastirskom“ i s obzirom na mandataru i s obzirom na personalni sastav i s obzirom na njene političke ciljeve. Da bi se koliko toliko zabašurio njen klerikalni karakter i obrazložilo zašto u sastavu nema lidera pobjedničkih stranaka nova Vlada je najavljena kao „ekspertska i nestranačka“. Tko su ti ministri eksperti odgovara ovo poglavlje.

4. KARAKTER NOVE VLASTI – Nova vlast je u cjelini sebi postavila četiri jasna cilja: - Prvi, smjesta izmijeniti Zakon o vjerskim zajednicama. - Drugi, što prije sklopiti temeljni ugovor između države Crne Gore i SPC. - Treći, demontirati cijeli aparat državne vlasti poraženog režima. - Četvrti, razviti strategiju simboličkog rastakanja crnogorskog nacionalnog (jezičnog, kulturnog, tradicijskog) identiteta.

5. MI ILI/I ON: KRAJ ERE MILA ĐUKANOVIĆA? – Uloga predsjednika države i lidera DPS-a Mila Đukanovića, nasuprot uvriježenoj krajnje polariziranoj shemi između divinizacije i demonizacije nasuprot mitu o svemoćnom Gospodaru, bespredrasudno promišljanje njegove političke pokazuje i njegovu veličinu kao državnika, ali i njegovo ozbiljno sustajanje kao političara.

6. CRNA GORA PRED DEMOKRATSKIM PLURALISTIČKIM IZAZOVOM- Sve ovo prethodno upućuje nas na završno sučeljavanje s ključnim političkim problemom: Da li parlamentarnom smjenom vlasti toliko zakašnjeli, najzad započeti, proces uspostavljanja demokratskog pluralističkog sistema jača ili nagriza suverenu crnogorsku državu? Sve ovo što se dešava u najnovije vrijeme nakon

izglasavanja nepovjerenja Vladi još više apostrofira ovo postavljeno pitanje. U Crnoj Gori imate Vladu koja to nije a ponaša se kao monarh; Skupštinu koja to nije i ne trudi se to biti; sudove koji to nijesu jer nijesu doneseni neki temeljni zakonski akti. Apsurd cijele priče je i u činjenici da uskoro može ostati i bez Ustavnog suda. Na kraju, knjigu prepuštamo vašem sudu i sudu javnosti u Crnoj Gori.

Svoje je izlaganje MARKO ŠPADIJER naslovio Priručnik za razumijevanje političkih procesa u Crnoj Gori. „Poslije duže pauze, ponovo sam među vama. Ovaj put povodom knjige Dragutina Lalovića i Danila Ivezića „Crnogorski izazovi“ u izdanju Nacionalne zajednice i „Disputa“ iz Zagreba. Ova knjižica, nazvana zagonetno „Crnogorski izazovi“, sadrži dva priloga u kojima se analizira sadašnje stanje i neposredna prošlost Crne Gore. Ona predstavlja priručnik za razumijevanje državnog, političkog i crkvenog (pravoslavnog) pitanja savremene Crne Gore. Dvojica autora su uspjeli da objasne fenomene društvene zbilje na stručan način. Korišćenjem relevantne literature i drugih izvora dokumentovali su kontroverze i ukazali na bolna pitanja sa kojima se Crna Gora suočava. Ova knjiga, pisana i izdata u Hrvatskoj, nema vremensku i prostornu distancu i do bola je crnogorska. Autori su moji i vaši prijatelji. Iako su događaje i procese o kojima pišu preživljavali sa vrelin emocijama, nastojali su da budu objektivni. Crna Gora i njena tranzicija, sudbina države i politička previranja izazivale su kod svakog od nas nadanje i strepnje. Spontane i emotivne reakcije na pojave i ponašanje aktera na društvenoj sceni trebalo je ohladiti do objektivnosti. Zato knjiga predstavlja ogledalo i otrežnjenje.

Naši autori su opservacije političke zbilje

obavili sa stručnim i profesionalnim utemeljenjem. Produbljenim uvidom u pojave i procese su nastojali da proniknu u suštinu i otkriju društvene zakonitosti. U prvom prilogu detaljno je analizirana istorijska i aktualna uloga Srpske pravoslavne crkve, koja je postala jedan od glavnih igrača u oblikovanju političke karte Crne Gore. Lalović dokumentuje crnogorski „pravoslavni čvor“ iz više uglova: domaćeg (istorijski, politika DPS-a, stavovi Matice crnogorske, odnos SPC i CPC, zakon o vjerskim zajednicama..), hrvatske stručne i publicističke perspektive i iz političke vizure „srpskog stanovišta“. Posebni i originalni akcenat stavlja na „zagonetni duumvirat“ Amfilohije-Đukanović. U drugom dijelu knjige autorski duumvirat Lalović - Ivezić analizira crnogorsku političku scenu poslije parlamentarnih izbora 30. avgusta 2020. godine i donosi precizne političke profile svih relevantnih aktera u Skupštini, Vladi i partijama. Autori pokušavaju da odgonetnu kako će Crna Gora izaći na kraj sa, kako kažu „demokratskim pluralističkim izazovom“. Nekoliko riječi o autorima ove knjige.

Dragutin Lalović, kao iskusni lav hoda kroz lavirint istorije, političkih ideja, doktrina, teorija, praksi identifikuje političke procese i određuje mjesto države, građanina, čovjeka u društvu. Lalović je autor brojnih knjiga i učesnik u mnogim studijskim projektima koji su osvetljavali teorijske, filozofske i druge aspekte političkog života. Njegov naučni opus je za poštovanje. Zahvaljujući tome što je ovladao alatima teorijskog razmatranja i što aktivno učestvuje u crnogorskom naučnom i društvenom životu, dobili smo vivisekciju aktuelnog političkog stanja zavičaja. Koristeći erudiciju i naučno iskustvo, on pronicljivo analizira

aktuelnu političku praksu, tako da njegov politikološki tekst ima karakter temeljne studije. Zajednica Crnogoraca ima sreću da se čovjek takvog naučnog i moralnog kapaciteta već decenijama angažuje u evropeizaciji naše male zajednice u Hrvatskoj, kao što se stručno bavi opservacijom crnogorske društvene zbilje.

Sreću smo imali i mi u Crnoj Gori, a posebno u Matici crnogorskoj, što Dragutin Lalović (podsjecam da je povjerenik Matice u Hrvatskoj i član Savjeta časopisa Matica), sa zdravim uvjerenjem i strašću radi na uspostavljanju trajnih veza i uzajamnog intelektualnog i ljudskog povjerenja. Ova knjiga (u koautorstvu sa Danilom Ivezićem) tome doprinosi. Danilo Ivezić je dao svoj doprinos ovom projektu analize savremene crnogorske političke prakse. On se oprobao kao profesor sociologije, u biznisu i politici i konačno se „skrasio“ kao tajnik Nacionalne zajednice. Danilo je u vrijeme turbulencija sticao iskustvo saradujući sa palim hrastovima vaše Zajednice Radom Pavićevićem, Ljubom Kuljačom i nezaboravnim Agom Simovićem, i zajedno sa Dragutiom Lalovićem i Dušanom Miškovićem utemeljio solidnost i status vaše zajednice u hrvatskom i crnogorskom društvu. Iznevjerio bih svoj lokalpatriotizam da ovdje ne pomenem svoje Cetinjanine Pavla Spasića, Straja Marovića i Dimitrija Popovića koji su uz druge, doprinijeli ugledu vaše Zajednice. Radom na brojnim izdavačkim projektima, akcijama, kulturnom događajima, tradicionalnim susretima, kulturnim vezama sa postojbinom i sadašnjom domovinom, Ivezić, nenametljivo, ali solidno i strpljivo gradi mostove i ostavlja trajne tragove. Evo, našao je vremena i strasti da zajedno sa Lalovićem opservira crnogorsku društvenu stvarnost. Vjerovatno od mene kao gosta koji dolazi iz Crne

Gore očekujete da produžim da su oni stali, da govorim o trenutnom stanju na političkoj sceni i svoje viđenje kako će se kretati izazovi ili raspetljivati čvorovi. Kako vi pratite događaje u Crnoj Gori kao i ja, bojim se da vam neću saopštiti nešto novo. Od obaveze ne bježim, ali sam htio da vas prvo podsjetim na jedan broj faktora čiji su korijeni u prošlosti, a zavisno od uslova i okolnosti dobijaju različite forme i način ispoljavanja, ali suštinski ostaju isti.

Nacionalni i državni velikosrpski program atakuje na Crnu Goru i nastoji da poništi svaku njenu osobenost, najčešće u savezu sa ruskim državnim programom. SPC je od 1920. godine stožer te politike. Anticrnogorsku svijest formirana na toj ideji u Crnoj Gori u velikoj mjeri služi tom programu. Crna Gora je izložena permanentnom medijskom i propagandnom pritisku iz Beograda sa istim motivima. Centrifugalne sile nastale kao rezultat raznih kulturno-istorijskih procesa otežavaju državnu integraciju Crne Gore. Pluralizam je ogolio sve interese i pobijeđene ideologije imaju svoje legitimne političke reprezentante i svoje spoljne saveznike. To bi, uglavnom bili faktori, koji dijele crnogorsko društvo radikalno na srpsku i crnogorsku Crnu Goru. Nedovršeno nacionalno osvešćenje Crnogoraca i nedovoljno snažne i jedinstvene nacionalne kulturne i naučne institucije ne mogu da obezbijede crnogorske standarde u historiografiji, kulturi, jeziku, vjerskom pitanju i identitetu. Deformacija demokratije u tranziciji i paraliza Skupštine, sudstva, Vlade, drugih institucija. Dugogodišnja vladavina DPS, bahatost, rastjerivanje prijatelja i savez neprijatelja, dobra spoljna i slaba unutrašnja politika. EU administracija bez suštinskog shvatanja specifičnosti Crne Gore, uz miješanje u unutrašnju politiku. Vjerujem da

će poslije Ukrajine shvatili kobnost srpskog i ruskog uticaja. Članstvo u NATO važna je bezbjedonosna garancija. Crna Gora ima sreću sa iseljeništvom koje je pretežno patriotsko. Novi Pokret 21. maj kao moderni građanski savez suverenista nema „putera na glavi“ i vodi nezavisnu politiku. Dijelom se profilira kao politička partija, što može imati dobre ali i loše posljedice. Pbrojeni su nasumice i bez objašnjenja neki faktori, a ima i drugih činilaca koji stalno, manje ili više snažno, utiču na oblikovanje političkog lika Crne Gore. Na neki način Crna Gora prkosi dijalektici i mnogo puta staje u istu vodu. U raznim društvenim formacijama stalno imamo „izazove“, „ćeranja“, „iskušanja“ i „raskršća“, vječno ratovanje...

Politika je izuzetno fluidna oblast ljudskog djelovanja, a u društvu je toliko dinamike, protivrječnosti i različitih interesa, stalne neizvjesnosti. Ta rijeka je puna virova i podvodnih stijena pa ni jedna teorija, niti partijska praksa, ne može njome sasvim ovladati. Nema potrebe da tumačim i objašnjavam priloge u knjizi jer su autorske analize društvenih procesa u Crnoj Gori sveobuhvatne i sasvim jasne. Koristeći iskustvo svoje političke i publicističke prakse „sa terena“, rekao bih kako je realnost kompleksnija od bilo kojeg teorijskog uopštavanja. Sve bi moglo da bude u granicama političke klackalice kao u drugim građanskim demokratijama, kad ne bi nad Crnom Gorom visila prijetnja gubitka države. Mislim da smo mi svi u Crnoj Gori u istom čamcu i pitanje je hoćemo li nastaviti veslati prema Evropi, makar stalno izbacivali vodu da ne potonemo, ili ćemo naš brod predati gusarima. Vraćajući se knjizi treba reći da je nastala kao plod ljubavi i zabrinutosti autora kako će Crna Gora prevladati izazove demokratije. Nacionalna

zajednica je izdavanjem ove knjige u tom pravcu napravila dragocjen doprinos, a čitaoci treba da je imaju pri ruci radi provjere sopstvenog promišljanja političkih pojava u Crnoj Gori.

Nadovezujući na uvodno izlaganje Danila Ivezića i u punoj koautorskoj saglasnosti s njegovim tumačenjem zajedničkih motiva, kao mogućeg politološkog priloga samosvjesnijem suočavanju crnogorskih građana s tegobnim i bolnim političkim izazovima, koji ih s pravom tište i čine nespokojnim, DRAGUTIN LALOVIĆ je svoje izlaganje, naslovljeno Prijedlog za razmišljanje i poziv na javnu raspravu, posvetio obrazloženju osnovnih uvida u prvoj studiji u ovoj knjizi, u kojoj se sistematski problematizuje crkveni pravoslavni izazov koji potresa temelje obnovljene, još krhke crnogorske države. Kontekst u kojemu danas razgovaramo o ovom gorućem problemu, bitno je različit od onoga prije dvije godine, kad smo tu raspravu započeli u predpandemijskom martu 2020., u povodu tadašnjeg Zakona o vjerskim zajednicama. Naime, tada se crnogorski crkveno-pravoslavni problem postavljao u svjetlu novog, godinama pripremanog i stalno odgađanoga, a ipak najzad usvojenog Zakona o vjerskim zajednicama. Dilema se zaoštrila i konkretno nametala: može li crnogorska politička vlast pravno obuzdati dotadašnju vanustavnu poziciju i krajnje voluntarističko ponašanje Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori.

U svojem sam se tadašnjem izlaganju ograničio na to da istaknem strateške stavove i konkretne ocjene Matice crnogorske, koja je preko četvrt stoljeća (uzaludno) upozoravala crnogorsku javnost i vlast na razorno djelovanje SPC u Crnoj Gori. Uz punu saglasnost s time stavovima i ocjenama, zaključio sam da iza pokušaja zakonskog uređenja statusa SPC

u Crnoj Gori ne stoji nikakva osvetnička volja političke vlasti, nego da je riječ o borbi za samoodržanje u „pravnoj bitki s Amfilohijem“. Kontekst u kojemu se našem problemu pristupa u ovoj knjizi (studija je napisana i dovršena u prvoj polovini 2021.), bio je stubokom izmijenjen time što je Srpska pravoslavna crkva na parlamentarnim izborima u avgustu 2020. preuzela političku vlast i pokazala ko je gazda u državi Crnoj Gori. Spomenuto prigodno izlaganje na našoj tribini (više kao sekundantska podrška predavanju Marka Špadijera, na nagovor Danila Ivezića), nije bilo dovoljna analitička osnova za pronicanje u suštinu problema, pa se valjalo upustiti u podrobija istraživanja. Nijesam se lako odlučio da se u to upustim, crkvena mi problematika nije ni lično bliska ni stručno izazovna. Ali se problem nije mogao zaobići jer je bilo očigledno da je posrijedi eminentno političko, a ne vjersko ili imovinsko pitanje. Koliko god bile inspirativne, spomenute Matičine postavke nijesu, međutim, omogućavale do kraja zadovoljavajuće odgovore. Uza svu saglasnost, recimo, s ocjenom da se SPC „ponaša kao politički faktor, prkosi društvu, ignoriše zakone“, pokazala se nedovoljnom eufemistička ocjena Matice crnogorske da je crnogorska politička „vlast tolerisala takvo ponašanje nečinjenjem i uzdržanjem da primijeni zakon...“ Produbljenija je analiza naime pokazala da se problem odnosa SPC i crnogorske države postavlja u drugačijem svjetlu. Iako je i dalje bilo neosporno da je SPC u Crnoj Gori u cijelom tranzicijskom razdoblju desetljećima funkcionisala kao parapolitička ecclesia militans, morao sam uvažiti neprimjerenost naoko samorazumljive ocjene da je ta crkva „država u državi“ i mnogo dalekosežnije zaključiti da je njezina druš-

tvena moć bila jača od političke vlasti države, kao „države nad državom“ (uvid koji duguje crnogorskom politološkom doajenu R. Radonjiću). Taj se osnovni uvid potvrdio kada sam se upustio u konkretniju analizu odnosa crkvenog poglavara Amfilohija i državnog poglavara Mila Đukanovića. Njihov sam složeni odnos problematizovao u odjeljku 9. pod naslovom „Zagonetni duumvirat Amfilohije-Đukanović (1997.-2020.)“ (vidi str. 94.-112.).

Nasuprot uobičajenim stereotipima o Đukanoviću kao ključnom igraču i arbitru na crnogorskoj političkoj sceni, a time moćnijem od Amfilohija i njemu nadređenoga, ispostavilo se da Amfilohiju niko nije bio nadređena vlast, ni u crnogorskoj državi ni samoj Srpskoj pravoslavnoj crkvi. U tom smislu, ne može se pre naglasiti nezaobilazna dokumentarna važnost knjige publiciste Veseljka Koprivice, Amfilohijeva sabrana-ne-djela, Podgorica, 2005. (koja nudi veoma obimnu hroniku političkog djelovanja srpskoga crkvenog barda, otkad je nastupio na crnogorskoj pozornici krajem 1990. sve do kraja 2020; dostupna je u elektroničkom obliku na web stranici: <https://vkoprivica.blogspot.com>). Uz napomenu da je sam naslov hotimičan polemički kontrapunkt spram malo poznate činjenice da je teolog Amfilohije autor Sabranih djela (u čak 36 tomova). Stoga čitaocem upućujem na taj dijagnostički ključan odjeljak, u kojemu se u novom svjetlu sagledava lik prvaka SPC-a mitropolita Amfilohija, kao eminentno političkog aktera, i zaključio da se političko ponašanje i Amfilohija i Đukanovića može razumjeti tek ako valjano odgo netnemo njihov „zagonetni duumvirat“, kao dvovlašće, s „primatom prvoga u prvoj fazi 1998.-2006., a drugoga 2006.-2020., te sa završnom pobjedom prvoga na parlamentarnim

izborima u ljeto 2020. godine“ (str. 98). U ovoj prilici, navešću odlomak iz knjige u kojemu se pregnantno ocjenjuje istorijski kontekst u kojemu je vodeći crnogorski političar Milo Đukanović morao djelovati, u stalnom suočavanju i odmjeravanju snaga s moćnim političkim protivnikom. „S malo čijom je podrškom Milo Đukanović mogao s pouzdanjem računati u tome veoma tegobnom i krajnje riskantnom političkom nadgornjavanju. Uprkos njegovoj višestruko potvrđenoj konverziji na nacionalnu osviještenu crnogorsku poziciju, nikad mu nijesu vjerovali oni koje je zajedno s Amfilohijem kinjio i progonio dok je bio gorljivi Savle (1990.-1997.).“

Teško ga je razumio i još teže pratio i dio njegove vlastite partije, a osobito njegovi najbliži saradnici F. Vujanović i S. Marović. Nije se mogao pouzdati do kraja ni u državne aparate, izbušene na svim nivoima kadrovima koji su mentalno i interesno pripadali srpskom opredjeljenju i Srpskoj crkvi. Za sve srpske i prosrpske političke partije u Crnoj Gori bio je arhi-neprijatelj i veleizdajnik. Zazor prema njemu iskazivala je, čas slabije čas jače, s manje ili više prava, i demokratska i pravdoljubiva javnost, sumnjičeći ga za autoritarnost, političko mešetarstvo i korupcijske afere. Kojim je čudom preživio? Možda nije pretjerano reći da je politički preživio upravo zato – premda ne samo zato – što je imao takvog moćnog i opasnog političkog suparnika kao što je Amfilohije (sa Srbijom i Rusijom u pozadini). Suparnika koji mu je u svemu bio čista opreka, osim u jednoj, ali presudnoj stvari da je (i) Amfilohije stremio k tome da bude gospodar Crne Gore, a ne produžena ruka srbijanske države, pa čak ni vrha Srpske pravoslavne crkve. Dostojnog suparnika i po ambiciji i po političkim

sposobnostima i po željeznoj ustremljenosti ka postizanju zadatog cilja. Pa je samim tim i Đukanović postao neophodan: ta, ko bi mu se drugi mogao iole uspješno suprotstaviti? No suparnika istovremeno krajnje opakoga, utjelovljenju klerikalnoga, četničkoga, antikomunističkog i megalomanskoga crnogorskog srpstva, oplemenjenog ratničko-provincijalnim svetosavljem“ (vidi str. 103.-104.). Lako je shvatiti što to znači: na unutrašnjem je planu suverenost crnogorske države bila bitno ugrožena – više od toga, onemogućena! – dominantnom pozicijom „arhiepiskopa cetinjskog“ Amfilohija i njegove „Pravoslavne crkve u Crnoj Gori“. No njihovim direktnim stupanjem na političku scenu, formiranjem crkveno-ekspertske vlade, paradoksalno se bitno smanjila društvena moć Srpske crkve jer se morala prilagoditi ustavnim i zakonskim okvirima djelovanja, kao i međunarodnim državnim obavezama Crne Gore kao članice NATO-a. Utoliko prije što je neposredno nakon formiranja nove vlasti, pod Amfilohijevim neposrednim mentorstvom i uticajem, sam Amfilohije obolio i višom silom sišao sa scene. Preuzevši političku vlast, SPC je bitno okrnjila ne samo svoju društvenu moć nego i duhovni autoritet jer je ogolila svoju vlastohlepnu prirodu i zagovorom nacionalističke politike iznevjerila svoju univerzalističku duhovnu misiju.

Kada je ova knjiga dovršavana, krajem 2021. godine, mogli smo još u uvodu konstatirati da je došlo do ukidanja svake autonomije Amfilohijeve crkve, do vjerski sramotnoga i moralno samoubilačkog prisilnog ustoličenja Amfilohijevog nedostojnog nasljednika na Cetinju (5. septembra 2021.). Slabljenje legitimnosti crkve slabilo je legitimnost i onemogućavalo djelotvornost njezine crkveno-ekspertske

vlade. Konačni pad takve vlade, krah je i političkog eksperimenta, koji se pretenciozno nazivao novim režimom u Crnoj Gori (2020.-2022.). To iskustvo upućuje na zaključak da se crnogorska sekularna i demokratska država othrvla hegemonijskim političkim pretenzijama Srpske pravoslavne crkve, koja se u Crnoj Gori srozala na provincijalnu filijalu svoje svetosavske centrale. No crnogorski crkveni pravoslavni čvor sadrži još jednu, sasvim specifičnu dimenziju, koja se ne svodi na odnos crkve i države. Za razliku od tipične situacije u većinski pravoslavnim zemljama, u kojima važi pravilo da je uspostavljanje nacionalne pravoslavne crkve logičan i nužan način dovršavanja konstrukcije nacionalne države, u konkretnom je crnogorskom kontekstu takvo pravilo dvostruko upitno. Tu sam upitnost pomno istražio i izložio u odjeljku 10. „Cuius regio, eius ecclesiae: jedna država, s dvije pravoslavne crkve“ (vidi str. 112.-118.). Evo kako sam tu temeljnu upitnost obrazložio:

„Prvo, sporna je teza da je Srpska pravoslavna crkva u Crnoj Gori ‘agentura tuđe države’, odnosno da ‘Milo Đukanović... ne griješi kad Srpsku pravoslavnu crkvu u Crnoj Gori vidi kao političkog protivnika te, štoviše, neprijatelja crnogorske nacionalne države’ (I. Bešker). Uz dodatnu napomenu da Srpsku pravoslavnu crkvu Crnoj Gori karakteriše ‘naglašena iredentistička nota.’ Ako konkretiziramo tu tezu i primijenimo je na mitropolita Amfilohija i njegovu ‘Pravoslavnu crkvu u Crnoj Gori’ ... ta crkva nema iredentističke nego mnogo ambicioznije hegemonističke aspiracije da svoju crkvenu i društvenu moć spoji s političkom vlašću i oblikuje nacionalnu državu po svojem projektu. Amfilohije je u tom naumu uspostavio ne samo državu iznad

države, nego i „crkvu u crkvi“, ne priznajući sebi nadređenu vlast ni u državi Crnoj Gori, ni u SPC, ni u Republici Srbiji. Bila je to potpuno personalizovana crkvena i politička pozicija, koja je svoje postojanje dugovala samo i isključivo ‘arhiepiskopu cetinjskom’. Takva crkva nije bila tuđa crkva tuđe države, nego njegova crkva njegove države, crkva crnogorskih Srba-vjernika.

Drugo, već sam istaknuo sasvim jedinstvenu viševjekovnu tradiciju pravoslavne crkve u crnogorskom obliku ‘teokratsko-republikanske’ vladavine. Kada se na taj oblik primijeni pravilo ‘čija je država, njegova je religija’, pokazuje se da ta odredba ne važi u uobičajenom smislu, jer su u tom predrđavnom crnogorskom obliku vladavine sami građani-vjernici na svojem opštem zboru vjekovima birali svoje vladike. U duhu te tradicije obnovljena je 1993. godine Crnogorska pravoslavna crkva. U duhu te tradicije takva crkva ne može dakle biti državna, ona je vjerska zajednica samih građana, eminentno demokratska institucija. U apsolutističkoj historijskoj fazi izgradnje crnogorske države stoga je morala biti bitno oslabljena i politički instrumentalizovana, autokratski svedena na sekundarnu poziciju u službi države. Za razliku od izgradnje srpske države u XIX. vijeku, gdje je problem bio kako turske podanike uzdići do političkog subjektiviteta i demokratije, u crnogorskom se slučaju država morala graditi protiv demokratije, preobražajem samosvjesnih i neobuzdanih građana-ratnika u podložne civile-podanike, dakle u državljane. Da uprkos svemu tradicionalni crnogorski republikanski ethos i duh nepokoravanja (koji, po Tocquevilleu, definiše aristokratiju) nije zamro ni u današnjim vremenima vidimo upravo po toj historijskoj inici-

jativi crnogorskih građana, u mračnim bespućima 90-ih godina prošlog vijeka, da obnove svoju Crnogorsku pravoslavnu crkvu. Koju je državna vlast ... odbijala čak i da prizna i registruje, sve do 2000. godine. Utoliko je upravo demokratija ili politička samosvijest crnogorskih građana uslov mogućnosti postojanja Crnogorske pravoslavne crkve. Samo se dugogodišnjim suzbijanjem i omalovažavanjem demokratskog potencijala crnogorskih građana može objasniti marginalni društveni položaj i uticaj njihove pravoslavne crkve. Otuda je afirmacija Crnogorske pravoslavne crkve, kao narodske vjerske zajednice, kategorički imperativ održanja crnogorske države, njezinog razvijanja kao demokratske države-nacije” (vidi str. 113.-114.).

U skladu s takvim promišljanjem, ponudio sam u završnim razmatranjima, u diskusiono daleko najvažnijem i spoznajno najizazovnijem odjeljku 11. „Prema raspletu crkvenoga pravoslavnog čvora”, pregnantan zaključak o mogućem demokratskom, pravnom i etičkom rasplitanju tog čvora, na temelju kritičkog bilansa sadašnjeg stanja. Obrazložio sam: „Nakon Amfilohija, Pravoslavna crkva u Crnoj Gori ponovo postaje samo srpska, dokida se njen monopol nad pravoslavnom populacijom u Crnoj Gori. Više od toga, SPC stiće izgleda da prestane da bude vojujuća crkva koja vodi neprestane krstaške ratove ‘za krst časni i slobodu zlatnu’. Crnogorska država se najzad emancipuje od SPC i uspostavlja kao utjelovljenje opšteg interesa i javnog dobra crnogorskog demosa. Od polusuverene može postati potpuno suverena, na unutrašnjem planu. Takvom emancipacijom država će najzad steći dovoljno snage i autoriteta da u punoj mjeri prizna i zajamči pluralnost pravo-

slavnih crkava u Crnoj Gori. Pravno jednakih, ali po karakteru kvalitativno različitih crkava; dok je SPC tipično usmjerena na autoritarnu državu, a u Crnoj Gori hijerarhijski podređena srpskoj Patrijaršiji, dotle je CPC obnovljena tradicionalna vjerska zajednica slobodnih građana, usmjerena na demokratsku državu. Da bi crnogorska država bila jedna i jedinstvena, u njoj moraju kohabitirati dvije pravoslavne crkve, crnogorska i srpska. A da bi bila upravo crnogorska država, mora se radikalno i s povjerenjem otvoriti prema demokratiji, prema crnogorskom demosu. Prvi put u novijoj historiji, sudbina Crne Gore više ne zavisi od providencijalnih harizmatičnih vođa, nego prvenstveno od pameti i volje njenih građana, bez obzira na njihova partikularna etnička, vjerska, svjetonazorska, ideološka i rodna određenja” (vidi str. 136.-137.; naknadno istakao – D.L.). Nije spoznajna pretenzija naših razmišljanja da ponudi neke konačne, neoborive uvide. Naprotiv, njihova je temeljna intencija da crnogorskim građanima ponudi prijedloge za kritičko razmišljanje i argumentovanu javnu debatu, dakle da raspravu podstakne i otvori a ne ometa ili čak spriječi apsolutizacijom vlastitih uvida. U tom smislu je Danilo uvodno precizirao našu namjeru da kao politolozi pripomognemo razvijanju kritičke moći suđenja crnogorskih građana. Još određenije, u sadašnjem realnom kontekstu crnogorskog društva i države, mi se s najvećim pouzdanjem u pamet i volju društvenog pokreta GI21 maj, obraćamo njegovim samosvjesnim pripadnicima, u znak naše ljudske, moralne i političke podrške njihovim najboljim emancipacijskim nastojanjima.

Sa završnom porukom: demokratska i pravna država ima stameno uporište „u srcima svojih

građana” (Rousseau). Na kraju plodne večeri, nakon izlaganja, Marko Špadijer informirao je zainteresirane slušaoce i o nekim aktualnim procesima i događajima u Crnoj Gori. Osobito je bila riječ o inauguraciji mitropolita Joanikija, o protestima građana i intervencija policije na Cetinju, o međupartijskim odnosima, o ponašanju SPC, o karakteru društvenog pokreta GI21 maj.

Politološko veče: *Doba države*

(predstavljanje knjige *Doba države* autora prof. dr. sc. Dragutina Lalovića u Crnogorskom domu 26. svibnja 2022. u čijem predstavljanju su učestvovali izv. prof. dr. sc. Luka Ribarević; izv. prof. dr. sc. Petar Popović i autor prof. dr. sc. Dragutin Lalović)

Izlaganje izv. prof.dr sc. Luke Ribarevića

Prije svega, najljepše bih zahvalio na pozivu organizatorima, Vijeću crnogorske nacionalne manjine Grada Zagreba i Nacionalnoj zajednici Crnogoraca Hrvatske, posebice Danilu Iveziću, kao i našem autoru, Dragutinu Laloviću. Nakon što sam u ovome prostoru sudjelovao na brojnim događanjima, iznimno mi je drago da vam se po prvi puta imam priliku obratiti upravo povodom izlaska nove knjige mog profesora i mentora Dragutina Lalovića. Doba države Lalovićeve je peta knjiga. Sadrži tekstove nastale u posljednjih deset godina. Ne obazirući se, na našu sreću, na maksimum ne bis in idem, Lalović se po drugi put upušta u hrvanje s državom: 2008. objavio je svoju prvu knjigu tekstova o državi pod naslovom *Države na kušnji*. Da je dvije knjige potrebno čitati kao cjelinu, na to upućuje već i autorova igra

s njihovim naslovima i naslovima njihovih predgovora. Dok Države na kušnji započinju predgovorom pod naslovom „Doba država?“, predgovor Doba države nosi naslov „Države na kušnji“.

Koje se sve implikacije mogu izvući iz ovakvog ukrštanja naslova pri kojemu je k tome jedan upitnik izostavljen, a jedan plural sveden na singular, ostavljam pažljivim čitateljima da sami odgonetaju. Ovom se prilikom zaustavljam tek na onoj koja je posve očita i nedvojbeno: autor nam poručuje kako je naše doba doba država na kušnji. Ta je teza, da se poslužim riječima profesora Prpića, svojevrsna provokacija. Kako je moguće doba koje se otvara 1990. godine označiti dobom država kada je država u marksističkoj tradiciji izvrgnuta kritici kao instrument klasne dominacije pa se priziva njezino odumiranje evo već skoro dva stoljeća; kada je neoliberalni udar u drugoj polovini 20. stoljeća tu državu pokazao ne samo kao neučinkovitu nego štoviše i kao opasnu malignu tvorevinu na zdravom društvenom tkivu; kada republikanski autori, suočavajući se s radikalnim iskustvom totalitarizma, njezinu smrt smještaju već u predtotalitarni period između dva svjetska rata?

Tome nasuprot, Lalović argumentirano obrazlaže da „država nije problem, nego uvjet mogućnosti rješavanja društvenih i civilizacijskih problema našeg vremena“ (14). Trebalo bi biti jasno da projekt države ne samo da nije prevladan ili pak delegitimiran, nego da tek treba biti ostvaren. Lalović pritom ide i korak dalje, ukazujući na to da država ne samo da se tek treba ozbiljiti u punini svojih određenja, nego u pokušaju da se to ostvari nužno upućuje preko sebe same, na formiranje nad-države kao uvjeta mogućnosti optimalnog razvoja svojih

regulatornih i emancipacijskih potencijala. A što se ponajbolje može razabrati na primjeru naše, europske zajednice država-nacija. No isto je tako to država koja je na kušnji, na kušnji da sustane pred tegobnim zadaćama ispunjenja vlastitog političkopravnog programa.

Opasnost koja prijeto očituje se kao stalna mogućnost da se logika državne suverenosti prometne u osvajačku i porobljavajuću logiku imperija, posebice kada je riječ o najmoćnijim državama. Istovremeno, to je opasnost da se europski projekt izopači u carstvo koje ne samo da može, u ime pravne i ekonomske sigurnosti, suspendirati političko subjektiviranje europskog demosa ad infinitum, nego se, pod pritiskom ekonomskih kriza i političkih razočaranja, može rekonstituirati pod znakom fašizma, kao suvremeni Behemot. Doba se država, upozorava nas Lalović, može sunovratiti u doba imperija. Jedina alternativa takvom scenariju je postimperijalna i protuimperijalna Europa kao kontinentalna demokratska republika. Takva Europa može nastati samo zajedničkim naporima demokratskih država prava, a istovremeno je i, obratno, upravo takva Europa nužan okvir za zajedničko subjektiviranje europskih građana i njihovih država. Smisao Lalovićeve argumentacije otkriva se tako kao put koji valja prijeći između doslovno prvih i posljednjih riječi knjige. Afirmacija države odgovor je na zdvojno političko pitanje kojim se knjiga otvara: „Je li Levijatan mrtav?“.

Ponovni je povratak države, međutim, moguć, u smislu ispunjenja njezinih potencijala, samo pod uvjetom ostvarenja sinteze države i suverenosti naroda, pojma kojim knjiga završava. A taj ključni uvjet istovremeno upućuje na nužnost uklapanja postojećih država u šire, federalne, naddržavne konstrukcije kao one u

kojima državljani mogu doista postati građani u smislu sposobnosti upravljanja kolektivnom sudbinom u odnosima pune uzajamnosti. U čitanju Lalovićeve knjige zadržao bih se na tri međusobno povezane točke koje mi se iz moje perspektive čine posebno važnima.

Prva se odnosi na pojmovno određenje države, druga na naddržavni okvir kao uvjet mogućnosti realizacije projekta europskih država-nacija, a treća na sintezu države i političkog. U dugogodišnjem kritičkom dijalogu s ključnim autorima suvremene teorije države Lalović strpljivo gradi svoje poimanje države kao temeljnog političkopravnog projekta moderne. Francuskoj povjesničarki i filozofkinji Blandine Barret Kriegel Lalović duguje odlučujući uvid o kvalitativnoj, štoviše ontologijskog razlici između države i carstva. U svojoj diferenciranoj genealogiji država Kriegel uspostavlja razlikovanje između suverene države prava i despotske države. Dok je despotska država sljednica drevnih carstava, država prava osviješteno se uspostavlja u otporu spram imperijalne logike osvajanja i dominacije. Ona se formira na području zapadne Europe tijekom 16. i 17. stoljeća kao epohalni novum, kao antiimperijalni tip političke formacije koja po prvi puta u povijesti samoograničuje svoju vlast kako bi zaštitila osobnu sigurnost i neovisnost svojih državljana koje aktima kolektivne emancipacije iz statusa podanika uzdiže u pravne subjekte. Suverena vlast države prava podrazumijeva podvrgavanje političke moći pravu i zakonu kao transcendentnoj normi. U opreci spram države prava, kod despotske države riječ je o ideji obnove carstva u moderni. Stoga se može reći kako je samo država prava moderni izum, dok je despotska država transepohalni tip poretka koji se jav-

lja u novom obličju, dostižući klimaks u totalitarnoj partiji-državi. Kriegelino poimanje države problematično je iz perspektive potrage za općenitim pojmom države. Ako su dva tipa države, država prava i despotska država, dijametralno oprečna, kako je uopće moguće iznaći generički pojam države? Razlike su na-prosto prevelike, pogotovo ako je i sam totalitarizam podveden pod despotsku državu kao transepohalnu političku formaciju.

Problem se dodatno usložnjuje kasnijim Kriegelinim određenjem i države prava kao modernizirane verzije predmoderne republike i utoliko transepohalne. Ako su dvije političke formacije kojima se traži zajednički nazivnik carstvo i republika onda je jasno da je ta potraga unaprijed osuđena na neuspjeh. Lalović od Kriegel usvaja opreku između države i carstva kao nepremostivu, ali se opredjeljuje za shvaćanje države prava kao epohalne, povijesne tvorevine. U tom smislu slijedi engleskog povjesničara Quentina Skinnera koji državu određuje kao dvostruko impersonalan aparat vlasti koji se razlikuje kako spram vladajućih tako i spram podvlastenih. Kao suverena, država prava bitno je različita i od predmodernih carstava i republika kao i od totalitarizma koji se javlja kao izravan napad na državu. Lalović političku modernu razumije upravo kao međuvjetovanost države, građanskog društva i nacije kao eminentno modernih političkopravnih, političkoekonomskih i političkokulturnih projekata. S time su skopčane dvije pojmovno-terminološke poteškoće. Prva se odnosi na imenovanje predmodernih političkih poredaka. Slično kao i Skinner, Lalović čini ustupak dominantnom shvaćanju države kao transepohalne formacije i prihvaća upotrebu opisnih termina kao što su antička,

medievalna ili moderna država. Druga, i ozbiljnija poteškoća, tiče se analitičke primjenjivosti pojma država. Kako na primjeren način označiti veliku većinu suvremenih političkih poredaka koji, iako nisu carstva, zacijelo nisu ni države prava.

U osloncu na diferencirano poimanje države kao moći, vlasti i autoriteta talijanskog filozofa i povjesničara prava Alessandra Passerin d'Entrèvesa, Lalović je već u knjizi *Države* na kušnji predložio razlikovanje dvaju tipova države: državu prava i državu moći. Država prava suverena je ustavna i demokratska država. Za razliku od takve države u kojoj se moć pretvara u vlast putem prava, a legitimnost osigurava uspostavljanjem državljana kao političkih subjekata, kao građana, u državi moći proces preobrazbe moći u apstraktnu, impersonalnu vlast blokiran je i sama je moć uzdignuta u princip autoriteta. Politička je moć personalizirana, a suverenost je određena kao najviša moć.

Ovom tipologijom Lalović nastoji izbjeći zamku normativne prenapregnutosti pojma država koja bi rezultirala njegovom analitičkom neupotrebljivošću. Po mom sudu takav je kompromis, kojim se u nekoj mjeri žrtvuje kritička oštrina pojma država, opravdan pod uvjetom da se sačuva strogo razlikovanje države spram carstva, s jedne, i totalitarizma, s druge strane. Sav trud oko pojmovnog određenja države čini se, naime, uzaludnim ako se prihvati govoriti ne samo o mekom europskom carstvu kao državi moći nego, prije svega, o totalitarnoj državi (kao što to čini Franz L. Neumann), o totalitarizmu kao državi bez prava i građana (kao što to čini Jacques Bidet) ili o staljinističkom poretku kao primjeru države moći. Temeljem prethodno provedenog

preciziranja pojma država, Lalović poduzima niz prvorazrednih politoloških analiza koje se tiču ključnih problema s kojima se naša politička društva susreću. Posebno mi se značajnim čini njegovo razmatranje europske perspektive izvedeno polazeći od temeljnog razlikovanja države i carstva. Lalović identificira tri moguća scenarija kada je riječ o budućnosti Europe. Prva mogućnost je formiranje europskog imperija kao projekta kojeg zagovara nemali broj utjecajnih mislilaca.

S obzirom na neprevladivu razliku između države kao antiimperijalnog političkog poretka koji se zasniva na pravu i politici i imperija koji uvijek utjelovljuje silu i ekspanziju, Lalović s punim pravom takav scenarij ocjenjuje neprihvatljivim. Iako imperij, u svojim mekšim varijantama možda i može osigurati pravnu i ekonomsku sigurnost svojim podanicima, on svakako ne može dopustiti njihovo subjektiviranje u političkom smislu. Još i gore, realna je mogućnost da taj imperij po svom karakteru bude fašistički i dovede u pitanje cjelokupno naslijeđe političke moderne. Druga je mogućnost ona koju u najvećoj mjeri već živimo, a to je da Europa bude svedena na ekonomski projekt kontinentalnog građanskog društva. Lalović precizno identificira u čemu je ključni nedostatak takve ideje. Paradoksalno se pokazuje da je političko subjektiviranje europskih građana kao *citoyena* preduvjet ekonomskog subjektiviranja svih europskih građana kao *bourgeois*. Paradoksalno, ali ne i bez presedana. Na sličan način na koji je oblikovanje suverene vlasti bilo pretpostavkom izgradnje građanskih društava u nastajućim državama, tako je i sada ideja poopćavanja statusa *bourgeois*a, koje podrazumijeva razvijene socijalne politike društvene solidarnosti kako na razini

država članica tako i na europskoj razini, nezamisliva bez konstituiranja Europe kao političke države.

To je ujedno i treća mogućnost, republikanska Europa kao politički projekt zajednice građana. Bez takve Europe emancipacijski program države koji smjera od pravnog, preko ekonomskog ka političkom subjektiviranju državljana nedovršiv je. Budući da više niti jedna država nije u stanju samostalno odlučivati o svojoj sudbini, s bitnim izazovima građani europskih nacionalnih država mogu se suočiti samo na razini Europe, na razini kontinenta. Biti građanin bilo koje europske države danas, naglašava Lalović, nezamislivo je bez europske građanskosti – „Ako nismo građani Europe, mi uopće nismo građani, nismo ni građani Hrvatske” (161). I razvoj građanskog društva i emancipacijska logika političkog subjektiviranja ukazuju na nužnost prevladavanja europskih nacionalnih država u sklopu europske kontinentalne republike. Izbor je jasan i zaoštren: to je izbor između demokratske kontinentalne republike i autoritarnog imperija s elementima fašizma.

U tom je smislu vrijedno suočiti se s Lalovićevom ocjenom uzroka tadašnje „ukrajinske krize” iz 2014. Prema Laloviću taj je sukob proizašao iz činjenice da Rusija djeluje kao imperij, a Europu pritom doživljava kao prijetnju u smislu produžene ruke NATO-a. Ti su faktori i dalje na djelu. Nažalost, u trenutnim okolnostima, rješenje koje je Lalović tada predložio, u vidu uključivanja Rusije u europski projekt odgođeno je na neodređeno vrijeme. Postavlja se pitanje što to znači za Europu danas – kako će ona reagirati na agresivno djelovanje imperija na svojim granicama – hoće li to potaknuti njezinu transformaciju u

kontinentalnu republiku koja će biti u stanju othrvati se imperijalnom zagrljaju moćnog saveznika, hoće li će postati njegovim pograničnim područjem ili će se pak sama konstituirati kao carstvo pod utjecajem vanjske opasnosti koja dovodi do snažne militarizacije?

Prethodna razmatranja našu pažnju usmjeravaju ka posljednjem problemskom sklopu kojeg bih htio u svojem predstavljanju naglasiti. Riječ je o problemu demokratske države, odnosno demokratizacije države. U tekstu s dalekosežnim teorijskim ambicijama, Lalović identificira kao Rousseauov pokušaj sinteze republikanske tradicije i tradicije teorije države. On ga rekonstruira kroz razmatranje Rousseauova dijaloga s Hobbesom kao ključnim teoretičarem države rane moderne. Lalović pritom s pravom postavlja pitanje je li takav poduhvat uopće moguć s obzirom na to da je Hobbesova teorija države, kao i ona njegova velikog prethodnika Bodina, nastala upravo kao reakcija na revolucionarnu ideologiju narodne suverenosti koju su obojica smatrali krivom za pakao građanskih ratova koji su gotovo uništili njihova politička tijela. Hobbes tako namjesto narodne suverenosti zagovara suverenost impersonalne države; političko podvrgava državi kao pravnom aparatu kako bi se uspostavio pravni mir; političku slobodu revolucionarnog *citoyena* svodi na pravnu slobodu *bourgeois*. Svojom promišljenom analizom Lalović, međutim, uvjerljivo pokazuje da je i kod samog Hobbesa moguće prepoznati neke elemente tog istog revolucionarnog mišljenja koje će od njega preuzeti Rousseau. Radi se o tome da prema Hobbesu država nastaje društvenim sporazumom kao jezičnim aktom kojeg međusobno potpisuju budući podanici, pa je ta i takva država jam-

stvo njihova pravnog i ekonomskog subjektiviranja kao državljana.

Možda i ključna ideja koja povezuje dva velika mislioca jest ona o subjektu kao autonomnom biću koje se ne pokorava nekoj heteronomnoj volji, nego isključivo samome sebi. Kod Hobbesa oni koji sklapaju društveni sporazum autori su suverene vlasti kao predstavničke. Pokoravajući se zapovijedima suverena kao svog autoriziranog predstavnika, državljanima se tako ne pokoravaju nikome drugome doli sebi samima. Iako Rousseau dijeli takvo shvaćanje, on ga dodatno zaoštrava zahtijevajući odbacivanje predstavništva u demokratskoj državi u kojoj svi oni koji se pokoravaju zakonu kao državljanima moraju istovremeno biti upravo oni koji kao građani tvore zakonodavnog suverena.

Lalović naglašava da „Rousseau radikalizira takvo stajalište utoliko što je dospio do uvida, za Hobbesa posve nezamislivoga, da u zbiljskom političkom procesu općenita volja može i mora biti (...) volja svih građana u odlučivanju o zakonu“ (205). U opreci spram Hobbesa koji smatra da postoji i monarhijski i aristokratski suveren, za Rousseaua suveren ili je demokratski ili ga nema. Međutim, treba imati na umu da Hobbes, unatoč preferenciji spram monarhije, ravnopravnim smatra sva tri oblika države, i monarhiju i aristokraciju i demokraciju. Kada je riječ o demokraciji u njoj, jednako kao i kod Rousseaua, isti oni koji se kao podanici pokoravaju zakonima su istovremeno oni koji te zakone kao članovi suverene skupštine donose, a predstavništvo u smislu posredništva između jednih i drugih ne igra nikakvu ulogu. Iako Hobbes doista nije mogao zamisliti da bi demokratska država, u smislu zbiljskog političkog procesa izjednača-

vanja zakonodavne općenite volje i volje svih, bila moguća, na razini znanosti o politici on je tu ideju imao. No, daleko od toga da je poput Rousseaua smatrao da je demokratska suverenost jedino moguća, on je, sasvim suprotno, smatrao da je ona tek jedva moguća jer državu gura preblizu prirodnome stanju. Razlog tome je izostanak jedinstvene volje predstavnika koja ujedinjuje različite i sukobljene volje pripadnika nepovezanog mnoštva. Poučen iskustvom vjerskih i političkih građanskih ratova koji su razdirali fragmentirano socijalno polje kako Engleske tako i Francuske, Hobbes, ne može s pouzdanjem gledati na mogućnost da mnoštvo samo iz sebe oblikuje općenitu volju. U tom smislu, po mom sudu, valja zaključiti da su sličnosti između Hobbesa i Rousseaua još i veće no što se čini. A Rousseauov doprinos se onda to jasnije ocrtava. Smatram da se u odnosu na Hobbesa, kada je o ovome središnjem problemu konstitucije demokratske države riječ, Rousseauov odlučujući spoznajni proboj očituje u definiranju uvjeta „mogućnosti da se volja svih članova političkog tijela empirijski iskaže kao općenita volja“ (207).

Drugim riječima, tek je u promijenjenim povijesnim okolnostima Rousseau mogao precizno pokazati pod kojim je uvjetima demokratska država, kao država u kojoj je općenita volja istovremeno volja svih, moguća. Pritom je temeljni uvjet da se pri glasanju o zakonu radi o zbroju velikog broja malih razlika, a ne o malom broju velikih razlika. Taj je uvjet, koji podrazumijeva da u političkom tijelu nema snažne fragmentacije, bilo moguće zadovoljiti tek u bitno drugačijim povijesnim okolnostima od onih u kojima je Hobbes stvarao.

Da zaključim. Moje predstavljanje, nužno parcijalnog karaktera, bacilo je svjetlo prven-

stveno na Lalovićeve važne teorijske doprinose koji su i više nego dovoljan poticaj za čitanje Doba države. Međutim, Lalović je u svojoj knjizi demonstrirao rijedak spoj, koji krase tek uzorne politologe, vrhunskih teorijskih uvida i analitičke lucidnosti. To se posebno očituje u njegovim tekstovima u drugom dijelu knjige. Pritom bih izdvojio njegovo, usudio bih se reći nečuveno akribično, čitanje memoara Josipa Manolića. Potaknut pitanjem o tome što nam se to zapravo dogodilo krajem osamdesetih i početkom devedesetih, Lalović se upušta u minuciozno iščitavanje Manolića kao majstora pisanja zaobilaznim načinom. Pristupajući njegovom tekstu s najvećim mogućim poštovanjem, kao da je riječ o jednom od klasika, Lalović uspijeva ako ne jednoznačno odgovoriti na to pitanje, onda barem ponuditi neke moguće linije razmišljanja.

Izlaganje prof. dr. sc. Dragutina Lalovića

Desetljećima nastojim politološki dokučiti u kategorijalnom polju razvijene teorije države osnovne razloge i dimenzije višestrukih kušnji kojima je izložena moderna ideja države. U ovoj novoj knjizi, Doba države (2020.) radikaliziram svoje ranije stajalište i otklanjam temeljne spoznajne dvojbe, koje sam bio barem naznačio u predgovoru knjizi Države na kušnji (2008.), znakovito naslovljenom „Doba država?“

Moje je tadašnje stajalište bilo kritički shvaćeno, kada je shvaćeno, kao prvorazredna teorijska provokacija, premda sam naše doba s razboritim oprezom ipak bio upitnikom označio kao doba država. I kao da tadašnja provokacija nije bila dovoljna, sada je dalje zaoštravam, izazovno uklanjajući gornji razboriti upitnik,

a time i svaku dvojbu glede naše europske političke sudbine! Osnovni razlog zašto sam tako postupio u ranijoj knjizi bio je eminentno polemički u smislu isticanja nezamjenjive uloge država-nacija da se zajedno i složno uspješno suoče s neprijateljskom idejom imperija.

Velika je pouka kapitalne analize Franza Leopolda Neumanna što je u svom Behemotu uvjerljivo dokazao da nacistički tip poretka (što dakako važi i za staljinistički) utjelovljuje ne ideju države (ma i „totalitarne“) nego krajnje zloćudnog imperija koji uništava svaki pravni i politički poredak i u kojemu nestaje svaki privid čovjekove pravne subjektivnosti. U suvremenom povijesnom kontekstu stoga bi ciklički slijed smjenjivanja razdoblja države razdobljem carstva značio pogibeljnu kušnju u kojoj bi suvremeni Levijatan pokleknuo u borbi na život i smrt s totalitarnim (nacističkim i staljinističkim) Behemotom. Osnovni razlog zašto tu dilemu ovdje jednoznačno rješavam odlučujući se za ideju države a protiv ideje carstva opet je polemički i motiviran činjenicom da su moje analize i prosudbe iskazane u bitno promijenjenom povijesnom kontekstu, da smo u međuvremenu postali građani Europske Unije. Što znači da Hrvatska kao demokratska država više nije isključivo ni prvenstveno polje našeg pravnoga, ekonomskoga, političkoga i kulturnog subjektiviranja, nego da to sve više postaje Europa kao cjelina.

U nadmetanju i srazu dviju velikih političkih ideja – ideje države i ideje carstva – Europa će biti ili demokratska država građana ili imperijalni svjetski akter u globalnom odmjeravanju konkurentnih imperijalnih snaga. S takvog vrijednosnog stajališta, naše je doba doba države, doba europskih citoyens – a nije doba imperija, doba europskih bourgeois, s kvazi-

univerzalističkim eurocentričnim pretenzijama. Čime se temeljna politička dvojba „država ili carstvo“ objašnjava i kao subjektivno opredjeljenje da se bude politički građanin u demokratskome i pravnom poretku europske kontinentalne države-republike. XXI. stoljeće, koje započinje već 1990. (u hobsbaumovskom smislu periodizacije povijesnih razdoblja), na samom je početku u znaku nastupa niza novih države-nacija, počevši od Njemačke (koja se najzad ujedinjuje) i Rusije (koja najzad odustaje od kvazisovjetskog carstva), sve do naših malih nacionalnih država, kao što su Hrvatska i Crna Gora. Nasuprot zlogukim proročanstvima, prvenstveno neoliberalnog mondijalizma, o „kraju države“, štoviše o krahu države kao ideje, koja navodno neopozivo pripada prošlosti, zagovarao sam i obrazlagao tezu kako država nipošto ne pripada prošlosti, nego da joj prava budućnost tek predstoji u cjelini njezinih još neozbiljenih pojmovnih i funkcionalnih određenja.

Naime, sve globaliziranije građansko društvo ne niječe nego naprotiv podrazumijeva regulacijski sposobne političke države, u svojoj njihovoj nesvodljivoj pluralnosti. Suvremeno uzajamno prožimanje građanskog društva i političke države, dviju sukonstitutivnih sfera slobode čovjeka kao autonomnog subjekta, moguće je shvatiti pod uvjetom da ideju umne države politološki poimamo kao temeljni političkopравни projekt moderne epohe. Pritom je osnovna teorijska poteškoća skopčana s tvrdokornim nerazumijevanjem bitno procesualne logike države kao projekta koji postulira preobrazbu sile ili moći putem prava u zakonsku vlast, kojoj se pojedinci kao subjekti obavezuju na poslušnost kao legitimnom autoritetu. U tom smislu država kao projekt, kao ideja,

uvijek je na ogromnoj kušnji da se empirijski u nekoj fazi svoje preobrazbe izopači: kao pravna formacija stalno iznova sustaje kada logika pravne pacifikacije nasilja (fizičkoga i simboličkoga) posrće pred logikom sile, logika mira pred logikom rata, logika uzajamnosti država pred logikom osvajanja. Još temeljnije, država je određena procesualno, i sinkronijski i dijakronijski, kao političkopравни totalitet koji je nezamjenjivi instrument subjektiviranja svojih državljana, u pravnome, ekonomskome, političkome i civilizacijskom smislu.

Dobra država tvori slobodne građane, a slobodni građani po samoj logici vlastitog subjektiviranja tendiraju postati građani svijeta. U europskom kontekstu ideja države mora se dokazati kao valjana osnovica kontinentalne transnacionalne političke konstrukcije u izravnoj konfrontaciji s obnovljenom idejom imperija. Doba države nastoji pokazati da su zapadnoeuropske države-nacije još uvijek snažno izložene imperijalnoj kušnji, kao i u ranijim stoljećima, čime dovode u pitanje svoju suverenost kao protuimperijalnu sposobnost i volju da se samoograniče na vlastiti teritorij i vlastite državljanke te da se afirmiraju kao instrumenti uspostavljanja i jamčenja individualnih prava svojih građana. Takvoj su zadaći dorasle samo pravne i demokratske države koje univerzaliziraju političku i socijalnu građanskost svih svojih državljana. U mjeri u kojoj su u tome uspješne, ako u njima nema segregacije na građane prvoga i drugog reda, takve su države u europskoj konstrukciji samonadmašujuće političke formacije otvorenog tipa kojima je „Europa građana“ obzor smislenosti vlastitog opstojanja. Države ne „podnose“ globalizaciju kao heteronomnu frivolnu Fortunu nego su aktivni autonomni

subjekti u procesu svjetske društvene, ekonomske, kulturne i političke integracije. Daleko od toga da je na izmaku, doba je države pred nama. S obzirom na znalački pregnantan prikaz mojih teorijskih razmatranja o ideji države, koje ste čuli od kolege Ribarevića, u ovoj se prilici mogu ograničiti tek na dvije napomene radi dodatnog preciziranja dvaju problemskih sklopova o kojima je u knjizi riječ.

Prvo, u kontekstu aktualne agresije Rusije na Ukrajinu, koja je od početne parcijalne intervencije i pripajanja dijelova ukrajinskih teritorija (2014.) prerasla u imperijalni nasrtaj na ukrajinski državni i nacionalni suverenitet (2022.), valja se osvrnuti na način na koji sam razmatrao „ukrajinsku krizu“ u knjizi. Zapitao sam se: „zašto ponudu Europske unije Ukrajini da se uključi u nju kao u savez slobodnih država Rusija doživljava kao opasnost? Zar sljedeći korak u izgradnji europske arhitektonike nije pridruživanje Rusije? Može li biti cjelovite republikanske Europe bez ruskih građana i njihove države? Zašto Rusija to doživljava kao opasnost?“ Ponudio sam dva moguća odgovora: „Prvi: zato što Rusija djeluje po logici imperija a ne države, potencijalne buduće članice Unije. Drugi: zato što Rusija, kao država-nacija, Uniju ne doživljava kao korak prema višoj kontinentalnoj integraciji, nego kao nasrtaj imperija koji služi kao politički paravan ekspanziji NATO-a, dakle američkog mehanizma kontrole nad Europskom unijom i svijetom u cjelini. Po mom sudu, događaji u Ukrajini prilika su Europskoj uniji da najzad spozna da je ona sama moguća samo kao protuimperijalna politička formacija, oslobođena vojnoga i svakog drugog tutorstva SAD-a. Premda ne i suradnje s njime, na bazi pune ravnopravnosti i uzajamnosti. Europi

glavni protivnik nije Rusija kao država, nego logika imperija, ne samo američkoga i eventualno ruskoga nego i vlastitoga“ (169).

Danas je osovna dilema otklonjena: Rusija djeluje po logici imperija, a ne države-nacije; i to protuzapadnog imperija jer svoj identitet gradi na svojem navodnom azijskom barbarogeniju „ruskog svijeta“. Rusija ne ratuje samo protiv Ukrajine, nego i protiv ideje Europe, a time i protiv sebe same kao potencijalne europske države-nacije. Otuda moje priželjkivanje da će nužan, premda i teško ostvariv, sljedeći korak u izgradnji europske arhitektonike biti „pridruživanje Rusije“. Premda i dalje smatram da ne može biti „cjelovite republikanske Europe bez ruskih građana i njihove države“, sve upućuje na zaključak da takvu viziju moramo, u ovom stoljeću, skinuti s povijesnoga dnevnog reda. Problem naime nije samo u Rusiji, nego i u samoj Europi. Ako protuimperijalno ujedinjena Europa, u svakovrsnoj kolektivnoj solidarnosti i pomoći ukrajinskom narodnooslobodilačkom ratu, i slomi zube ruskoga Behemota, ostaje posve upitnim koliko će ona sama posrnuti pred taktički ratom iznuđenom ali i strateški opasnom logikom militarizacije koja bi mogla bitno izmijeniti njezino mirotvorno republikansko pravno i etičko lice, pa da umjesto europeizacije Rusije doživimo rusifikaciju Europe.

Drugo, ne mogu propustiti da iz cjeline naslovljene „Tranzicijski postjugoslavenski putevi prema državi“, izdvojim i osvrnem se na moj podroban prikaz političkih memoara jednoga od ključnih aktera inicijalne i odlučujuće faze hrvatske tranzicije, Josipa Manolića (objavljena su dva prva sveska, Politika i domovina, 2015. i Špijuni i domovina, 2016., dok se treći još iščekuje, najavljen pod naslovom

Izdaja i domovina; v. poglavlje „Hrvatska dogovorena i planirana tranzicija”, 219.-254.). Manolićeve memoari upravo su nezaobilazni ako želimo razumjeti inicijalnu fazu smjene dvaju povijesnih režima, njezinu logiku, glavne tokove i aktere te protuslovne domete. No nakon višestrukoga veoma pažljivog čitanja, upravo odgonetanja, manolićevskog zamršenoga publicističko-obavještajnog diskursa, morao sam konstatirati da sam daleko od toga da mogu ponuditi iole jednoznačno tumačenje toga umnogome „šifriranog” štiva. Stoga sam svoj prikaz shvatio kao apel našoj demokratskoj i intelektualnoj javnosti da se mjerodavno uključi u raspravu, za koju su pružene mnoge plodne osnove. Sudbina je tog teksta paradoksalna.

Kad je izvorno objavljen, u kultnome elitnom časopisu *Gordogan* (37/38-2018.), tekst je privukao znatnu pažnju i doživio nepodijeljeno priznanje brojnih čitatelja, iz različitih krugova. No sam apel drugima da se uključe u raspravu, ostao je „glas vapijućega”. Doslovno se ama baš nitko nije odazvao i odvažio upustiti, na mojem tragu ili mimo njega, da i sam pročita i prouči nadasve uzbudljive i spoznajno zahtjevne Manolićeve memoare. Nitko se nije odvažio da mi se pridruži u ogledanju s okorjelim profesionalnim obavještajnim kapitalcem, kao da su svi podlegli mojoj sugestiji da Manolić u svojem tekstu superiorno seiri nad nedoumicama s kojima nas kao naivne čitatelje i nišče „civile” neprestance glavoboljno suočava. Čini se da se nikome nije učinilo privlačnim, slijedeći moj pokušaj, da se kao čitatelj s autorom upusti u složenu igru otkrivanja i skrivanja, poluistina i spinova, s autorom koji kao da osviješteno slijedi štrausovsko pravilo da vanjskim egzoterijskim slojem kazivanja

prikrija unutarnji ezoterijski meritum. Imajući sve to u vidu, obnovio sam svoj apel, pa sam u predgovoru knjizi naveo dodatni, drastičan primjer koji jarko ilustrira kako je teško razmrsiti gusto tkanje Manolićevih obavještajnih igara bez granica.

Prenosim taj izvod, uz stanovita kraćenja. Predstavljajući lik Manolića kao političkog aktera istakao sam da se „politički profilirao unutar obavještajne i političke skupine koju je vodio Titov najbliži suradnik i jedan od najmoćnijih ljudi toga vremena Ivan Krajačić Stevo (od 1945. do smrti, 1986.). Manolić ga u svojim memoarima predstavlja kao ‘hrvatskog velikana’, kao svog uzora, mentora i prijatelja” (v. Manolić, knj. I: 91-92; knj. II: 184-193). Štoviše, „Manolić nas ipak dovoljno jasno upućuje na zaključak kako je baš on bio prvi pouzdanik i designirani nasljednik u Stevinom obavještajnom krugu, kao mreže s kolektivnim političkim identitetom, s priznatom autonomijom i utjecajem u hrvatskoj Službi sigurnosti te s jakim međunarodnim vezama (napose s ruskim i njemačkim službama)”. No što to znači i može značiti? Što znači da je u vrijeme prijeloma Manolić (bio?) vodeća ličnost obavještajnog kruga, koji je decenijama izravno povezan sa sovjetskom (ruskom) armijskom obavještajnom službom? Govoreći o Krajačićevim sposobnostima u gradnji mreže utjecajnih suradnika, još u toku rata, Manolić navodi i listu tih suradnika. Među njima ćemo s iznenađenjem naći jednu poznatu nam osobu: stanovitog Ernsta Bauera (189).

S iznenađenjem, naime, zato što nam je taj lik detaljno predstavljen u prvoj knjizi memoara, čak mu je posvećen cijeli odjeljak („Ernst Bauer, savjetnik bez plaće”, knj. I: 357.-364.). U tome odjeljku Manolić se pita „tko je zapravo

Bauer” i tvrdi da će se to znati kad „njemačka obavještajna služba otvori svoju arhivu kao i čiji je agent zapravo bio – njemački, hrvatski ili pak jugoslavenski”. Prethodno nam pak iznosi sadržaj svog razgovora s Bauerom, u kojem je „od Bauera zatražio da (mi) dostavi popis agenata, naših emigranata u Njemačkoj, koji su radili za jugoslavenske obavještajne službe, i civilne i vojne”. Bauer mu je tom sastanku uručio popis s „gusto otisnutih 98 imena”, ali mu ga je Manolić nakon čitanja vratio „želeći neistinito pokazati kako nam zapravo do njega nije stalo i kako je popis koji mi je Bauer daje nešto što mi znamo”. Još dok je Bauer bio „šokiran, gotovo izbezumljen” tim postupkom, Manolić ga je zaskočio pitanjem: „Dobro, gospodine Bauer, tko je od navedenih radio za njemačke obavještajne službe... označite agente koji su bili vaši suradnici”.

Na to je Bauer uzvratio da nema potrebe da ih označuje jer „sve osobe s popisa bile su naši suradnici” (360-361). Ma, bravo majstore! Kako uopće razumjeti da nam najprije kaže da mu je teško dokučiti tko je taj Bauer, je li agent-suradnik njemačke, hrvatske ili čak jugoslavenske obavještajne službe (u knj. I), da bismo posve ugredno naknadno od njega saznali da je sve to „puštanje spina” i da je Bauer zapravo – njegov suradnik (knj. II)?! A sama inscenacija razgovora hotimično je zamagljivanje činjenice da je Manolić, u svojstvu šefa Ureda za zaštitu ustavnog poretka, od svojeg suradnika prethodno bio zacijelo već informiran tko je iz najužeg vodstva HDZ-a bio u mrežama njemačke i/ili jugoslavenske obavještajne službe. Još to nije sve, Bauerovo donošenje popisa „suradnika Službe” bilo je obavljanje „prljavog posla u ime nekih snaga u Republičkoj službi državne sigurnosti koja

je time nesumnjivo podvaljivala novoj vlasti”. Pa se žali da „kao šef Ureda za zaštitu ustavnog poretka nisam znao da moja služba kao suradnika drži Ernesta Bauera na vezi pod kodnim imenom ‘Vepar’”. Pa zaključuje na svoj karakteristični način: „Tko je tu osjetljivu informaciju čuvao od mene, čitatelji mogu i sami zaključiti (363; sve istaknuo – D.L.). Blistav finale sijanja gustog tkanja protuslovnih naznaka, nakon kojih nam je jedino zaključiti da nas je prefrigani autor namamio u igru odgonetanja u kojoj su sve karte pomiješane. Takvim predstavljanjem našeg autora, čitatelj je valjda dovoljno pridobiven da se suoči s pravim skandalom kojim nas se izaziva da se velikim nestrpljenjem očekujemo Manolićevu brutalnu dekonstrukciju mita o njegovu glavnom Liku, koja je najavljena u prvoj knjizi da će biti završno 7. poglavlje druge knjige, pod naslovom „‘Dr. Franjo Tuđman’ – politički ili obavještajni projekt” (2015: 405-406). Ipak je međutim odustao od toga i samo posijao neke tragove za odgonetanje političkog profila Tuđmana, kao „nekadašnjeg partizanskog kontraobavještajca”, koji je svoju disidentsku afirmaciju i političku misiju gradio „u dosluhu s tajnom službom”.

Tek završni citat, kao poziv na čitanje: cijelo Tuđmanovo opozicijsko „antirežimsko” djelovanje u zemlji i inozemstvu „bilo je namijenjeno održavanju predodžbe o njegovim nedaćama s režimom. Ta zapanjujuća pomisao dovela je u pitanje sve što do tada znao o Franji Tuđmanu...” (knj. II: 144-145, i dalje; istaknuo – D.L.). Ne mogu shvatiti ozbiljno hrvatskog politologa, čak ni građanina, koji se neće ozbiljno zamisliti nad Manolićevom ocjenom kako je „iluzija da je samostalna država uspostavljena jedinstvenim naporima domovinske i iseljene

Hrvatske" (knj. II, 299), nad njegovim zdvojnim upitom „tko dirigira hrvatskim procesom osamostaljenja?“ (267), nad njegovim uvidom kako su tada „vojne agenture masovno ušle u sve pore društvenog i političkog života“, a njezini suradnici „infiltrirani u inicijativne odbore hrvatskih stranaka u nastajanju“ (209). Manolić nas jednoznačno upućuje na promišljanje o udjelu „vojne obavještajne službe u dolasku HDZ-a na vlast“ (210) kao i na zaključak da su postojali „centri moći uključeni u traženje lidera Hrvatske – u Beogradu“ (224). Hrvatski lider bio je, dakle, planiran i dogovoren, kako u samoj Hrvatskoj tako i „centrima moći... u Beogradu“. Odnosno, „Tuđman i Milošević već su tada pripadali istom ‘moćnom klanu’ koji će zapravo rukovoditi raspadom (podjelom) Jugoslavije“ (107; istaknuo – D.L.). Jugoslavenski rasplet i dezintegracija zemlje odvijali su dakle kao predstava u „režiji velikih centara moći. Rat je bio planiran, planiralo ga je vodstvo Armije i nije se mogao izbjeći“ (knj. II, 239; istaknuo – D.L.).

Tranzicija iz staroga u novi režim nije (bio) spontani proces urušavanja truloga režima, demokratski i pravno deficitarnoga te ekonomski suboptimalnoga, nego prvenstveno promišljen i promišljeno proveden politički i obavještajni projekt. Time se umnogome objašnjava zašto su demokratski tranzicijski procesi tako snažno i dugo blokirani i na političkome (kao prijelaz s jednostranačkog monizma na stranački pluralizam i od represivne prema regulacijskoj i pravnoj državi) i na društvenom planu (kao prijelaz s društvenovlasničkog gospodarstva „zatvorenog društva“ na tržišnu privredu „otvorenog društva“). Još određenije, objašnjava nam se zašto je zadržan i ojačan najopakiji i po demokraciju i pravnu

sigurnost najopasniji dio državnog aparata „starog režima“ (represivni obavještajni aparat). U toj dimenziji postoji strukturna zapreka koja bitno i trajno otežava ako ne i onemogućuje demokratsku tranziciju u nas.

Imamo li sve to u vidu, nije nimalo čudno da se projekt konstitucije hrvatske pravne države do dana današnjega suočava s jedva premostivim strukturnim zaprekama i kadrovskim poteškoćama. Umjesto punoga demokratskog diskontinuiteta sa starim nikada do kraja destaliniziranim režimom, sputava nas fatalni kontinuitet privatizacije političke vlasti i podržavljenja privatnog vlasništva. Svjedoci smo sustajanja hrvatske države pred civilizacijskim izazovom da se njezini ideologijski i represivni aparati stave pod učinkovitu demokratsku i zakonsku kontrolu, a stranački pluralizam najzad afirmira kao pretpostavka parlamentarne demokracije. Čitati Manolića, spoznajni je izazov prvog reda: ne samo zato da bolje razumijemo tko je i kako stari režim upropastio, nego i kako i čijom smo zaslugom bili gurnuti u ratnu pustolovinu koja je civilizacijski poharala postjugoslavenska tranzicijska društva i silno otežala i usporila njihovu modernizaciju.

Otkrivanje spomenika princezi Kseniji

Princeza Ksenija Petrović Njegoš se „vratila, kući

Dana 9. 11. 2022. je uz prigodan program koji je osmislila mr. režije Dušanka Belada, pred velikim brojem oduševljenih građana, na platu ispod kuće Đukanovića u Njegoševoj ulici, otkriven spomenik princezi Kseniji Petrović Njegoš, autorsko djelo proslavljenog crnogorskog umjetnika Dimitrija Popovića. Bronzana skulptura princeze Ksenije, predstavlja žensku figuru koja sjedi na klupi bez naslona, a lik je dat u realističkom maniru. Na svečanosti su govorili Marko Špadijer predsjednik Inicijativnog odbora za podizanje spomenika princezi Kseniji i gradonačelnik Prijestonice Cetinje Nikola Đurašković a moderatorka programa bila je mr. Ivana Mrvaljević, glumica.

Nakon tačke u kojoj su šest mladih balerina iz plesne škole Mystique (koje je pripremala producentkinja Slađana Vujanović), raspoređenih po lokaciji na kojoj se nalaze spomenik princeze Ksenije i njen vrt, uz muzičku numeru Claude Debussy – Rêverie, simboličnim nastupom prikazale moderan život princeze Ksenije a glumica Ivana Mrvaljević je odrecitovala odlomak iz drame prof. Radmile Vojvođić – „Princeza Ksenija od Crne Gore“:

-Vidite li ovaj orman? Prilazim mu svakodnevno kao oltaru. Odavno već ne brojim svoje siromaštvo, shvatila sam, sve moje blago je tu. Ona lentra, govorili su... Čudne li zabave za jedno žensko... S puno sam ljubavi i solidnom vještinom pravila te fotografije... Cetinje, Iva-

nova korita, Rijeka, Vir, Skadarsko jezero, Bar, Ulcinj... Imam ćilibar svijetla, kad se oblak jednom nagnuo nadLovćenom. Uхватила sam ga! Ima, onda, jedna kuća sa malim đardinom, vrata su otvorena da možeš portikom da udeš. Ima morskih uvala, jarboli s vjetrom koliko u zмах... vesele trpeze i poznatog i nepoznatog lika... moji dragi, roditeljski dom u svetkovine... Tu su sve preše i nužde ove princeze nevoljnice. Njeno golo parče ljeba ovđe u tuđinu... Ništa mi više ne treba! Nikakav bolji karavan od toga ja ne želim... Crna Gora, Cetinje, đe bješe to pod kapu nebesku? Pod koju zvijezdu? Evo ih tu. Sa mnom.

Evo i uvodne besjede mr. Ivane Mrvaljević: – Poštovani građanke i građani Cetinja, zvaničnici, znani i neznani, svi da ste dobrodošli na današnju svetkovinu otkrivanja spomenika princezi Kseniji Petrović-Njegoš, autora Dimitrija Popovića, koji će od danas krasiti ovaj dio Njegoševe ulice. Spomenik je dar civilnog društva svome Cetinju uoči praznika oslobođenja. Vjerujem da svako od prisutnih ovdje ima svoj doživljaj princeze Ksenije, ali se ovom prilikom valja prisjetiti nekih detalja iz njene biografije i zašto je zavrijedila trajno sjećanje našeg grada. Ksenija je osma ćerka kralja Nikole i kraljice Milene, rođena 10. aprila 1881. godine na Cetinju. Obrazovanje je stekla na Dvoru kod renomiranih stranih učitelja. Bila je ambiciozna, radoznalog duha, hrabra i mudra. Govorila je strane jezike i zanimala se za društvene i prirodne nauke. Nije se udavala. Vozila je auto, uspješno se bavila fotografijom i pisala memoare. Dramatični događaji koji su zadesili Crnu Goru, narod, vojsku i njenu porodicu učiniće da u januaru 1916. godine napusti domovinu, ostane u Francuskoj i da se do kraja života ne „vrne“ u

svoje rodno Cetinje. U ratnom egzilu osnovala je i rukovodila ustanovom za pomoć ratnim zarobljenicima, fizički radila i obavljala sekretarske poslove svom ocu, kralju Nikoli. Život je posvetila otadžbini. Aktivno je učestvovala u čuvanju ugleda kralja i Crne Gore u prvom redu od agresivne srpske propagande. O tome svjedoče njeni memoari i sponzorstvo prvog crnogorskog filma „Vaskresenja ne biva vez smrti“ po scenariju Vladimira Popovića, ministra u crnogorskoj vladi u egzilu. Umrta je 9. marta 1960. godine u Parizu u krajnjoj nemaštini i nezadovoljstvu zbog statusa svoje porodice i svoje domovine. Od 1989. godine njeni zemni ostaci počivaju uz sestru Vjeru na dvorskom groblju ispred Cetinjskog manastira. Svojim životnim stavom i sudbinom izrasla je u simbol emancipovane žene koja je podnosila udarce sudbine i ispoljavala stoički crnogorski patriotizam.

Ideju da se izradi skulptura kao osnova za spomenik princezi Kseniji, kao i mnoge inicijative za oplemenjivanje našeg grada, iznio je i razradio sa jednim brojem građana, inženjer Vesko Pejović, direktor NVO „Cetinje moj grad“ i sekretar Ogranka Matice crnogorske. Formiran je Inicijativni odbor, sastavljen od građana raznih struka i generacija za izradu skulpture princeze Ksenije: publicista Marko Špadijer, predsjednik i članovi: gradonačelnik Prijestonice Cetinje mr. Aleksandar Kaščelan, profesorka i režiserka Radmila Vojvodić, akademik prof.dr Zoran Rašović, advokat Borislav Rašović, građevinski ing. Nebojša Đukanović, arh. Jovan Bošković, arh. Ana Mrvaljević – Zogović, režiserka Dušanka Belada, prof. i prevodilac Slađana Sjekloća, mr. Jovana Mrvaljević, biznismen u Americi Ivo Đukanović, likovni umjetnik Luka Lagator, direktor Komunalnog

preduzeća Cetinje Saša Zvicer, preduzetnica i izvršna direktorica Fondacije Kreativne žene Crne Gore Milica Marković, prof. dr. Maja Đurić, istoričarka umjetnosti, glumica, Ivana Mrvaljević, dr. Anastazija Miranović, istoričarka umjetnosti, mr. Vesna Vičević, prof. dr. Mladen Ulićević i NVO „Cetinje moj grad“ koju zastupa Vesko Pejović, izvršni direktor.

Odbor je radio volonterski sa entuzijazmom i lokalpatriotizmom. Odbor se obratio uglednom umjetniku Dimitriju Popoviću sa molbom da izradi skulpturu, izabrao jedno od ponuđenih rješenja i pozvao donatore da finansiraju taj poduhvat. Za relativno kratko vrijeme Odbor je uspio da skupi oko 50.000 eura, odabrao najpovoljniju livnicu i platio livenje. Livnica umjetnina iz Zagreba je u saradnji sa autorom vrlo profesionalno i u ugovorenim rokovima obavila posao i skulptura je 03. jula dopremljena na Cetinje. Skulptura izrađena od bronzne sa klupom od nerđajućeg čelika obloženog bronzom, visoka je 150 cm, a teška 550 kilograma dok je postament je od bijelog karare mermera iz jednog komada (dimenzija 300 cm x 150 cm x 16 cm) težak 2.100 kg. Svaki donator i svaki iznos donacije je evidentiran i to će biti objavljeno u spomenici koja se priprema za štampanje. Dugujemo im veliku zahvalnost.

Autor spomenika Dimitrije Popović se odrekao honorara i izjavio: Sa zadovoljstvom sam prihvatio poziv Inicijativnog odbora za izradu skulpture princeze Ksenije da uradim vajarско djelo posvećeno ovoj zanimljivoj ženi crnogorske istorije prema kojoj, posebno Cetinje, izražava iskreno poštovanje i dirljivi sentiment... Ono što je odredilo karakter skulptorske forme jest kompleksnost ličnosti crnogorske princeze. Trebalo je kroz umjetničku

formu na simboličan način spojiti dva vremena, princezino i naše, aktuelizovat prošlost u duhu savremenosti... Želio sam izraziti ono što sam smatrao bitnim za karakter skulpture, a što proističe iz princezine ličnosti. Ljepotu i snagu duha, suzdržanu strogost, otmenost, eleganciju i dostojanstvenost. Njena odanost prognanom ocu, hrabrost i nepokolebljivost, činili su je onakvom kako je crnogorski kralj doživljavao svoju ćer ljubimicu nazvavši je „Velika“. Uporedo sa stvaralačkim mukama autora odvijao se posao prikupljanja novca i sređivanju pravne regulative za postavljanje spomenika.

Operativni rukovodilac projekta, koji je nosio glavni teret posla, bio je Vesko Pejović. Inicijativni odbor je od početka saradivao sa opštinskom administracijom. Skupština Prijestonice u saradnji sa Ministarstvom kulture je donijela odluku o lokaciji. Prijestonica Cetinje je u saradnji sa Zavodom za konzervaciju i arheologiju i građevinskom firmom „Bombeton“, po projektu prof dr. Mladena Ulićevića, člana Inicijativnog odbora, uredila prostor u okolini spomenika (revitalizovane su skulpture „4 godišnja doba“, napravljena nova ograda i sređeno dvorište kod kuće Đukanovića, oplemenjene su zelene površine, dio platoa popločan, a uređen je pidžun sa kunetom duž ograde, itd).

Čelnici opštine su vrlo posvećeno radili da se ovaj prostor kultiviše i da se otkrivanje spomenika princeze Ksenije obavi uoči 13. novembra, Dana oslobođenja Cetinja. Ovaj poduhvat je primjer dobre saradnje civilnog sektora i nadležnih institucija, ohrabrenje građanima da učestvuju u poboljšanju kulture življenja i opomena administraciji da se oslobodi birokratizma. Govor Marka Špadijera, predsjednika Inicijativnog odbora: Poštovani

i dragi građani Cetinja, Okupio nas je lijep i nesvakidašnji povod. Prisustvujemo otkrivanju skulpture crnogorske princeze Ksenije Petrović Njegoš, autora Dimitrija Popovića.

Jedinstvenost događaja čini okolnost što ova generacija građana poklanja svom Cetinju trajni spomenik jedne znamenite Crnogorke, gradu u kome je rođena, stasala i za kojim je u tuđini umrla od tuge. Princeza Ksenija je primjer emancipovane crnogorske žene postojanog patriotizma koji, prosijan kroz vremensko rešetko, može biti uzor i danas. Ovaj bronza ni monument će uljepšavati Njegoševu ulicu zahvaljujući u prvom redu viziji, inicijativi i angažovanju Veska Pejovića. Ta plemenita zamisao naišla je na odziv za donacije kod naših ljudi u dijaspori i u zemlji, kao i na ohrabrenje i pomoć opštinskih vlasti. Svi oni ovim darom vraćaju Cetinju bar malo za ponos kojim ih je zadojilo. Najmlađa ćerka Kralja Nikole je, za razliku od svojih sestara, obrazovanje stekla kod dvorskih učitelja na Cetinju. Izuzetno nadarena i vrijedna ova mlada žena govorila je ruski, njemački i francuski jezik.

U godinama emigracije služila se u pismima i pisanju dnevnika isključivo francuskim jezikom, žaleći se da zaboravlja „naški“. Savremenici su zapisali da je Ksenija, koju je otac zvao Velika, imala „junačko srce, koje se ničega ne boji“. Princeza Ksenija, njena porodica i njena država Crna Gora doživljavaju tragediju ravnou antičkim. Naša princeza nije postala kraljica, već, igrom sudbine građanka koja je mukotrpno zarađivala za život i umrla u oskudici, ne prihvatajući apanžu Karađorđevića. Nije se uznosila u dobru, niti ponizila u nevolji. Pokazala je da dostojanstvo Crnogorke nije u društvenom statusu već u karakteru i da su u pravu stranci koji su pisali da su „crnogorske

žene toliko velike u svojoj plemenitosti i tako veličanstvene u svojoj skromnosti". „Ja mislim da je patriotizam urođeno osjećanje koje ne traži nagradu", na jednostavan način je ova mudra žena definisala svoj odnos prema Crnoj Gori. Najodaniju ćerku Kralja Nikole iz zaborava su uzdigle u simbol takođe dvije dame: prof. Radmila Vojvović svojom dramom „Princeza Ksenija od Crne Gore" i Anđe Kapa, historičarka umjetnosti knjigom „Crna Gora u magičnom oku princeze Ksenije".

Cetinje je i kroz spomenike pokazalo da njeguje visoko poštovanje za ženu. Na najljepšem od njih, Risto Stijović je prikazao Crnogorku kao Lovčensku vilu, heroinu koja mačem pokazuje put slobodi, a vijencem slavi. Dimitrije Popović nam daruje konkretnu, modernu Crnogorku, umnu i aktivnu, ženu ispred svog vremena, gordu i dostojastvenu, koja će od danas živjeti među generacijama u svojoj bronzoj eleganciji. Vjerujem da će je zavoljeti Cetinjanke i Cetinjani. Formiranjem malog trga, vrta i pjacete sa spomenikom princeze Ksenije otvara se vidik prema Vladinom domu i uspostavlja jedan od mnogih bliskih susreta Cetinja sa historijom pa se ovom prilikom zahvaljujem prof. dr. Mladenu Uličeviću po čijem se projektu uredila lokacija. Postavljanjem sjedeće figure na ovom mjestu jedan zapušten prostor postaje urbani minjon, mjesto zaustavljanja šetača na korzou i plato za kulturna dešavanja. U ovom poslu bilo je problema, ali to ostaje za zaborav. Pamtiće se akcija civilnog društva u kojoj su učestvovali mnogi građani i pokazali da u vremenima sebičnosti i otuđenosti postoje ljudi i kolektivi koji su spremni na odricanje za opšte dobro. Na nama je obaveza da se njihovo dobročinstvo ne zaboravi. Što tek reći za gest nesebič-

nosti Dimitrija Popovića, uglednog umjetnika u više domena, koji je svoje vajarsko i misaono ovaploćenje princeze Ksenije darovao Cetinju. On duboko u sebi nosi duh ovog podneblja i shvata svu dubinu patnje prognane žene koju vraća svojoj zemlji. Tu misao je pretočio u gracioznu skulpturu koja će uljepšati njegov rodni grad i svjedočiti o neprolaznosti ljubavi i odanosti. Veliko mi je zadovoljstvo što mogu

- u ime Dimitrija Popovića, koji je zavrijedio više od umjetničke časti i zahvalnosti,
- u ime brojnih donatora koji su dali novac za izradu skulpture ili na drugi način pomogli ovaj poduhvat,
- u ime Inicijativnog odbora koji je sa ljubavlju i posvećenošću vodio ovaj posao i Veska Pejovića najagilnijeg i najzalužnijeg među nama.

Dakle, čast mi je u ime svih njih i u lično ime, predati ovaj spomenik princeze Ksenije, gradonačelniku Cetinja, gospodinu Nikoli Đuraškoviću, na čuvanje i trajanje. Neka je vječna Crna Gora i neka je vječno njeno slavno Cetinje! Riječ gradonačelnika Prijestonice Cetinje Nikole Đuraškovića: „Poštovane sugrađanke i sugrađani, uvaženi gospodine Popoviću, cijenjeni predstavnici medija, dame i gospodo, pri pomenu historije Crne Gore uvijek se prvo pomisli na crnogorske vladare, vojvode i serdare, na čojstvo i junaštvo. Tek se kasnije, negdje na kraju pominju ćerke kralja Nikole Petrovića Njegoša, princeze koje su doprinijele slavi male kraljevine Crne Gore čak više nego njeni muški slavni predstavnici. Princeza Ksenija je jedna od ličnosti crnogorske historije prema kojoj, posebno Cetinje, izražava iskreno poštovanje i dirljivi sentiment i čiji patriotizam i odanost domovini zaslužuju poštovanje generacija. Princeza Ksenija Petrović je bila emancipovana i ponosna Crnogorka

čvrstog karaktera, duhovnog bogatstva i velika humanitarka što potvrđuje njen rad u brojnim humanitarnim društvima kroz koje je na razne načine pomagala Crnoj Gori. Ponosni smo što će kao takva dobiti trajno mjesto u prijestonici, njenom rodnom gradu za kojim je čeznula u godinama izgnanstva. Primjer princeze Ksenije pokazuje kako ljudi znanje i moć stavljaju u službu svog naroda. Zbog toga ih pamtimo i danas im kao skroman doprinos očuvanju njihovog lika i djela podižemo spomenike. Prijestonica Cetinje je snažno podržala projekat podizanja ovog spomenika i djelima, a ne samo riječima i pokazala koliko cijeni velikana Dimitrija Popovića, kreatora ove ideje podizanja spomenika gospodina Veska Pejovića i sve donatore ove skulpture. Nama je pripala čast da budemo generacija koja je zahvalila princezi Kseniji, u ime svih naših predaka i naših potomaka. Nadam se da ćemo nastaviti putem njegovanja kulture sjećanja i da će i drugi velikani značajni za razvoj naše kulture države i grada dobiti svoja obilježja. U to ime, podizanjem ovog spomenika koji će trajno simbolizovati emancipaciju crnogorske žene, čuvamo našu istoriju i kulturu ali pokazujemo poštovanje i uvažavanje jedne izuzetne žene koja je svojom predanošću služila svojoj domovini Crnoj Gori i postala jedan od simbola njene nepokornosti."

Bajka koja prerasta u dramu i završava se tragedijom. Mijenjali su se žanrovi u njenom životu ali ne i ona. Prolaziće Crnogorke i Crnogorci, Cetinjanke i Cetinjani, stranci i umjetnici, prilaziće joj dječaci i djevojčice. Šta one mogu čuti i učiti od Ksenije? Učiće se otmenosti, hrabrosti, skromnosti, principijelnosti, dostojanstvu, ..., učiće se rodoljublju. Poželjeće da budu svojoj porodici, prijateljima, gra-

du i državi ono što je bila Ksenija. Poželjeće da budu princeze, princeze od Crne Gore. Na kraju programa, glumica Ivana Mrvaljević je uz zahvalnosti za sve što su uradili da se ova zamisao uspješno realizuje, pozvala autora spomenika Dimitrija Popovića i Veska Pejovića, inicijatora i vođu ovoga projekta da prvi sjednu na klupu pored princeze Ksenije i požele joj dobrodošlicu, što je publika pozdravila burnim aplauzom. Za RTV Cetinje Vesko Pejović, idejni tvorac spomenika je dao izjavu: „Srećan sam što se naša cijenjena princeza Ksenija konačno vratila kući, što više nikada neće biti sama, što će za nju uvijek biti topline i ljubavi, jer smo svi svjesni njenog životnog puta i svega što je uradila za Crnu Goru i Cetinje. Srećan sam i što sam doprinio da se posle 106 godina ispuni njena posljednja želja, da vidi Cetinje i Lovćen."

Crnogorka stamenog patriotizma

Govor Marka Špadijera, predsjednika Inicijativnog odbora

Poštovani i dragi građani Cetinja,

Okupio nas je lijep i nesvakidašnji povod. Prisustvujemo otkrivanju skulpture crnogorske princeze Ksenije Petrović-Njegoš, autora Dimitrija Popovića. Jedinstvenost događaja čini okolnost što ova generacija građana poklanja svom Cetinju trajni spomenik jedne znamenite Crnogorke, gradu u kome je rođena, stasala i za kojim je u tuđini umrla od tuge. Princeza Ksenija je primjer emancipovane crnogorske žene postojanog patriotizma koji, prosijan kroz vremensko rešet, može biti uzor i danas.

Ovaj bronzani monument će uljepšavati Njegoševu ulicu zahvaljujući u prvom redu viziji, inicijativi i angažovanju Veska Pejovića. Ta plemenita zamisao naišla je na odziv za donacije kod naših ljudi u dijaspori i u zemlji, kao i na ohrabrenje i pomoć opštinskih vlasti. Svi oni ovim darom vraćaju Cetinju bar malo za ponos kojim ih je zadojilo. Najmlađa ćerka Kralja Nikole je, za razliku od svojih sestara, obrazovanje stekla kod dvorskih učitelja na Cetinju.

Izuzetno nadarena i vrijedna ova mlada žena govorila je ruski, njemački i francuski jezik. U godinama emigracije služila se u pismima i pisanju dnevnika isključivo francuskim jezikom, žaleći se da zaboravlja „naški“. Savremenici su zapisali da je Ksenija, koju je otac zvao Velika, imala „junačko srce, koje se ničega ne boji“. Princeza Ksenija, njena porodica i njena država Crna Gora doživljavaju tragediju ravnantičkim. Naša princeza nije postala kralji-

ca, već, igrom sudbine građanka koja je mukotrpno zarađivala za život i umrla u oskudici. Nije se uznosila u dobru, niti ponizila u nevolji. Pokazala je da dostojanstvo Crnogorke nije u društvenom statusu već u karakteru i da su u pravu stranci koji su pisali da su „crnogorske žene toliko velike u svojoj plemenitosti i tako veličanstvene u svojoj skromnosti“.

„Ja mislim da je patriotizam urođeno osjećanje koje ne traži nagradu,“ na jednostavan način je ova mudra žena definisala svoj odnos prema Crnoj Gori. Najodaniju ćerku Kralja Nikole iz zaborava su uzdigle u simbol takođe dvije dame: prof Radmila Vojvović svojom dramom Princeza Ksenija od Crne Gore i Anđe Kapičić, historičarka umjetnosti knjigom Crna Gora u magičnom oku princeze Ksenije. Cetinje je i kroz spomenike pokazalo da njeguje visoko poštovanje za ženu. Na najljepšem od njih, Risto Stijović je prikazao Crnogorku kao Lovćensku vilu, heroinu koja mačem pokazuje put slobodi, a vijencem slavi. Dimitrije Popović nam daruje konkretnu, modernu Crnogorku, umnu i aktivnu, ženu ispred svog vremena, gordu i dostojanstvenu, koja će od danas živjeti među generacijama u svojoj bronzoj eleganciji. Vjerujem da će je zavoljeti Cetinjanke i Cetinjani. Formiranjem malog trga, vrta i pjacete sa spomenikom princeze Ksenije otvara se vidik prema Vladinom domu i uspostavlja jedan od mnogih bliskih susreta Cetinja sa istorijom pa se ovom prilikom zahvaljujem prof. dr Mladenu Ulićeviću po čijem se projektu uredila lokacija.

Postavljanjem sjedeće figure na ovom mjestu jedan zapušten prostor postaje urbani minjon, mjesto zaustavljanja šetača na korzou i plato za kulturna dešavanja. U ovom poslu bilo je problema, ali to ostaje za zaborav. Pamtiće se

akcija civilnog društva u kojoj su učestvovali mnogi građani i pokazali da u vremenima sebičnosti i otuđenosti postoje ljudi i kolektivi koji su spremni na odricanje za opšte dobro. Na nama je obaveza da se njihovodobročinstvo ne zaboravi. Što tek reći za gest nesebičnosti Dimitrija Popovića, uglednog umjetnika u više domena, koji je svoje vajarsko i misaono ovaploćenje princeze Ksenije darovao Cetinju. On duboko u sebi nosi duh ovog podneblja i shvata svu dubinu patnje prognane žene koju vraća svojoj zemlji. Tu misao je pretočio u gracioznu skulpturu koja će uljepšati njegov rodni grad i svjedočiti o neprolaznosti ljubavi i odanosti.

Veliko mi je zadovoljstvo što mogu u ime Dimitrija Popovića, koji je zavrijedio više od umjetničke časti i zahvalnosti, u ime brojnih donatora koji su dali novac za izradu skulpture ili na drugi način pomogli ovaj poduhvat, u ime Inicijativnog odbora koji je sa ljubavlju i posvećenošću vodio ovaj posao i Veska Pejovića, najagilnijeg i najzaslužnijeg među nama. Čast mi je u ime svih njih i u lično ime, predati ovaj spomenik princeze Ksenije, gradonačelniku Cetinja, gospodinu Nikoli Đuraškoviću, na čuvanje i trajanje.

Neka je vječna Crna Gora i neka je vječno nje-no slavno Cetinje!

Princeza kojoj Cetinje odaje iskreno poštovanje

Nikola Đurašković, gradonačelnik Prijestonice Cetinje

Poštovane sugrađanke i sugrađani,

uvaženi gospodine Popoviću, cijenjeni predstavnici medija, dame i gospodo,

pri pomenu istorije Crne Gore uvijek se prvo pomisli na crnogorske vladare, vojvode i serdare, na čojstvo i junaštvo. Tek se kasnije, negdje na kraju pominju ćerke kralja Nikole Petrovića-Njegoša, princeze koje su doprinijele slavi male kraljevine Crne Gore, čak više nego njeni muški slavni predstavnici.

Princeza Ksenija je jedna od ličnosti crnogorske istorije prema kojoj, posebno Cetinje, izražava iskreno poštovanje i dirljivi sentiment i čiji patriotizam i odanost domovini zaslužuju poštovanje generacija. Princeza Ksenija Petrović je bila emancipovana i ponosna Crnogorka čvrstog karaktera, duhovnog bogatstva i velika humanitarka što potvrđuje njen rad u brojnim humanitarnim društvima kroz koje je na razne načine pomagala Crnoj Gori. Ponosni smo što će kao takva dobiti trajno mjesto u prijestonici, njenom rodnom gradu za kojim je čeznula u godinama izgnanstva. Primjer princeze Ksenije pokazuje kako ljudi znanje i moć stavljaju u službu svog naroda. Zbog toga ih pamtimo i danas im kao skroman doprinos očuvanju njihovog lika i djela podižemo spomenike.

Priestonica Cetinje je snažno podržala projekat podizanja ovog spomenika i djelima, a ne samo riječima i pokazala koliko cijeni velikana

Dimitrija Popovića, kreatora ove ideje podizanja spomenika gospodina Veska Pejovića i sve donatore ove skulpture.

Nama je pripala čast da budemo generacija koja je zahvalila princezi Kseniji, u ime svih naših predaka i naših potomaka. Nadam se da ćemo nastaviti putem njegovanja kulture sjećanja i da će i drugi velikani značajni za razvoj naše kulture države i grada dobiti svoja obilježja. U to ime, podizanjem ovog spomenika koji će trajno simbolizovati emancipaciju crnogorske žene, čuvamo našu istoriju i kulturu ali pokazujemo poštovanje i uvažavanje jedne izuzetne žene koja je svojom predanošću služila svojoj domovini Crnoj Gori i postala jedan od simbola njene nepokornosti.

Od ideje do cilja: Kako je tekao posao na izradi spomenika princezi Kseniji

Kako se odvijala jedna građanska akcija i kroz kakve je organizacione, pravne i druge faze prolazila odlučili smo da dokumentujemo i u ovoj Spomenici prikazemo kratku hronologiju događanja od ideje do postavljanja spomenika princeze Ksenije Petrović na Cetinju.

U nevladinoj organizaciji Cetinje moj grad i Ogranku Matice crnogorske na Cetinju sazrijevala je ideja o izgradnji spomenika princezi Kseniji. Promotor tog nauma bio je Vesko Pejović, sekretar Ogranka Matice crnogorske. Formiran je Inicijativni odbor za izradu skulpture princeze Ksenije koji je preuzeo poslove za realizaciju tog projekta. Odbor je odlučio da se povede akcija u zemlji i među iseljeništvom na sakupljanju novčanih sredstava koja bi se slivala na jedinstveni žiro račun kod Banke, sa kojih bi rukovodilac Projekta, uz saglasnost predsjednika Odbora, vršio isplate po fakturama za obavljene poslove.

Odbor je radio volonterski. Njegovi članovi su se rukodovili entuzijazmom, profesionalnim znanjem i estetskim uvjerenjima. Odbor se sastajao prema potrebi, bio u elektronskom kontaktu i raspustio se po obavljenom poslu. Odbor je renomiranom umjetniku Dimitriji Popoviću povjerio izradu skulpture za spomenik. Na sjedici Odbora od 4. novembra 2021. godine, koja je održana u prostorijama Ogranka Matice crnogorske na Cetinju, Dimitrije Popović je prezentirao dvije ideje spomenika. Obrazlažući prvu varijantu, on je između ostalog rekao: „Imajući u vidu posebnost ličnosti princeze Ksenije kao žene koja je svojim stavovima i pogledima na život bila ispred

svog vremena, smatrao sam da skulptura posvećena takvoj osobi mora biti oblikovana na moderan odnosno na savremen način.

S obzirom da je ostala najviše upamćena po fotografskom umijeću, upravo sam ovu vrstu vizuelnog medija koristio kao glavni akcenat u kompoziciji skulpture. Ksenijin se fotografski portret nalazi u staklenom kadru u formi romba... Smatram da bi u starom ambijentu Prijestonice na novouređenoj površini malog trga ovakvo moderno rješenje bilo atraktivno za posmatrača... Skulptura bi bila izvedena sa kristalnim neprobojnim staklom, visokpatiniranom bronzom, metalnom konstrukcijom, obloženom ogledalima na crnom mermernom postamentu.

Komentarišući drugi predlog, Popović je rekao: „Sjedeća figura na klupi predstavlja klasičan spomenični ansambl i takvih spomenika ima u mnogim gradovima, zato nijesam skicu detaljnije razrađivao. Što se tiče lika princeze Ksenije, prema postavljenom uslovu, bio bi potpuno realističan...”

U raspravi, u prisustvu autora na sjednici Odbora i u pisanim stavovima, članovi Odbora su iznijeli svoje sudove o predloženim varijantama skulpture. Radmila Vojvodić doživljava princezu Kseniju kao unutrašnju dramu izgnanstva što je teško vajarski izraziti, ali joj prva skica djeluje uprošćeno jer je fotografisanje moglo biti više hobi, a da se dublja suština krije u njoj samoj. Zoran Rašović se opredijelio za model žene na klupi, kao i Stanko Marković, predstavnik Prijestonice, koji je izrazio bojazan da bi prvi model bio izložen sknavljenju. Nebojša Đukanović je bio za „jedno moderno, smjelo i atraktivno rješenje što nudi prva varijanta”. Ivo Đukanović se založio za

drugo rješenje jer Ksenija treba „cijelom pojavom da bude simbol odanosti i patriotizma”.

Milica Marković se opredijelila za prvu varijantu i naglasila da radi na pripremi multimedijalnog performansa „Princeza Ksenija naša savremenica”. Vesko Pejović se opredijelio za sjedeći model sa klupom. Ivana Mrvaljević je naglasila da „Cetinju nedostaje savremenog, vizionarskog izraza”. Jovan Bošković je pohvalio ideju prve varijante, ali smatra da treba da se doradi. Marko Špadijer je mišljenja da prva skulptura više odgovara galerijskom prostoru nego trgu, jer djeluje kao fragmenti rasutih djelova. Izrazio je bojazan da bi spomenik bio izložen devastaciji u cetinjskim atmosferskim uslovima i usljed vandalizma. Drugo rješenje je tradicionalno, ali kako Dimitrije „ima iskustva sa ženskim likom u slikarstvu i skulpturi”, uvjeren je da će Kseniji udahnuti život i da će njegov spomenik zavoljeti Cetinjani. Vesna Vičević se zalaže za skladan spoj tradicionalne i savremene Ksenije i misli da bi se postiglo sa drugom varijantom. Mladen Uličević je šire elaborirao svoj stav i zaključio da je „suočen sa većinskim mišljenjem u Odboru koji preferira klasiku”, pa sugerira autoru da iskaže karakter ličnosti na moderniji način.

Za drugu varijantu izjasnili su se Maja Đurić, Anastazija Miranović, Ana Mrvaljević-Zogović i Jovan Mrvaljević. Četiri člana su bili za prvu varijantu, a ostalih šesnaest za drugu (sjedeći lik na klupi). Odluka je saopštena autoru Dimitriju Popoviću i on je pristupio izradi glinenog i gipsanog modela. Odbor se odlučio da sredstva za izradu skulpture princeze Ksenije sakupi od donacija građana i pravnih lica iz Crne Gore i inostranstva. „Šaljemo vam zamolnicu da donacijom učestvujete u društvenoj akciji koja ima za cilj da trajno obilježi

sjećanje na princezu Kseniju. Dio istorijske memorije Cetinja čine spomenici istaknutim ličnostima i događajima. Princeza Ksenija je bila u svom vremenu izrazito moderna i emancipovana Crnogorka. Njen život svjedoči da je Crna Gora, uz dominantno muško ratničko iskustvo, gajila i suptilni ženski patriotizam... Ova akcija počiva na ljubavi i građanskoj obavezi prema Cetinju, poštovanju njegove istorije i posebno na uvažavanju jedne žene koja je predano služila domovini Crnoj Gori i postala jedan od simbola njene nepokornosti", piše u pozivu donatorima. Potencijalnim darodavcima je predsjednik Odbora Marko Špadijer uputio pismo sa molbom da učestvuju u ovoj dobrovoljnoj akciji, naglasivši:

„Danas na Čipuru počiva princeza Ksenija, uz oca, majku i sestru Vjeru, doskora nepoznata i zaboravljena. Kad je vratimo na cetinjsko korzo, ona postaje sugrađanka, swinga, simbol, mjesto za odmor, za intimu, uspomenu... Izradom ovog spomenika nećemo obogatiti samo kulturu sjećanja i graditi kult odanosti, nego i ojačati vlastiti osjećaj odgovornosti prema domovini” Pored ličnih i pismenih kontakata sa donatorima, Odbor je u saradnji sa gradonačelnikom Opštine organizovao donatorsko veče u hotelu Gradska na Cetinju 7. februara 2022. godine. „Obraćamo Vam se kao rukovodiocu firme koja ima razvijenu društvenu odgovornost prema zajednici u kojoj posluje. Nebrojeno puta podržali ste aktivnosti kojima se promoviše solidarnost i bili na usluzi onima kojima je pomoć potrebna. Rukovodstvo Prijestonice je sa zahvalnošću primilo inicijativu građana i obavezalo se da radi na obezbjeđenju svih zakonskih uslova da grad dobije taj spomenik” — kaže se u pozivu za donatorsko veče. Na toj večeri je predsjednik Inicijativnog odbora istakao:

„Spomenik princezi Kseniji bio bi prvi monument konkretne ženske ličnosti na Cetinju. Život i čudi istorije su ovu ponosnu princezu pretvorili u građanku koja brine o izgnanom ocu i tuguje za ukinutom domovinom. U najvećoj nevolji princeza Ksenija je lični moral i crnogorski patriotizam uzvisila do primjera za ugled”. Sa namjerom da Inicijativni odbor želi da putem dobrovoljnih priloga sakupi sredstva za izradu spomenika princezi Kseniji i da taj spomenik pokloni Cetinju, upoznato je od prvog dana rukovodstvo Prijestonice. Ideja je naišla na saglasnost za predloženu lokaciju spomenika, razumijevanje i kooperativnost. Rukovodstvo opštine se obavezalo da će u toku 2022. godine u saradnji sa Zavodom za konzervaciju i Upravom za zaštitu kulturnih dobara preduzeti sve potrebne radnje za uređenje prostora i sanaciju skulptura „četiri godišnja doba”.

Nova opštinska administracija je prisno saradivala sa Odborom. Skupština Prijestonice je donijela potrebne odluke za zakonsko i pravno regulisanje statusa i lokacije spomenika i izmirila neplanirane troškove. Efikasno su i stručno obavljani poslovi na uređivanju prostora u Njegoševoj ulici oko spomenika. Zahvaljujući tome je jedna zapuštena površina postala urbanizovani kutak koji se može doraditi u jedinstvenu gradsku pjacetu sa princezom Ksenijom u centru. Dok je Dimitrije Popović u svom ateljeu u Zagrebu radio na modelu skulpture za koju se opredijelio Odbor, Vesko Pejović, kao operativni rukovodilac projekta, je tražio najpovoljnijeg izvođača za izlivanje skulpture u bronzi. Od tri ponude kao najpovoljnija izabrana je Livnica umjetnina Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu. Sa Livnicom je 15. januara 2022. godine sklopljen ugovor koji

je u svim detaljima poštovan sa jedne i druge strane. Izrada skulpture u bronzi sa kamenim postamentom akademskog kipara Dimitrija Popovića na temelju ponude od 11/2022. od 8. 02. 2022. godine plaćena je 39.000 eura.

Odboru kao naručiocu je isporučena skulptura putem špeditera „Zetatrans” i zadržana u magacinu Vatrogasne službe na Cetinju do izmirenja PDV-a na uvoz. Smatrajući da umjetničko djelo u vidu skulpture namijenjeno spomeniku u javnom prostoru koje građani poklanjaju svome gradu treba da bude oslobođeno plaćanja *Izgleđ pjacete na Njegoševoj ulici prije i poslije postavljanja spomenika* poreza na dodatnu vrijednost, Obor se obratio Upravi prihoda i carina, Ministarstvu vanjskih poslove, Ministarstvu kulture i medija i predsjedniku Vlade. Od dva ministarstva i Uprave dobijen je negativan odgovor, a od predsjednika Vlade nije bilo ni odgovora, pa je iznos PDV-a i carine od 8.190 eura platila Prijestonica Cetinje.

Spomenik princezi Kseniji Petrović na Njegoševoj ulici, je Inicijativni odbor svečano predao 9. novembra 2022. godine gradonačelniku, u vlasništvo i čuvanje prijestonom Cetinju. Tako su završeni svi poslovi oko spomenika princeze Ksenije Petrović i organizovani građani sa nadahnutim umjetnikom, uz pomoć plemenitih darodavalaca i u saradnji sa opštinskom upravom imaju zadovoljstvo što su ostavili trajan trag ljubavi prema svom gradu.

Princeza Ksenija Petrović-Njegoš (1881.—1960.)

Anđa Kapičić

Desetog aprila 1881. godine u vladarskoj porodici Petrović-Njegoš ugledala je svjetlost dana još jedna knjaginjica. Na praznik Male Gospe obavljena je sveta tajna krštenja, o čemu detaljno izvještava Glas Crnogorca: *Čin krštenja objavljen je sa Čipura topovskom salvom iz 21 topa. „Knjaz i Knjaginja čekali su pred spoljašnjim vratima od dvora i tu su prihvatili svoje milo kršteno dijete i unijeli ga u dvor.”* Mlada knjaginjica rasla je okružena ljubavlju i velikom pažnjom oba roditelja. Za razliku od starijih sestara, koje su se školovale u čuvenom ženskom učilištu – Institutu „Blaženih djevičica” u Smoljnom u Sant Peterburgu, Ksenija je obrazovanje stekla u roditeljskom domu od renomiranih stranih učitelja. Bila je ozbiljna, ambiciozna, željna znanja i radoznalog duha. Rano je počela da ispoljava individualnost, oštrinu rasuđivanja, upornost i principjelnost.

Iz sačuvanih bilježnica mlade Ksenije može se uočiti koliko je upornosti i truda ulagala u svoje obrazovanje. Sa podjednakim uspjehom i interesovanjem, crpila je znanja iz egzaktnih i društvenih nauka. Gotovo sa jednakom sklonošću, prilazila je matematici, fizici, astronomiji, ili istoriji, književnosti i umjetnosti. Ksenija je solidno poznavala tri strana jezika. Pored maternjeg, govorila je ruski, njemački i francuski. Oduševljavala se velikim istorijskim epohama, humanističkim idejama, zanesenim sveopštim preporodom, mislima enciklopedista. U njenim bilješkama podvučena su crvenom bojom imena velikih mislilaca, političara, naučnika, književnika, slikara

(Martin Luter, Erazmo Roterdamski, Deni Didro, Ruso, Torkvato Taso, Nikolo Makjaveli, Kalvin, Bekon, Viljem Šekspir, Molijer, Da Vinči, Mikelandelo, Tician ...). O ranom djetinjstvu i djevojaštvu crnogorske knjaginje Ksenije ne zna se mnogo.

Doduše, Glas Crnogorca donosio je često, u rubrici „lične vijesti“, notice o njenim izbivanjima iz prijestonice. Nedostatak podataka donekle nadoknađuje njen portret kao dvogodišnje djevojčice, naslikan 1883. godine, rad hrvatskog umjetnika Vlaha Bukovca, tada slikara na crnogorskom dvoru. Bukovac je svoj model, okruglih obrašćica i radoznalog pogleda, smjestio u naslonjaču. Deset godina kasnije (1893.), Ksenija je ponovo pozirala jednom slikaru. Bio je to knjaz Aleksandar Dabiša, carsko-ruski konzul u Kairu, „porijeklom od slavne srpske kuće Kotromana Dabiše“. Na Cetinje je stigao kao gost na proslavi 400-godišnjice Obodske štamparije. Cetinjske dane kratio je šetajući po okolini i bilježeci kičicom zanimljive motive. Upravo tako ga vidi izvještlač Glas Crnogorca: „...ovdje se zanimao slikarstvom i pokazao da je pravi umjetnik, čijim smo se radovima divili“.

Ksenijin portret, rađen u akvarelu, potvrđuje da je portretista, zaista bio zaintrigiran produhovljenim izgledom knjaginje, koja je već tada „obećavala da će nadmašiti ljepotom sve sestre, koje su veoma graciozne“. Nježan profil otkriva gustu kosu upletenu u pletenicu, obrve i trepavice, mali nos i lijepo oblikovana usta. Svijetlu put ističe čipkana haljina sa ruskom kragnom svijetloplave boje. Mali slameni šešir čitavoj kompoziciji daje živost, a Ksenijinom stavu otmenost i ljupkost. Poslije udaje starijih sestara, Jelene (1896.) i Ane (1897.), na Dvoru se pravila nova bračna kombinacija

za narednu crnogorsku princezu, a to je upravo bila Ksenija.

Dolazak srpskog generala Pavlovića – „koji je šaržiran da učini izmjenu ratifikacije trgovinskog ugovora, skoro potpisanog, od naših ministara spoljnih poslova, i da u isto vrijeme preda Knjazu orden Sv. Save, za književne zasluge,“ pobudio je sumnje da se radi o pripremi terena za brak između srpskog vladara Aleksandra Obrenovića i princeze Ksenije. Međutim, pokazalo se da je put srpskog izaslanika bio čisto političke prirode. Na glasine o Pavlovićevoj misiji reagovao je i sam crnogorski vladar, kategorično odbijajući mogućnost neke bračne kombinacije.

Činjenica da general Pavlović nije napravio ni aluziju na moguću prosidbu, nije spriječila neke znatizeljne novinare da objave tekstove o Ksenijinim zarukama, što je pobudilo knjaza Nikolu da od svoga ministra inostranih poslova zatraži da zvanično demantuje takve vijesti. Vuković se suprotstavio svom vladaru, „jer nije lijepo za mlade djevojke, koje su na udadbu, dementirati verzije o njihovim vjeridbama“. Dolazak Aleksandra Obrenovića na Cetinje 1897. godine podstakao je stare sumnje. U ponašanju mladog vladara i princeze, u svakom njihovom gestu tražen je znak međusobnih simpatija i naklonosti. Na veliku žalost mnogih, „nije (se) mogla primijetiti bog zna kakva afektacija među njima“. Ipak, oni koji su priželjkivali novi brak sa jednom srpskom vladarskom lozom, pripisivali su „indiferentno držanje princeze Ksenije prema kralju „strogosti njene majke, koja ju je u tom duhu i vaspitavala. U tome ih je podsticala i prošlogodišnja Knjaginjina izjava, data prilikom Knjaževe posjete Beogradu: „Radije bih ju mojom rukom zaklati, nego li ju dati za

Obrenovićem“.

Mnogo kasnije pojavio se novi vrlo ugledni prosac. Za ruku ljupke Knjaginje zainteresirao se bugarski kralj Ferdinand. O toj neostvarenoj bračnoj kombinaciji ostavio je kratku bilješku dr. Lazar Tomanović, tada aktuelni ministar inostranih djela. „Kralj bugarski Ferdinand sondirao (je), da li bi mogao prositi Knjaginju Kseniju. Ja sam bio protivan zbog velike razlike u godinama i zbog djece od prve žene njegove“. Kseniji kao da nije bilo suđeno da se ovjenča kraljevskom krunom. Sticajem okolnosti, svoju umnost, ljepotu i nesumnjive višestruke talente i sposobnosti nije imala sreće da prenese vlastitom potomstvu. Svoju duboku emotivnost štedro je pružala porodici i otadžbini.

Do kraja života ostala je vatreni patriota, Crna Gora joj je bila u srcu, bila je izuzetno pažljiva kćerka, uvijek na raspolaganju braći i sestrama, puna ljubavi prema porodu svojih sestara i svoga brata. Te dvije velike Ksenijine ljubavi ispoljile su se u još većoj mjeri u teškim ratnim danima i kasnije u izgnanstvu. Ni patnje, ni duboko razočaranje, ni iznevjerene nade, ni materijalna oskudica nijesu mogli pokolebati njenu neraskidivu vezu za Crnu Goru i neograničenu privrženost porodici. Njena plemenitost ostala je neokrnjena kroz sve patnje i iskušenja koje joj je život nametnuo. Imala je sve, pred njom su bile sjajne prerspektive, budućnost joj se smiješila ... Međutim, sudbina se surovo poigrala sa njom, uzela joj sve i dodijelila joj možda najtragičnije dane u najljepšim godinama života. Umrkla je daleko od voljene Crne Gore i imala nesreću da živi dovoljno dugo da vidi svu nesreću i patnju kroz koje je prošla njena nekad toliko brojna i srećna porodica.

Najpotpuniju sliku o ličnostima dvije najmlađe crnogorske knjaginje, Ksenije i Vjere, kao isječke iz života dok su još bile u roditeljskom domu, dao je 1909. godine Dušan Balšić. To je, ustvari, prava psihološka studija, jer piše kao da je sa njima rastao i pratio ih u razviku. „Napajajući od rane mladosti svoju dušu pravim vrlinama, koje su potrebne princezama, Knjaginje Ksenija i Vjera uspele su donije da bace svoj pogled i u one realne strane običnog života, koje su dobre, a sa kojima se, zbog svog položaja i budućeg poziva moraju upoznati. Tu su se njih dve u izboru puteva, koji vode istom plemenitom cilju, razdvojile. Ksenija je pošla u splet težine i grubosti državnog i narodnog života, a njena mlada sestra Vjera zadržala je put tihe studije jezika i lepих veština. Prva je izoštrila svoj um u posmatranju svagdašnjeg života, u kojem državni igra prvu ulogu: druga je naučila srce da se zanima dekorativnim produktima ljudskog uma.

Ksenija je osobito razvila svoje velike umne sposobnosti, učvrstila volju i odredila pravac mišljenja i suđenja. Sva je njena misao oličenje dubokog premišljanja, kome služi za osnovu njena retka urođena joj darovitost potpomognuta proučavanjem mrtvih naučnih sredstava i toka samoga života. Darovitost Ksenijina, briljant je kneževske porodice, u kojoj uopšte, pored ostalih vrlina, kod članova iste prvu ulogu igra bistrina uma. Ksenijine se misli traže, njeni se zaključci iz najvažnijih pitanja osobito cene. Ona je rođena da vrši teške uloge, koje imaju mudre vladarke u zemljama i državama, gde valja mnogo misliti i svuda dopirati svojim pogledom“.

Sve što je novinar napisao o knjaginji Kseniji, o njenom intelektu, sposobnostima da uočava, analizira i mudro savjetuje, njen kasniji život

će to u potpunosti potvrditi. Prilazila je složenim državnim i političkim problemima bez straha, sa puno odlučnosti i optimizma, što se najbolje ogleda u teškim vremenima u koje je zapala Crna Gora od kapitulacije pa do smrti svoga oca 1921. godine. To je bio težak izbjeglički život, ali istovremeno prepun državnih i diplomatskih poslova koje je trebalo rješavati radi obezbjeđenja mjesta i uloge Crne Gore u nove evropske tokove. „Njena je uloga njenome ocu najmilija, a braći joj najdragocjenija. Ona je alter ego svoga mudrog oca. Njegov veliki duh našao je dostojno oličenje u mudrim sposobnostima te njegove lepe kćeri. Ksenija je njegov najsavetniji sekretar. Dok se Vjera, kao prava anđeoska devojačka duša sa osobito razvijenim i dobro vaspitanim osećanjem za lepo i uzvišeno, više zaustavlja kod dekorativne strane te sekretarske uloge, dotle se njena starija sestra Ksenija više zanima esencijom duha i misli. Ksenija ostavlja sporednost i raspravlja samo sadržinu. Ni jedno važnije pitanje, koje se tiče državnog i narodnog života, ne skida se sa dnevnog reda bez njenog interesa. Koliko je puta ona umela zadiviti, pa često i zbuniti protivnika kad se pretresa pitanje o ustavnim pravima i dužnostima njenog oca. Plemenitost duše čini je uvek pravičnom. Što nalazi da je pravo, Ksenija će otvoreno reći, ma koga se to ticalo. Ta je njena vrlina prešla širom preko praga njenog roditeljskog doma.”

O fizičkom izgledu princeze Ksenije izneseno je više laskavih ocjena. General Mondezir piše kako je u Skadru našao „Princezu Kseniju najmlađu – i možda najljepšu kćer kralja Nikole – došlu da obiđe svoga sestrića princa Aleksandra, za koga je čula da je bolestan... Razgovaramo o svemu – sem o ratu – o Parizu, koji

Knjaginjica dobro poznaje. – Dva automobila očekivahu nas, jedan Knjaginjičin, koji ona vozi vrlo sigurno, a drugi za nas”.

„Cela je njena pojava simbol lepote i darovitosti, koja se naročito ogleda u njenim očima. Retke su takve oči. One su ljupke, mile i sjajne, pune plama plemenitosti i lepote, ali pune i oštine uma, koji znalčki prodiro u sve pojave oko njih. Te oči pokazuju, da je devojačka duša te mlade crnogorske princeze splet srca i uma, tako da je teško odrediti šta je kod nje pretežnije. Uočavajući vrline i odlike koje su krasile Kseniju nije zapostavljena ni njena hrabrost ni velikodušnost, njena pažnja prema običnim ljudima i ljubav prema porodici, posebno prema ocu.

„Krasan je taj prizor, kad Ksenija uhvati oca sa desne, a Vjera sa leve strane ispod ruke i oko njega se nežno savijaju kao dva mirisna ljiljana koja su tek počeli cvetati. Uvek su one uz svog roditelja; ako nije Vjera, onda je Ksenija. Vjera je s njime redovno u kući i u parku dvora, a Ksenija u spoljašnjem svetu. Ksenija ima junačko srce koje se ničega ne boji. Ona je hrabra i vešt strelac iz revolvera i puške. S ocem ona često ide u lov. Njih dve su, pravi ukras cetinjskog dvora, koji će dugo osećati prazninu, kad Providenje odredi, da ga budu morale ostaviti”, piše Dušan Balšić. Ksenijin životni portret, posebno njen neuništivi patriotizam, značajno upotpunjuje crnogorski publicista i političar Pero Šoć: „I u ratovima bila je neuništiva, pod neprijateljskim bombardovanjem spasavala je istorijsko i kulturno blago Crne Gore.” U pismu od 22. septembra 1950. godine dr Božidar Perazić moli da, ukoliko raspoložbe određenim predmetima, dokumentima, prepiskom, knjigama, vezanim za kralja Nikolu ustupi ih Muzeju na Cetinju.

„Što se tiče pitanja u vezi Muzeja na Cetinju, žurila sam da vam odgovorim da na žalost ne posjedujem ni jedan predmet, knjigu, dio prepiske, ni apsolutno ništa što bi pripadalo mom Ocu. Vi znate pod kojim smo uslovima, proganjani od neprijatelja, napustili našu Zemlju. U toku petogodišnjeg izgnanstva (1916.–1921.), moj Otac je sigurno pisao pisma koja bi sada mogla imati vrijednost istorijskog dokumenta. Takođe je ostavio neobjavljene poeme, ali sve, apsolutno sve, dato je mom starijem bratu. Zakonskim aktom, koji je utvrdio jedan državni činovnik, potvrđena je potpuna dobjela tog nasljedstva. Svjedoci su bili prisutni. Jedan od njih bio je i gosp. Petar Šoć koji me je predstavljao. Šta se sa svime time desilo? Sam Bog zna. Veliki potres koji je uzburkao svijet 1939. godine rasuo je ne samo predmete, već i čitave porodice. Naša je porodica to posebno iskusila. Više njenih članova je preminulo. Pred sobom sada imam samo tišinu Prošlosti. ...Smatrala bih svojom najsvetijom obavezom da predam na čuvanje Muzeju sve uspomene iz prošlosti koje se tiču moje drage Domovine i Mojih, koji su joj vjerno služili. Nažalost, kao što sam već rekla ja ne posjedujem ništa od toga.”

U legatu Pera Šoća sačuvan je i ovaj zapis: „U ratnom egzilu osnovala je Ustanovu za pomoć ratnim zarobljenicima, njom rukovodila, u njoj i fizički radila. Nije htjela ni brakove koji bi joj donosili vladarsku krunu ili milijarde – riješila se i pri tome ostala: da život posveti Otadžbini, vjerna Njegoševskom idealu... bila je sekretar – saradnik svog oca – vladara. Kao takvoj kralj pjesnik posvetio joj je i pjesmu u kojoj se očituje koliko mu je bila bliska i ‘nadahnuta dubokim rodoljubljem te manjom te domorotkom ja ne držim nego sebe’... Nije to

bila borba za hvatanje prestola ili za položaje u zajednici Jugoslavije, već borba za narod – za pravo i ravnopravnost Crne Gore u zajedničkoj državi. Borba koja je bila teška – sa materijalno moćnijim od sebe. Bila je povezana sa samoodricanjem – samopožrtvovanjem. Knjaginjica je nepokolebljivo stajala u toj borbi na strani svog naroda. Inače da joj je bilo do ličnih satisfakcija i pogodnosti lako ih je mogla obezbijediti – kao što joj je obilato nuđeno – od strane prestola kako Srbije tako i Italije. Na prestolu Srbije nalazio se sin njene sestre, a na prestolu Italije njena sestra ... Mjesto da za sebe iskoristi pogodnosti do kojih je mogla doći – ona je ostala na strani borbe, primajući i sve teškoće koje je takav stav donosio.”

Ksenija ima i vlastitu definiciju patriotizma: „Ja mislim da je patriotizam urođeno osjećanje, koje ne traži nagradu (nadoknadu)... Kada govorimo o njenom patriotizmu, važno je istaći njenu podršku antihitlerovskoj koaliciji. Tokom 1942. godine Kseniju su tražili OVRA i GESTAPO, ali je, na sreću, nijesu uspjeli pronaći. Odgovarajući na pitanje ministra Šoća kojom prilikom je uzela pseudonim, Ksenija objašnjava: „Dugo sam voljela da tako prevodim svoje ime. Videći obrt koji su poprimili svjetski događaji 1939, ocijenila sam da je došao trenutak da napustim Rivijeru i njenu mnogobrojnu koloniju i da se u potpunosti odvojim od onog dijela moje rodbine koji bi mogao imati neprijateljski stav prema mojoj Zemlji i prema Francuskoj. Ta razdvojenost je trajala nekoliko godina. Čim sam stigla u planine u centru Francuske, otišla sam 14. septembra 1939. u sjedište Vojne komande naše oblasti, zatim kod načelnika policije koji mi je odmah izdao zvaničnu ličnu kartu na ime Noirmont... Kada se ponovo vidimo ispričaću

vam neke detalje o našem životu od 1939. do 1944. godine.”, piše knjeginja Ksenija Peru Šoću 7. decembra 1957. godine.

Koliko je bila privržena Crnoj Gori i Cetinju pokazuje pismo upućeno uglednom Cetinjanimu Nikoli Kapisodi: „Pišem Vam na francuskom, jer sam u egzilu više od 42 godine, nijesam imala više prilika da čujem, da govorim ili pišem ‘po naški’. Vjerujte mi da sam bila ganuta, ali i srećna, novostima koje ste mi dali o Vašem boravku na Cetinju.” Na kraju pisma Ksenija upućuje svima „najsrdčiji crnogorski pozdrav” napisan ćirilicom. Njenu zrelost u politici i uticaj na oca, zapazio je i Miloš Živković, Kraljev sekretar, prilikom donošenja važne odluke o odlasku iz Crne Gore: „To Vam savetuje i Vaša kćer Knjaginjska, koja ima tako proniciv politički duh.” U pismu ministru Šoću Ksenija ovako ocjenjuje svoj karakter i temperament: „... bezrazložna nepravda me je uvijek ljutila; ja vjerujem da posjedujem blag karakter, ali takav koji je sposoban da plane u izlivu bijesa; tom klevetniku želim da mi se u tom trenutku ne nađe na putu. Upoznao bi što znači crnogorska osveta, koja nije samo legenda,“.

To je najbolje na svojoj koži osjetio dr. Lazar Tomanović, koji je u svojim memoarskim zabilješkama, govoreći o djeci kralja Nikole I. zapisao: „Samo me Knjaginjska Ksenija nije mogla trpjeti”. U rukopisnoj zaostavštini Pera Šoća zabilježena su neka interesantna Ksenijina razmišljanja, nostalgčnost za domovinom, koju bi tako rado ponovo željela vidjeti, posljednji knjaginjski dani i obred sahrane: „Kao što znate nalazim se na pragu 80-e godine, osjećaji koji prožimaju moj dugi život su uvijek živi i nepromijenjeni, moje je zdravlje dobro, ali nikad ne bih vjerovala da ću biti

sposobna da podnesem tako veliku fizičku nemaštinu, a još manje patnje koje me moralno satiru usljed potpune nemaštine u koju upadam svake godine više”. ...„Neko veće na radio Parizu čula sam izjavu ambasadora g. Beblera. Kakav divan govor, izgovoren od srca i na jednom savršenom francuskom. Govoreći o Velikom ratu i o slavim žrtvama, koje su pale za Domovinu, on je spomenuo i srpsku i crnogorsku vojsku. To mi je toliko bilo prijatno čuti. U govorima prethodnih režima, imala sam utisak da se ova zemlja ne spominje tako često. Sjećate li se kako je moj Otac imao osobitu sklonost za Slovenske narode? Koliko bi se on dobro razumio sa gosp. Beblerom”.

„Pišem Vam ovih nekoliko riječi danas, iako jako oslabljena velikom hladnoćom, koja vlada već 22 dana i velikim privatnim nedaćama, koje preživljavam svakim danom sve više i više. Vidite li moje fizičko i moralno stanje! Ne znam hoću li se moći povratiti da Vam pišem? Želim da Vas izvijestim da mojoj vili „Les Liserons” (gdje su pokopani moji roditelji i moja sestra) sve više prijete opasnost da padne pod stečaj, uprkos svemu što sam žrtvovala ovih posljednjih godina, da bih je sačuvala u što boljem stanju... Ja sam, dakle, po drugi put žrtva prethodnog režima, lišena svega što sam imala u svojoj zemlji, zatim moja doživotna renta mi je ukinuta nezakonito već 10 godina. Moram sada obešteti svoje dužnike, koji su, treba reći, dosad pokazali puno takta i strpljenja, ali sve ima svoj kraj. Ispraviti nepravdu drugih je velika čast za jednu zemlju i njenog Predsjednika i njegovu Vladu, koju ste precizno informisali i čiji im je patriotizam poznat. Ja sam ubijedena da će se moja situacija uskoro popraviti i pravilno riješiti”.

Nažalost, samo dva dana poslije Ksenijine

smrti, Vlada FNRJ donijela je odluku da joj se udovoljava zahtjevu o dodjeli doživotne rente. Ksenija je umrla 9. marta 1960. godine. ...„Držim da ste doznali za nenadnu smrt Knjice Ksenije? Došla je bila u Pariz i tu se jednog dana žalila da je dobro boli glava, uhvatila se rukama za istu i u istom momentu izdahnula – tako da nije ni primijetila, ni osjetila prelaz u vječni mir... Pokojnica nije još definitivno sahranjena, već se njen kovčeg nalazi u kripti ruske pravoslavne crkve u Parizu, gdje može ostati dva mjeseca (dok njena svojta ne riješi dalje prenos i sahranu u Antibes), u onoj kapelici u dio bašte de la Villa „Les Liserons” (koja je, čini mi se i Vama poznata). Tu je sahranjena Knjica Vjera i pored njenog groba Knj. Ksenija je i sebi napravila i ostavila u zavještanju, da bude sahranjena pored sestre Vjere”.- piše 24. marta 1960. godine Ljubica Perović Rossi, Peru Šoću. ...„Tijelo je princeze Ksenije od Crne Gore pohranjeno u Rusku pravoslavnu crkvu u Kanu, gdje ona počiva pored svoje dvije sestre Velikih Knjaginjsa Milice i Anastasije i njihovih supruga ruskih Velikih Knjaževa Nikole i Petra.

Religiozna ceremonija bila je svečana i održala se u strogo intimnome krugu, 29. aprila 1960. godine u Kanu, u prisustvu Njegovog Visočanstva Kralja Italije, Princeze Jelene od Srbije, ruskog Knjaza Romana i njegove supruge Princeze Jolande od Savoja, Contesse Calvi di Bergolo i njenog supruga, Princeze Marije od Savoja, Princeze Louis de Bourbon Parma sa suprugom, Princeze Marine od Rusije, Princeze Galitzina i njenog supruga, i moje troje djece. Ja sam bila jako uzbuđena da učinim ovaj put. Po dolasku, moja djeca su otišla da obavijeste jedine Crnogorce, koje je ona poznavala, bivše perjanike i stražare Kraljevske porodi-

ce, da dođu i prisustvuju crkvenom obredu. Nikakav članak nije objavljen ni u francuskoj ni u stranoj štampi, koliko je meni poznato.”- kaže se u pismu grofice Natalije Obolenski.

Neko je rekao da su „crnogorske žene tako velike u svojoj plemenitosti i tako veličanstvene u svojoj skromnosti” (Illustrazione Italiana, Roma 1896. – poseban broj) što nalazi eklatantan primjer u ličnosti crnogorske knjaginjske Ksenije: „Svojim životnim stavom i radom Knj. Ksenija dala je primjere koji zaslužuju da kao takvi budu isticani u prikazima znamenitih žena, kao i u istorijskim analizama jednog razdoblja. Njen takav stav bio je ukrašen i još jednim svojstvom: skromnošću. Sve što je radila – radila je takoreći nečujno – bez i najmanjeg isticanja svojih zasluga. Radila je po urođenom osjećaju dužnosti, čovječnosti i rodoljublja ne zato da bude hvaljena i isticana – nego zato da se oduži svom rodu – svojoj zemlji i narodu.

...Njen značaj i zasluga ne potiču samo po tome što je ona kćer slavnog doma Petrovića-Njegoša, nego i po onome što je ona kao žena – Crnogorka davala i dala za opštu stvar. Pohrana zemnih ostataka crnogorskog kraljevskog para i njihovih kćerki – princeza Ksenije i Vjere na Cetinju 1989. godine, potakla je i ubrzala donošenje Ksenijine zaostavštine iz Pariza, godinama čuvane u porodici grofa Obolenskog. Ovo nasljeđe je skromno i neznačajne materijalne vrijednosti, što potvrđuje teško finansijsko stanje princeze Ksenije u posljednjim danima života. Ustvari, ova Ksenijina kolekcija ima jednu drugu mnogo važniju dimenziju–istorijsko-dokumentarnu. Ona gotovo intimo ulazi u Ksenijin privatni život, otvarajući nam mogućnost da naslutimo i, donekle, upoznamo njenu prirodu i život u

egzilu. Besparica, godine samoće, potištenost i hrpa požutjelih fotografija, po kojima prebire ostarjele ruke crnogorske princeze i izgubljena sjećanja, bila su svakodnevica... Sve te godine, od jedne hladne januarske noći 1916. godine, kada je morala da napusti topli roditeljski dom, Ksenija je živjela u nadi da će, još jednom, vidjeti svoj rodni grad i dom u kojem je bila tako sretna i ponosna. Duboko u sebi nosila je sliku Cetinja i dvora, Lovćena i groba slavnog pretka, i u toj patnji bila dostojanstvena i nenametljiva, poput starih Crnogorki. Umrla je u samoći, povrijeđena, tužna i nezadovoljna statusom izgnanika iz svoje Otadžbine, noseći do kraja živu sliku Crne Gore.

Ksenijina zaostavština, bar njen najveći dio, jesu fotografije, koje pokazuju različite motive iz crnogorskog života. To su scene koje su se duboko urezale u njeno pamćenje, koje će ona decenijama izgnanstva, iz dana u dan, s ljubavlju čuvati i uzimati ih u trenucima očaja i nostalgčnosti. To je Crna Gora u magičnom oku crnogorske princeze, viđena i doživljena u širokom zamahu, bilježena hitro s neskrivenim divljenjem i zanosom. To je Crna Gora njene mladosti, njenog nadanja, vjerovanja, njenih skrivenih misli, neostvarenih ambicija... Prebirajući po starim fotografijama, prepoznajemo crnogorske predjele – divlje i gorde planinske vrhove, tople i pjeskovite plaže, maslinjake, zidine starih fortifikacija, naselja, narodne običaje i svetkovine, jubilarne proslave i državna slavlja. Obilazeći Crnu Goru (Ksenija je prva žena vozač na Balkanu), sa sobom je uvijek nosila fotografski aparat i tako od zaborava sačuvala djelove starog grada u Ulcinju, Baru, strme kaldrmisane uličice, arhitektoniku bogomolja u ruševinama i u izgradnji, pitome uvalice Skadarskog jezera. Zaista,

Ksenija je marljivo snimala i pratila život oko sebe. Istančane opservacije, „hvatala“ je zanimljive scene društvenog života u Crnoj Gori. U kadru su joj često bili i brojni članovi njene porodice – otac, majka, sestre, braća, zetovi, snahe i njihova djeca. Sve je to Ksenija zapažala svojim osobenim manirom, puna strpljenja i ljubavi, sa nepogrešivim osjećanjem u isticanju detalja, rasporedu u kompoziciji i toplom emotivnošću u dočaravanju psihološkog portreta dragih modela.

Ksenija je, kao fotograf, posjedovala izrazitu stvaralačku maštu i solidnu zanatsku kulturu. Posthumno, 1998. godine Jugoslovenski Savet Exsellentia Photographie, na osnovu uvida u kompletni opus, dodijelio joj je počasnu titulu diplomiranog majstora profesionalne fotografije, odnosno ime Ksenije Petrović-Njegoš stavljeno je na čelo liste najznačajnijih stvaraoca u oblasti fotografske umjetnosti jugoslovenskih naroda u XX vijeku i bila član Bečkog kluba za fotografiju uz obrazloženje da je „opus ove značajne umetnice primer klasičnog perfekcionizma i primer akademskog izražavanja,,.

Zapisi o princezi i spomeniku: Žena koja je pobijedila svoju nesreću

Dimitrije Popović

Apstrahirani oblici kostima s ulegnućima, izbočinama i zasjecima forme unose u skulpturu neku vrstu suzdržanog nemira koji se balansira s postojanom mirnoćom gornjeg dijela tijela. Je li zahtjevniji zadatak oblikovati određenu historijsku ličnost u skulpturi od njenog prikazivanja u slici? Ovakvom sam se dvojbom susreo kada sam prihvatio poziv da uradim skulpturu posvećenu princezi Kseniji Petrović Njegoš. Premda se u mom stvaralaštvu bavim podjednako skulptorskim i slikarskim izrazom raditi djelo posvećeno konkretnoj osobi zahtijeva drugačiju vrstu umjetničkog angažmana od oblikovanja neke mitske ili imaginarne osobe. Biografska faktografija obavezuje u onom smislu u kojem će transponovana u konkretnu skulptorsku formu objediniti simboličku i estetsku dimenziju kipa.

Dakle skulptura mora biti umjetničko djelo po sebi i predstavljati osobu kojoj je posvećena. Ova prividna tautologija, ono što se podrazumijeva po sebi, neminovno ima kvalitativno dvojestvo. To dvojestvo čini organsku cjelinu oblikovane forme. Za razliku od medija slike koja ima svoj iluzionistički karakter, zadati položaj modela, fiksirano osvjetljenje, nepromjenljivu atmosferu, skulptura postaje živa slika u prostoru. Promjenljivih je vizura, opipljiva je u svojoj trodimenzionalnosti, dnevna svjetlost je dodatno „oblikuje“. Karakter modela, u ovom slučaju princeze Ksenije, upravo je po sebi, ako tako mogu reći, bio predodređen za skulptorsku formu koja se zasniva na tradicionalnom i modernom postupku oblikovanja.

Princeza je bila istovremeno žena koja je, premda plemenitog roda, stasala u patrijarhalnoj sredini a po svjetonazoru odnosno intelektualnim potrebama bila emancipovana Evropljanka koja je prihvatila izazove vremena u kojem je živjela. Opšte poznati su detalji iz njenog života, bavila se fotografijom, bila je „prva žena na Balkanu koja je vozila automobil“, govorila je strane jezike, pisala.

Princezin životni put su obilježile dvije krajnosti. Komocija dvorskog života i siromaštvo u egzilu. Pomirena u tim krajnostima princeza Ksenija je ostala postojana kao tragična ličnost koja je dostojanstveno podnosila svoju životnu zlu kob. Oblikovati u skulpturi ovakvu ličnost značilo je kroz kiparske oblike naglasiti one dimenzije njene ličnosti što su je učinile dostojnom trajnog poštovanja a koje su, posebno kod Cetinjana, budile i bude dirljivi sentiment. Princezina figura u sjedećem stavu izražava otmenost držanja, eleganciju pokreta, melanholičnost i dostojanstvenost izraza.

Za izvjesnu idealizaciju morfologije princezinog lica koristio sam fotografije iz zrelih godina njenog života. Na njima je lice karakternije, ličnost izraženija. Knjiga koju drži u rukama ne sugerije samo činjenicu da je omiljena ćerka kralja Nikole koju je zbog njenih izuzetnih karakternih osobina suveren zvao Velika, pisala memoare, nego je istovremeno ta zaklopljena „knjiga života“ ono što je princeza snagom svoje prirode nadišla. Pobijedila je svoju nesreću. Likovna metafora njene životne drame, teške egzistencije u izgnanstvu, izražava odjeća stopljena s tijelom.

Skulptura izražava pokret u mirovanju. Princeza sjedi na klupi. Dvostepenasti postament daje figuri princeze istovremeno otmenu

distanciju i kamenim gazištem omogućuje neposredni dodir, kratkotrajnu intimizaciju sa onima koji će željeti sjesti pored nje. Ovaj dvostepenasti podest i mjera figure u prirodnoj veličini nijesu samo formalni elementi kojima se ne narušava sklad postojećeg ambijenta u Njegoševoj ulici, nego ta „ljudska dimenzija kipa“ čini da se malo prije spomenuta melanholičnost nesretne princeze koja je po svedočanstvima čeznula da se vrati u svoje rodno Cetinje, da se njena figura doživi onako kako se ona osjećala posljednjih godina života. Usamljeno i Osamljeno.

Minimalistička forma klupe na kojoj princeza sjedi svojom jednostavnošću izdužeo oblika nenametljivo sugerira Ksenijinu udaljenost i osamljenost. Naglasio sam da za razliku od slike skulptura ima više lica. Iz svakog ugla gledanja mora izražavati zanimljivost estetske forme i simbolički izražavati smisao odnosno značenje onoga što kao umjetničko djelo prikazuje. I lijevi i desni profil i leđa i en face su lica istoga tijela, izrazi iste osobe. Jedinstvo forme i sadržaja u skulpturi mora biti ostvareno. Kada je oblikovana forma usaglašena s ambijentom u kojem se nalazi onda skulptura dobija onu vrstu životnosti kojom počinje egzistirati ne kao dekorativni objekt u urbanoj javnoj površini nego kao integralni element koji čini dinamično jedinstvo koje se ostvaruje spontanim prožimanjem života i umjetnosti. U ovom slučaju to jedinstvo je potencirano činjenicom da je princeza Ksenija u obliku umjetničke skulptorske forme našla mjesto u ambijentu njenog rodnog grada u ulici svoga slavnog pretka objedinjujući dva vremena u kojima se temporalnost prošlog aktualizuje u duhu i osjećanju savremenosti. Svojim životom i djelom Velika je doprinijela da njeno

malo Cetinje kroz njen tragični slučaj i sudbinu njene kraljevske porodice pokaže svoju trajnu postojanost i veličinu.

OGLEDI

Vanjskopolitički prioriteti Crne Gore s posebnim osvrtom na prepreke pristupanju Europskoj Uniji

Boris Vukotić

Uvod

U dinamici odnosa Europske unije (EU) sa zemljama zapadnog Balkana došlo je do naglog zastoja nakon ruske agresije na Ukrajinu. Ova promjena je upadljiva u slučaju Crne Gore, što posebice zabrinjava u vidu činjenice da je ta zemlja ostvarila do tad najveći napredak u pristupnim pregovorima s EU. Držalo se da većih prepreka integraciji Crne Gore nema bilo u financijskom smislu ili na neki drugi način. Nadalje, priključenje Crne Gore EU smatrano je jednom od strategija za suzbijanje jakog upli-va „trećih strana,“ u „mekom trbuhu Europe,“ odnosno infiltracijom ruskog, kineskog i turskog utjecaja u regiji. Ti su utjecaji bili vođeni tradicionalnim vezama kada je riječ o Rusiji i Turskoj, koje koriste kulturne i vjerske veze. Pristup Kine je usredotočen na gospodarstvo, investicije i sudjelovanje u infrastrukturnim projektima, često potpomognute značajnim zajmovima. Cilj Kine u tim nastojanjima kritiziran je zbog potencijalne ovisnosti o dugu. EU je izrazio zabrinutost zbog potencijalnih ekonomskih i financijskih posljedica kineskih ulaganja u regiji. Dakle, unutar EU-a postoji zabrinutost da bi Crna Gora mogla postati podložna kineskoj „dužničkoj diplomaciji“, kojom Peking nepodmirene kredite pretvara u političku polugu (vidi: glasamerike.net, 2021.). Iako je tijekom 2022. u europskim krugovima neslužbeno rečeno da će se Crna Gora ubrzo

pridružiti EU-u, to se nije dogodilo. Naprotiv, Crna Gora ostala je zaglavljena u pregovorima, a njen europski put pridruživanja suočio se s *de facto* blokadom. Delegacija EU u Crnoj Gori 13. listopada u svojem Izvješću o napretku za 2022. navodi političku krizu i društvenu polarizaciju kao glavnu prepreku daljnjem približavanju ove zemlje punopravnom članstvu. U prvom redu se navodi neuspjeh Crne Gore u postizanju političkog konsenzusa o ključnim pitanjima od nacionalnog interesa. Posljedica je to izglasavanja nepovjerenja i pad dviju rascjepkanih vlada, te paralize crnogorskih institucija. Sve to utjecalo je na kašnjenje u procesu donošenja odluka i provedbu reformi. U izvješću stoji:

„Glavna pravosudna tijela, uključujući Ustavni sud, su paralizirana zbog nemogućnosti Skupštine da izabere nove članove. Od sredine rujna Ustavni sud ne funkcionira zbog nedostatka kvoruma, čime se dodatno povećava politička neizvjesnost. Sklapanje Temelnog sporazuma sa Srpskom pravoslavnom crkvom utjecao je na političku atmosferu i dodatno podigao napetosti. Sve u svemu, vlada i skupština u praksi ne pokazuju predanost programu reformi povezanim s EU-om.“ (Delegacija Europske unije u Crnoj Gori, 2022.)

Osam mjeseci od objave navedenog Izvješća, 20. lipnja 2023., nacrt izvješća objavljuje Europski Parlament za Crnu Goru, u kojem stoji da „EP žali zbog visokih političkih napetosti, polarizacije, neuspjeha u postizanju konsenzusa o pitanjima od nacionalnog interesa, te nedostataka međustranačkog dijaloga. Zaustavljen je napredak u sprovođenju reformi čime Crna Gora ulazi u duboku političku i institucionalnu krizu“. U nacrtu se nadalje navodi da je

„Europski Parlament ozbiljno zabrinut zbog zlonamjernih stranih uplitanja, pokušaj destabilizacije države, hibridne prijetnje i kampanje dezinformiranja od strane vanjskih aktera u Crnoj Gori (...) EP napominje da se vjerske institucije koriste kao sredstvo vanjskih utjecaja i osuđuje uplitanje Srbije u unutrašnje poslove Crne Gore. Europski Parlament također žali zbog usvajanja kontroverznih izmjena Zakona o predsjedniku u prosincu prošle godine, te pozdravlja pokretanje postupka za ocjenu ustavnosti Zakona o Ustavnom sudu“. (vidi: vijesti.me, 2023.)

Slijedeći gore navedene točke, nameće se pitanje kako je moguće da unatoč tome što je Crna Gora bila prepoznata kao regionalni predvodnik u europskim integracijama, ona gubi taj status nakon izbora u kolovozu 2020. kojom je smijenjena dugogodišnja vladavina Demokratske partije socijalista (DPS) i njenih koalicijskih partnera? Prema relevantnim izvješćima iz Bruxellesa, dotadašnje su vlade odigrale ključnu ulogu u održavanju regionalne stabilnosti. S dosljednom i snažnom javnom potporom integraciji u EU, Crna Gora je bila jedina zemlja koja je pokrenula pregovore o svim poglavljima, čak i privremeno zatvorila nekoliko njih. Štoviše, neslužbene izjave u najvišim diplomatskim krugovima EU nagovijestile su odlučnost Crne Gore da postane prva nova članica Unije, koristeći ubrzani proces zbog situacije u Ukrajini i prijetnji koje Europi predstavlja agresivna politika Rusije, a koja se ogleda u takozvanoj „specijalnoj vojna operacija“ u Ukrajini.

S obzirom na navedene okolnosti i „nepremostive“ prepreke koje su omele ili gotovo potpuno zaustavile napredak Crne Gore ka članstvu u EU, ovo istraživanje polazi od pret-

postavke da ključnu ulogu u nazadovanju ima upliv režima Srbije, kojemu je Pravoslavna crkva u Crnoj Gori poslužila kao sredstvo za unaprjeđenje strateških interesa Srbije, ali i Rusije, odnosno ruskog nastojanja destabilizacije cijele zapadnobalkanske regije.

Vanjskopolitički prioriteti Crne Gore

Vanjskopolitički prioriteti Crne Gore, definirani nakon obnove crnogorske državnosti na demokratskom referendumu 2006.godine, na kojem se više od 55 posto građana Crne Gore izjasnilo za neovisnost u odnosu na referendumski prijedlog za nastavak državno – pravnog saveza sa Republikom Srbijom, nisu se promijenili ni poslije promjene dugogodišnje vlasti, u kolovozu 2020.godine. Dakle, glavni vanjskopolitički prioriteti dvije prethodne Vlade Crne Gore, 42. i 43., čije je djelovanje obilježilo period 2020. – 2023. godina, sve do vanrednih parlamentarnih izbora održanih 11.lipnja 2023. godine, bili su:

„A) Dalje snaženje regionalne suradnje; B) Nastavak integracija u NATO i C) Nastavak integracija u Europsku uniju,“ (Vlada Crne Gore, Generalni sekretarijat Vlade Crne Gore, 2020. Javna politika).

A) Regionalna suradnja je jedan od tri ključna prioriteta crnogorske vanjske politike što je ujedno sukladno s the Copenhagen criteria koje je European Council postavio i definirao u lipnju 1993. godine.

„Politički kriteriji podrazumijevaju da zemlje kandidati za prijem u EU moraju, pored stabilnosti institucija, demokracije, vladavine prava, poštovanja ljudskih prava i poštovanja i zaštite manjina, posvećeno raditi i na dobrosusjedskim odnosima i regionalnoj suradnji i usklađivanju

svoje vanjske politike sa Zajedničkom vanjskom i sigurnosnom politikom EU.

Crna Gora nema otvorenih graničnih problema koji izazivaju napetost odnosno potencijalno žarište nerazumijevanja u bilateralnim odnosima sa susjedima. Naprotiv, u gotovo cijelom periodu nakon završetka disolucije bivše države, Crna Gora je prepoznata kao faktor stabilnosti u regiji. Realizirano je zvanično razgraničenje s Bosnom i Hercegovinom, te Republikom Kosovo, dok je administrativno - državno razgraničenje s Republikom Albanijom naslijeđeno iz vremena postojanja ex - SFRJ kao pravno – obvezujuće. Kada je riječ o razgraničenju s Republikom Hrvatskom postoji otvoreno pitanje razgraničenja kod poluotoka Prevlaka. U cilju rješavanja ovog problema Vlada Republike Hrvatske i Vlada SRJ potpisali su 9.12.2002. godine, Protokol o privremenom režimu uz južnu granicu između dviju država. Danas je na tom području uspostavljen privremeni režim, a stranka Protokola je postala Crna Gora nakon proglašenja nezavisnosti 3.lipnja 2006.godine. U više navrata hrvatski i crnogorski zvaničnici založili su se za trajno i sveobuhvatno rješenje problema na bilateralnoj osnovi. U tom smislu je Vlada Republike Hrvatske izdala saopštenje sa sastanka ministra vanjskih i europskih poslova Republike Hrvatske Grlića Radmana i crnogorskog ministra vanjskih poslova Radulovića 7.5.2021. godine:

„Hrvatska i Crna Gora različito gledaju na pitanje razgraničenja na Prevlaci, ali su spremni da to, i sva ostala pitanja, rješavaju bilateralnim putem i u duhu dobrosusjedstva....., (Vlada Republike Hrvatske, 2021. Hrvatska i Crna Gora će spor na Prevlaci rješavati bilateralnim putem). U istom je tonu prošao i susret

hrvatskog premijera Plenkovića s novoizabranim predsjednikom Crne Gore Milatovićem u Podgorici 27.6.2023. godine, kada je gost iz Hrvatske ustvrdio da „Zagreb i Podgorica trebaju riješiti konačno pitanje granice između Hrvatske i Crne Gore bilateralnim putem. (Aljazeera.net, 2023. Plenković s Milanovićem...)

Granica između Republike Srbije bez Kosova i Crne Gore je demarkirana na obostrano zadovoljstvo. Međutim, imajući u vidu da Republika Srbija ne priznaje postojanje Republike Kosovo za razliku od Crne Gore može se postaviti pitanje odnosa Srbije prema Crnoj Gori pri, na primjer, prijemu posljednje u Europsku uniju, kada se to tiče razgraničenja dvije države.

Crna Gora je aktivni sudionik „Berlinskog procesa,,, započetog 2014. godine, u Berlinu. Riječ je o možda i najznačajnijoj inicijativi trećeg kabineta vlade tadašnje njemačke kancelarke Angele Merkel, koja je za cilj imala produbljivanje dobro-susjedstva i regionalne suradnje u Jugoistočnoj Europi, posebno u oblastima infrastrukture i ekonomskog razvoja. Inicijativa je uključila zemlje kandidate za pristupanje EU s prostora bivše SFRJ i Albaniju s jedne strane, te neke države članice EU plus Veliku Britaniju. Strukture bivše vlasti u Crnoj Gori su bezrezervno podržavale „Berlinski proces,,, kao najbolji okvir za realizaciju politika regionalne suradnje. Međutim, u 2022. i 2023. godini, pojavljuje se regionalna inicijativa „Otvoreni Balkan,,, prije svih promovirana i podržana od Republike Srbije i Republike Albanije. Ključni promotori ove inicijative su albanski premijer Rama i srpski predsjednik Vučić. Inicijativa je izazvala veliku polarizaciju ne samo političke nego i stručne javnosti u Crnoj Gori. Mnogi smatraju da je inicijativa „Otvoreni Balkan,,, zapravo sredstvo kojim

zvanični Beograd i Tirana žele riješiti dugogodišnje sporove između albanskog i srpskog naroda „preko leđa,, crnogorskog suvereniteta, političkog i ekonomskog, te da inicijativa ne može biti supstitut za „Berlinski proces,,. Tome su stavu naklonjeniji i zvaničnici EU, koji na „Otvoreni Balkan,, gledaju s dosta opreza. S druge strane, intelektualci bliski strankama snažne suradnje sa srpskim predsjednikom Vučićem, ali i uvjetno umjerenije pro-srpske partije bliske Srpskoj pravoslavnoj crkvi, te na veliko iznenađenje crnogorskih suverenista i predsjednik 43. Vlade Crne Gore, Abazović bezrezervno podržavaju projekat i ideju kao sličnu sistemu funkcioniranje same Europske unije. Međutim, premijerova najbliža suradnica Marović, potpredsjednica Vlade i ministarka u ministarstvu Europskih poslova Crne Gore, ujedno i potpredsjednica stranke URA iz koje dolazi premijer Abazović, dala je 25.11.2022. godine, ostavku na sve funkcije, uključujući i onu u stranci. Razlog napuštanja javnih funkcija potpredsjednice Marović je nezadovoljstvo reakcijom Vlade i samog premijera, nakon što je njeno ministarstvo uradilo analizu, te preporučilo da Crna Gora ne treba da donosi odluku o ulasku u projekat Otvoreni Balkan. Potpredsjednica Marović je u više navrata isticala i prije analize ministarstva za europske poslove da inicijativa „Otvoreni Balkan,, može imati smisla samo ako se u njoj nalazi svih šest zemalja Zapadnog Balkana, a ne samo tri (Srbija, Sjeverna Makedonija i Albanija). Marović kaže da „Zapadni Balkan treba da se fokusira na Berlinski proces i da u njega integrira dobre prakse iz Otvorenog Balkana,, (DW.com, 2022. Crna Gora: Nova bura zbog Otvorenog Balkana). Do danas se pored Crne Gore, ni Republika Kosovo niti Bosna i Her-

cegovina nisu zvanično uključile u projekat. Ovdje se mora naglasiti da za razliku od opreza europskih kolega, američka diplomacija u liku specijalnog izaslanika za Zapadni Balkan Eskobara eksplicitno i snažno podržava projekat „Otvorenog Balkana,,, premda je sam specijalni izaslanik u više navrata ponavljao gore citiranu rečenicu bivše potpredsjednice Marović da inicijativa ima smisla samo ako su u njoj svi akteri sa Zapadnog Balkana.

B) Nastavak integriranja Crne Gore u NATO ogledao se u prisustvu crnogorske vojske u misijama NATO na Kosovu i Letoniji. U formalno – tehničkom smislu konsolidacija Crne Gore u NATO sustav nije bila do kraja ugrožena promjenama vlasti iz avgusta 2020. godine. Na nivou retorike premijeri 42. i 43. Vlade Crne Gore, te resorna ministarstva obrane i vanjskih poslova nastavili su aktivnosti usklađivanja s NATO standardima, te praćenja političko – sigurnosne agende Saveza, posebno kada je riječ o dešavanjima nakon ruske invazije Ukrajine. Međutim, suštinski dolazi do pada povjerenja u crnogorske sigurnosne sustave od strane NATO saveznika, prije svega jer su na čelo Agencije za nacionalnu bezbjednost i u vrhu Ministarstva obrane Crne Gore došli kadrovi sa skrivenim ili neskrivenim simpatijama prema autoritarnom režimu u Ruskoj Federaciji.

Kao posljedica dvogodišnje polivalentne politike u oblasti sigurnosti vođene od strane dvije crnogorske Vlade, a prema posljednjim relevantnim anketama koje je sprovedla NATO alijansa zabilježen je pad podrške građana Crne Gore NATO savezu i rast onih koji se protive članstvu Crne Gore u tom vojnom bloku. Zanimljiva je činjenica da je procent onih koji su protiv članstva Crne Gore približan

broju građana Crne Gore koji se izjašnjavaju kao pripadnici srpskog naroda. (Pobjeda.me., 2023. Pad podrške članstvu u NATO) Ovdje se posebno mora istaknuti jak utjecaj Srpske pravoslavne crkve na percepciju građana u odnosu na zapadnu vojnu alijansu. Narativ SPC prema NATO je, naravno, krajnje negativan.

C) Nastavak integracija Crne Gore u Europsku uniju je, možda, od sva tri vanjsko - politička prioriteta najvažniji za crnogorsko društvo i ima prema svim provedenim anketama u posljednje tri godine konstantnu i nepodijeljenu podršku građanstva. Crna Gora je do parlamentarnih izbora u avgustu 2020. godine, bila lider u EU integracijama. Do juna 2020. godine, bila su otvorena sva pregovaračka poglavlja, a tri su bila privremeno zatvorena. U svim izvještajima Europske Komisije isticana je crnogorska privrženost i usklađenost s vanjskom politikom EU, a Crna Gora apostrofirana kao faktor stabilnost i napretka na politički trusnom području Zapadnog Balkana.

Isticani su i kronični problemi crnogorskog društva, prije svih nedostatak integriteta elita što je nezaobilazni uvjet da se iz faze formalne demokracije pređe u fazu efektivne demokracije. Uz spomenuti nedostatak kao prateće pojave idu endemska korupcija, nepotizam, klijentelizam, protekcionizam, zatvorene konspirativne mreže, problem neovisnosti sudske vlasti, institucionalna neefikasnost i neažurnost. Posljedice nabrojanih problema prije svega su manjkavost demokratskih procesa i nesigurnost, te nejednak tretman građana pred institucijama državnog aparata. (Inglehart i Welzel, 2005.). I pored svega navedenog Crna Gora je smatrana državom, koja je u pristupnim pregovorima s EU otišla najdalje. Ovakve ocjene davali su najviši dužnosnici

Europske Komisije i Europskog Parlamenta u razgovoru s crnogorskim kolegama. Međutim, prema mišljenju većine crnogorskih političara i političkih analitičara odnos Unije prema zapadno-balkanskim državama, pa i Crnoj Gori, je bio i ostao prespor i nekoherentan. Smatra se da su izjave europskih dužnosnika o proširenju EU neiskrene, te da će zemlje regije teško doći do ujedinjene Europe.

2. Pozicioniranje Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori

Pozicioniranje SPC u Crnoj Gori u smislu koncentracije gospodarstva i financijske moći

Prije svega treba istaknuti da za razumijevanje ove problematike dugujemo poštovanje „vrhunskom znalcu vjerske i crkvene problematike, najuglednijem hrvatskome publicistu, univerzitetskom profesoru Inoslavu Beškeru“. (Lalović i Ivezić, 2021: 55) Bešker, govoreći o autokefalnosti pravoslavne crkve u Crnoj Gori, koja se od petnaestog stoljeća naziva Cetinjska mitropolija, naglašava da je ona tek u periodu Knjaževine odnosno Kraljevine Crne Gore bila formalno priznata kao autokefalna, te upisana u Carigradu u Katalogu Ekumenske patrijaršije 1855. godine. O ovoj činjenici govori i Nikodin Milaš, srpski nacionalista koji bi je svakako najradije prešutio. Crnogorska autokefalna (atribut nacionalnih pravoslavnih crkava koje same sobom upravljaju) crkva je upisana pod brojem 9, te je nakon ratnih širenja raspolagala i dovoljnim brojem eparhija, neophodnim za postojanje autokefalnosti. (Lalović i Ivezić, 2021: 59) Autokefalnost Crnogorske pravoslavne crkve

nestaje nakon nelegalnog i nelegitimnog pripajanja Crne Gore prvo Kraljevini Srbiji, pa tek nakon toga, dakle posredno, novoj državi Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine. Zbog nelegalnosti Podgoričke skupštine, koja je sazvana mimo Ustava i zakona Kraljevine Crne Gore, a uz suglasnost i pomoć srpskih okupacionih trupa, te njenih odluka, prije svih zabrane povratka u zemlju crnogorskom kralju i njegovoj obitelji, dolazi do oružanog ustanka dijela crnogorskog naroda (poznatog u Crnoj Gori i kao Božićna pobuna podignuta na pravoslavni Božić 1918.godine), nezadovoljnog odnosom prema državi, koja je svoju vjekovnu državnost založila za budućnost nove zajednice.

Nakon gore navedenog Srpska pravoslavna crkva (SPC) odnosno Mitropolija Crnogorsko Primorska preuzima upravljanje na svim vjerskim objektima, manastirima i crkvama u Crnoj Gori. Riječ je o ogromnoj imovini koju SPC koristi kao instrument moći. Profesor Lalović iz tog podatka o faktičkom bogatstvu SPC i Crnoj Gori izvodi zaključak koji se odnosi na njen politički i drugi utjecaj: „SPC ne skriva svoje namjere i ambicije, već tri decenije utjelovljuje načelo „cuius ecclesia, eius regio“, čija je crkva njegova je i država. Ako je crkva srpska, tada je i njena država srpska, bez obzira na to što se samozavarava da je crnogorska.“ (Lalović i Ivezić, 2021: 39)

O svojinskim problemima koje država ima s pravoslavnom crkvom u Crnoj Gori, u svojoj knjizi „Mrak – jevanđeoski nacionalizam“, piše istaknuti crnogorski pravnik i advokat Nikola Belada. Belada skreće pažnju da je oko osamdeset posto vjerskih objekata na teritoriji Crne Gore upisano na SPC kao titulara svojine, bez valjanog pravnog osnova, bez isprava

podobnih za upis ili ijednog valjanog pravnog dokaza, čime je kao i država Srbija stekla bespravno ogromnu imovinu u Crnoj Gori, koja se mjeri stotinama i stotinama miliona eura. Belada naglašava da je SPC do ovog imetka došla u upravnom postupku pred Upravnim sudom Crne Gore, da bi nakon toga osporila pravo istom sudu da ispita zakonitost provedenih uknjižbi. (Belada, 2021.) Advokat Belada osporava i zakonitost upisa Eparhije budimljansko – nikšićke u jedinstvenu evidenciju vjerskih organizacija u Crnoj Gori, kod nadležnog Ministarstva ljudskih i manjinskih prava Crne Gore. Ono što je za Beladu sporno je kontinuitet postojanja te pravoslavne eparhije za koju SPC kaže da datira od 1220. godine. S obzirom na činjenicu da je Eparhija budimljansko- nikšićka formirana odlukom Arhijerejskog sabora u Beogradu 2001, godine, te da je Republika Srbija, uz međunarodnu stručnu pravnu pomoć, donijela 2006. godine, Zakon o vjerskim slobodama, gdje se u članu 11 SPC priznaje kontinuitet od 1836. godine, očigledno je da se želi falsificirati povijest, jer organizacioni elementi pravoslavne crkve (na pr. Eparhije), ne mogu biti stariji od majke crkve u ovom slučaju SPC (Belada, 2021.).

Ovdje je jako važno spomenuti i nalaze uvaženog crnogorskog publiciste i intelektualca Rajka Cerovića, koji se u svojoj knjizi „Otimeanje države“, bavio i položajem SPC u Crnoj Gori. Cerović kaže da „je sama njegova svetost ruski patrijarh Kiril u svom govoru eksplicite spomenuo crnogorski narod, valjda u namjeri da koliko toliko zabašuri neospornu i njemu poznatu istinu da je Crnogorska pravoslavna crkva bila autokefalna, priznata i u Svetom sinodu Ruske crkve diptihom iz 1850.godine. Rusija to nije poricala i nekada je objeručke tu

crnogorsku crkvu kao sestrinsku pomagala. Naravno da je Rusiji odgovaralo postojanje potpunog subjektiviteta jedne pravoslavne crkve na Balkanu, i slobodne države uz to, u trenutku kada je pravoslavna crkva u Srbiji bila ništa drugo nego sultanova sluganska institucija. Kad je jednom Ruska crkva odlukom Svetog sinoda htjela da zloupotrijebi svoje pokroviteljstvo nad crnogorskom državom i Crnogorskom pravoslavnom crkvom, zahtijevajući da se crnogorski mitropolit i državni suveren Petar I Petrović ukloni s trona, dobila je energičan crnogorski odgovor i bila kanonski upozorena da se ovlasti ruskog Svetog sinoda protežu samo do granica Ruskog carstva... Zbog čega Ruska pravoslavna crkva danas štiti Srpsku i omogućava joj da čini zločine i druga poznata nepočinstva? Samo zbog svojih interesa, jer kao Crkva koja je vazda propovijedala rusko samodržavlje, ne daje autokefaliju ni Ukrajinskoj ni Moldavskoj, ni drugim pravoslavnim crkvama u danas samostalnim državama nastalim iz bivše sovjetske imperije. U tom smislu ne dozvoljava presedan ni u Srpskoj crkvi koja je taj ruski stav jedva dočekala... (Cerović, 2022: 83,84)

Dakle, prvi ključni problem u pozicioniranju SPC u Crnoj Gori, prije analize što to pozicioniranje donosi kada je riječ o odnosu koji SPC ima prema euro-atlantskim integracijama države u kojoj djeluje, je u nemogućnosti induciranja demokratije kao posljedici takvog jednog pozicioniranja.

Nije toliko SPC kao takva prepreka političkom subjektivisanju crnogorskog demosa, u mjeri u kojoj ona doista iskazuje, štiti i razvija vjerska prava crnogorskih Srba i Srba u Crnoj Gori. Problem je u tome što ista vjerska prava ne uživaju i sami Crnogorci, koji se kao vjerni-

ci utoliko osjećaju kao da su pod stranom crkvenom okupacijom. Demokratija nije moguća tamo gdje nema slobode u jednakosti pred zakonom, tamo gdje politička prava nisu opća nema ni građana ni demokracije. Umjesto da je pravna država pretpostavka demokratske, Crna Gora se pod novom vlašću odlučila da ide obrnutim putem, koji se već pokazao veoma opasnim, jer demokratska većina je samo minimalan i nužan, ali još nedovoljan uvjet za uspostavljanje vladavine prava, podjele vlasti, samostalnosti pravosuđa i poštovanja ljudskih prava. Tocquevilleova pouka o opasnosti demokratske tiranije većine u modernoj državi mjerodavna je i za Crnu Goru. (Lalović i Ivezić, 2021: 9)

Profesor Lalović u svojoj analizi pozicioniranja SPC u Crnoj Gori, koje se temelji na kontroverznom isticanju kontinuiteta višestoljetnog postojanja (čak dužeg od postojanja države) i osporavanju nemoguće osporive činjenice o autokefalnosti Cetinjske mitropolije (Crnogorske pravoslavne crkve), a sve zbog moći koju joj takva pozicija donosi u odnosu na crnogorsku državu, ide korak dalje pa kaže: „U Crnoj Gori dakle nije na djelu rivalstvo između dvije pravoslavne crkve, nego sučeljavanje između svesrpskoga klerikalizovanog nacionalizma utjelovljenog u SPC i crnogorskoga demokratskog sekularnog nacionalizma u borbi za hegemoniju crnogorske ideje i opstanak države... Za razliku od srpskoga, koji je eminentno crkvenocentričan, ratnoljubiv i manihejski, crnogorski nacionalizam je pretežno državnocentričan, miroljubiv i obrambeni. (Lalović i Ivezić, 2021: 53)

SPC je u Crnoj Gori u dugom vremenskom periodu koncentrirala uspješno svoju prije svega ekonomsku i finansijsku moć i to na krajnje

problematičan način. Usporedno je kao praktički jedina religijska institucija pravoslavnog naroda, snažno suzbijajući svaku pomisao na djelovanje bilo kakve druge pravoslavne crkve ili dovođenja u pitanje njene autentičnosti i ekskluzivnosti, nametnula velikom dijelu crnogorskog građanstva svoje poglede ne samo na pitanja temeljnih ljudskih vrijednosti, etike morala i čestitosti, već i političke i druge stavove, unutar-crnogorske, ali i u odnosu na probleme koji se tiču drugih religija, naroda, država i međunarodnih organizacija. Posebno su dramatični pogledi SPC u Crnoj Gori u odnosu na islamsku religiju, politiku NATO saveza, vrijednosti liberalne demokracije i u konačnici na samu Europsku uniju koja na vrijednostima liberalne demokracije i počiva. O tome ćemo pisati u daljem tekstu.

Pozicioniranje SPC u odnosu na euro-atlantske integracije; odnos s Rusijom i Srbijom

Sličnost između djelovanja SPC i Ruske pravoslavne crkve (RPC) je u bezuvjetnom koordiniranju djelovanja s vrhovnim vlastima matičnih država, RPC s predsjednikom Putinom i SPC s predsjednikom Vučićem, gdje RPC i SPC imaju podređen položaj. Ruski patrijarh Kiril je u nekoliko navrata eksplicitno podržao Putinovu „specijalnu vojnu operaciju„ u Ukrajini:

Kiril istaknuti pristaša predsjednika Vladimira Putina koji je „blagoslovio„ ratne napore i bio upozoren od poglavara Rimokatoličke crkve pape Franja da ne postane „Putinov ol-tarnik„ ranije je izjavio da su Rusi učinili herojsko djelo ubijanjem Ukrajinaca... Kiril kaže da crkva shvaća da ako netko vođen osjećajem

dužnosti i potrebom da poštuje svoju zakletvu, ostane vjeran svom pozivu i pogine obavljajući vojnu dužnost, pa onda on bez ikakve sumnje, čini djelo koje je ravno žrtvi... Kiril vidi rusku invaziju na Ukrajinu pokrenutu u februaru kao bedem protiv dekadentnog Zapada ističući da Rusija nikada nije nikoga napala. (Slobodnaevropa.org, 2022.)

Digitalni forenzički centar Crne Gore u suradnji s Atlantskim savezom Crne Gore u studiji „Uloga Rusije na Balkanu: Slučaj Crne Gore„ navodi da je nakon aneksije Krima RPC postala jedan od glavnih instrumenata sprovođenja ruske politike „meke moći„. „Rusija se za vrijeme Putina preko noći transformirala iz bastiona komunizma u branioca pravoslav- lja, crkve i tradicionalnih vrijednosti. Ujedinjenje Ruske pravoslavne crkve sa Ruskom pravoslavnom crkvom izvan Rusije iz svibnja 2007. godine, kada je ova druga postala administrativna jedinica RPC, dalo je Moskovskoj patrijaršiji ogroman utjecaj na pravoslavne zajednice u različitim zemljama svijeta„. (DFC, 2021: 12)

Postavlja se pitanje na koji je način predsjednik Putin uspio da pridobije RPC kao neprijatelja Zapada. Postoji nekoliko razloga za to: Prije svega RPC je neraskidivo povezana sa ruskim tajnim službama i u tom kontekstu nije samostalna. Ona zapravo ne dijeli vrijednosti za koje se deklarativno zalaže. RPC je protivnik slobode vjeroispovijesti, tvrd je i konzistentan protivnik zapadnih vrijednosti i ljudskih prava, te ujedno i podupiratelj ruske neoimperijalističke politike. RPC nikada nije bila samostalna ni prije anektiranja Krima već isključivo igračka u Putinovim rukama (Van Herpen, 2015)

Ukoliko se usporede navedene karakteristike RPC, koje je u svojoj knjizi naveo Van Herpen s osobinama SPC kao posljedica njenog odnosa prema matičnoj državi, Republici Srbiji, zaključak je da nema bitnih razlika. Javna je tajna da je patrijarh srpski Porfirije Perić i prije dešavanja oko nasilnog ustoličenja novog crnogorsko-primorskog mitropolita na Cetinju bio favorit predsjednika Vučića za mjesto prvog čovjeka SPC. U razmišljanjima o odvojenosti crkve i države kod patrijarha srpskog primjetan je naglašeni konzervativizam odnosno nesklonost ulaženja u bili kakvu vrstu nesporazuma s vlastima. Pravi odnos biće do kraja ogoljen nevoljnim ali neizbježnim sudjelovanjem u nasilnom ustoličenju na Cetinju kada je zapravo Porfirije Perić pokazao podanički odnos prema predsjedniku Srbije: „Pristup je takav da između crkve i države postoji međusobno prožimanje, i ne treba zaboraviti činjenicu da je prvi kralj bio jedan brat a prvi arhiepiskop autokefalne crkve je bio drugi brat. To je kod koji je utisnut u srpski narod”, kaže patrijarh Porfirije. (Nova.rs, 2021. Portret patrijarha)

Međutim, za razliku od odnosa centrale SPC prema vlastima matične države, te RPC prema Kremlju, SPC u Crnoj Gori ima posve drugačiju poziciju. Ona je zapravo postala dominantna religijsko-političko-ideološka snaga u zemlji što je posebno evidentno nakon izbora 2020.godine, odnosno promjene gotovo tri decenije stare vlasti. Ekonomski i financijski zaokružena s velikom pokretnom i nepokretnom imovinom kojom raspolaže (o načinu stjecanja imovine već smo govorili) SPC u Crnoj Gori nije imala nikakvu potrebu niti želju da surađuje s državom ili joj bude podređena. Naprotiv, osjećala se dovoljno potentna i do-

minantna da državi nametne rješenja, da kaže ono što je bila njena dugo godina tiha, ali ne i potpuno skrivana agenda, a to je da je zapravo crkva stvorila državu Crnu Goru.

Podsjećamo da je uvođenje sankcija Ruskoj Federaciji nakon ilegalne aneksija Krima, te brutalne invazije na suverenu i međunarodno priznatu državu Ukrajinu što je predstavljalo flagrantno kršenje ius cogens normi međunarodnog prava odnosno Povelje OUN, zapravo neovisno od individualnog pogleda na „povijesno – bratske”, ili geopolitičke odnose, nezaobilazna obveza usklađivanja vanjske politike zemalja kandidata za ulazak u EU s tekućom vanjskom politikom briselske administracije. Također, ulazak Crne Gore u NATO je, kako smo već pisali, dugo godina bio jedan od tri vanjsko – politička prioriteta crnogorskih vlada, koji do sada ni jedna vlast pa ni ona „apostolska”, 42. Vlada Crne Gore (kako je samu sebe nazivala) protežirana od strane SPC u Crnoj Gori, nije dovodila u pitanje. O svojevrsnoj svemoći SPC u Crnoj Gori govori i publicista Cerović u svojoj knjizi: „Dakle izbore je dobila ne crkva, nego baš Srpska pravoslavna crkva, što nije bez dubokog značaja za dalju sudbinu Crne Gore. Crkva, koju nacionalni Crnogorci, bez ikakvih ograda, drže okupatorskom, profašističkom i reakcionarnom nikada, baš nikada nije donijela nikakvo dobro Crnoj Gori. Njen budući politički angažman osim klasičnog i debelo potvrđenog anti-crnogorstva u najširem smislu riječi, posebno je usmjeren na temeljno potkopavanje Crne Gore kao države prilikom popisa stanovništva najavljenog za iduću godinu.” (Cerović, 2022: 114) „Ne treba ni za trenutak izgubiti iz vida činjenicu da su žestoki protivnici NATO saveza u Crnoj Gori ili vjernici ili pristalice i obožavaoci Srpske

pravoslavne crkve, koja je danas najjača ruska agentura u Crnoj Gori. Ne treba sumnjati u to što je u stanju da učini SPC u ovoj situaciji direktno zadužena iz Moskve. Mitropolit Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori NATO savezu otvoreno pripisuje fašizam!? Naravno bez imalo stida, kao i uvijek kad je riječ o vlastitim postupcima.” (Cerović, 2022: 46) Kada govori o premijeru 42. Vlade Crne Gore, koja je sastavljena uz veliki angažman i suglasnost SPC Cerović u svojoj knjizi ističe: „Zna li taj univerzitetski profesor da se njegova obožavana Srpska pravoslavna crkva nikad, ni u snu, ne može složiti s NATO-om? Pa ni Europskom unijom. Kako misli da vodi Crnu Goru u budućnost...” (Cerović, 2022: 134) I u konačnici Cerović izvodi zaključke veoma slične razmišljanjima profesora Lalovića: „Srpska crkva ne priznaje i nikad neće priznati državu Crnu Goru, zbog čega je u volji i posebnoj ljubavi crnogorskih Srba.....Po mišljenju vrha srpske države, a pogotovo po mišljenju Srpske pravoslavne crkve, Crnogorska pravoslavna crkva ne postoji.” (Cerović: 2022: 172 i 173). Nadalje, „to je bio jedan od najvažnijih ciljeva nove vlasti”, kaže Cerović za vlast formiranu uz suglasnost SPC nakon izbora 2020.godine, te nastavlja „dakle spriječiti svaku mogućnost da Srpska pravoslavna crkva, pretpostavljenom registracijom u Crnoj Gori, zaista prizna postojanje crnogorske države. Naravno, u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, kao nesumnjivo priznatim državama, Srpska pravoslavna crkva mora biti registrirana, jer drugačije tamo ne može postojati.” (Ibid.: 143 i 144)

Naravno da ovako „pogodno”, pozicioniranje SPC u Crnoj Gori nije moglo ostati neopaženo od strane kreatora politike u Kremlju. Iako je Ruska Federacija bila jedna od prvih država

koje su priznale obnovu crnogorske neovisnosti u lipnju 2006.godine, ona nikada nije mogla prihvatiti i oprostiti crnogorsko članstvo u NATO savezu, ne zbog nekakvih romantičarsko-emotivno-bratskih odnosa već prije svega zbog želje da crnogorsku nespornu simpatiju prema Rusiji i ruskom narodu usmjeri ka svojim pragmatičnim ciljevima, kako se ruska vanjska politika i inače tijekom povijesti determinirala na bratskom, istokrvnom slavenskom jugu. Zalažući se za crnogorsku vojnu neutralnost (prvi korak, jer je ruski MID na samom početku govorio jedino o NATO, ali ne i o EU, dok je drugi korak već sadržavao sugestije o trulom, propadajućem sistemu vrijednosti liberalne demokratije na kojem počiva EU, da bi u završnici i EU došla na udar što je u praksi sprovedeno kroz poruke i djelovanje SPS i RPS), Ruska Federacija je u stvari željela osiguranje jedinog kontroliranog ili polu-kontroliranog izlaza na Jadran (ruski su bordovi prije ulaska Crne Gore u NATO redovno uplovljavali u crnogorsku luku Bar kako bi se opskrbili prije svega gorivom). U zaleđu luke Bar i crnogorskog dijela jadranske obala Rusija je mogla računati na mnogo snažnijeg i većeg saveznika (Srbiju), te imati sjajan prodor i pristup u „meki europski trbuh”. Upravo je iz straha od ruskog utjecaja došlo do ubrzanog članstva Crne Gore u NATO savez, premda crnogorska država nije ispunjavala sve neophodne uvjete. No to nije bio nikakav presedan imajući u vidu prijem, na primjer Bugarske ili Rumunjske.

Ruska Federacija, ne želeći više sjediti skrštenih ruku kada se to tiče Crne Gore neposredno prije (kada je već bilo jasno da je proces učlanjenja nezaustavljiv) i nakon prijema u NATO „stavlja u pogon”, snažno oružje za

promoviranje i nametanje svojih interesa, Rusku pravoslavnu crkvu. Digitalni forenzički centar govori o RPC kao jednom od instrumenta ruske „meke moći“, koji je zbog specifičnosti prilika u Crnoj Gori u toj državi Zapadnog Balkana našao najpogodnije tlo. Tvorci vanjskih i sigurnosnih politika u Kremlju daju inspiraciju srpskim veliko-državnim nacionalistima pravljem kovanice „ruski svijet“, da kreiraju svoj vlastiti program pod nazivom „srpski svijet“. Program bi u Crnoj Gori imao za cilj ne samo rušenje vlasti koja je dovela do prijema države u NATO savez, već sistematsko i sveobuhvatno redefiniranje crnogorske unutarnje i vanjske politike, identiteta države i naroda, promjenu sistema vrijednosti, gdje bi se u potpunosti ili barem djelimično za prvo vrijeme napustili koncepti liberalne demokracije, bazirani na jednakosti, vladavini prava, demokraciji i osnovnim ljudskim pravima kao temeljnim vrijednostima na kojima počiva EU. (DFC, 2021). U konačnici bi došlo do promjene vanjsko-političkih prioriteta (napuštanja NATO saveza, usporavanja i prekidanja pristupnih pregovora s EU kao izrazom volje „nove“, većine građana koji su sada (nakon dirigiranog popisa) dominantno srpske nacionalnosti, povlačenja priznanja Kosova i promjene crnogorske vanjske politike kada su u pitanju sankcije Ruskoj Federaciji). Ovi ciljevi bi bili postignuti kroz zaoštavanje polarizacije u crnogorskom društvu, dakle produbljivanje političkih, nacionalnih i vjerskih podjela i tenzija što bi vodilo institucionalnoj krizi koja bi paralizirala normalno funkcioniranje države. Eventualni građanski nemiri i sukobi bili bi zapravo kraj EU aspiracija Crne Gore i uzdrnali do temelja njeno članstvo u NATO savezu. Projektirana medijacija trećih

strana bila bi neizbježna.

Sličnosti ciljeva politike Kremlja i „dostignuća“, vladajuće većine od avgusta 2020. godine, na terenu, nakon dvije propale crnogorske vlade, 42 i 43, su zaista zapanjujuće. Digitalni forenzički centar u svojoj studiji o „srpskom svetu“, kaže:

Ideja o stvaranju „srpskog sveta“, predstavlja jednu od ključnih alatki za širenje ruskog utjecaja, a za cilj ima podriivanje zapadnih vrijednosti, kao i procesa europskih i euroatlantskih integracija u regiji Zapadnog Balkana.... Konstrukt „srpski svet“, predstavlja kopiju inicijative „ruskog svijeta“, koja je institucionalizirana kroz istoimenu fondaciju. Na istim principima na kojima je izgrađen „ruski svijet“, počiva i ideja o „srpskom svetu“. „Srpski svet“, podrazumijeva narativ o ugroženosti Srba na teritorijama izvan Srbije u funkciji njihove homogenizacije, povijesni revizionizam, negiranje nacionalnog identiteta pojedinih naroda u neposrednom susjedstvu i pokušaj njihovog potpunog vezivanja za srpski nacionalni korpus, uz jasno pokazivanje ambicije da se o svim vitalnim pitanjima koja se tiču dijelova populacije koji se nacionalno izjašnjavaju kao Srbi, ma gdje oni živjeli, odlučuje u Beogradu. U suštini, u pitanju je kontinuitet stare hegemonijske ideje o Velikoj Srbiji... Konkretni primjer podudaranja dva svijeta jeste odnos Rusije prema Ukrajini odnosno Srbije prema Crnoj Gori. „Ruski svijet“, negira pravo na postojanje ukrajinskog identiteta i poistovjećuje ga sa ruskim, a isto tako ideja „srpskog sveta“, postupa prema crnogorskom identitetu i povijesnom nasljeđu Crne Gore.“ (DFZ, 2021: 16)

Za izvršitelja gornje agende u Crnoj Gori pravilno je izabrana SPC u Crnoj Gori. Nakon

dolaska novog mitropolita Joanikija na čelo SPC u Crnoj Gori, koji je nasilno ustoličen na Cetinju u namjeri da se tadašnjem crnogorskom predsjedniku i njegovim pristalicama, ali i drugim akterima prije svega vanjskim, nedvosmisleno pokaže tko će odlučivati o Crnoj Gori, jasno je bilo da više ne postoji ni najmanja autonomije SPC u Crnoj Gori u odnosu na centralu u Beogradu (ako je uopće i bilo, a mnogi analitičari tvrde da jeste kroz uspostavljanje određenih crkvenih organa kao što je Episkopski savjet Pravoslavne crkve u Crnoj Gori, odmah ukinut nakon ustaličenja novog patrijarha srpskog Porfirija). Digitalni forenzički centar daje odgovor i na eventualno pitanje zašto su sigurnosno-obavještajne agencije, te drugi kreatori politika u Moskvi i Beogradu izabrali upravo SPC u Crnoj Gori kao ključnog igrača za ostvarivanje svojih agendi, premda se igralo i na druge faktore: političke subjekte, partije i pojedince, rusku dijasporu, crnogorske Srbe, medijske aktivnosti, te određena sajber djelovanja, koji su uspjele uzdrmati i prodrijeti u mnogo složenije i otpornije sustave na propagandu, nego je to mali i nedovršen crnogorski sustav.

„Poistovjećivanje religije i nacije, odnosno izjednačavanje srpstva i pravoslavlja snažan su instrument u djelovanju etnofiletski utemeljene Srpske pravoslavne crkve, ali i vrlo pogodna okolnost za djelovanje ruske meke moći u regiji Zapadnog Balkana. Posebno ako se ima u vidu činjenica da je odnos crkve i države u Srbiji uređen tako da država ima jači utjecaj na SPC nego obrnuto. Slično je i u odnosu Rusije i Ruske pravoslavne crkve (RPC). Pravilno procjenjujući da bi upravo SPC mogla biti jedan od najefikasnijih instrumenata širenja njenih interesa u regiji Zapadnog Bal-

kana, Rusija je odnosima s tom vjerskom organizacijom posvetila posebnu pažnju, što za rezultat, pored ostalog, ima i veliku podršku koju SPC daje srpskim organizacijama koje zagovaraju jačanje veza sa Rusijom, kao i sa ruskim organizacijama u Srbiji i regiji.“ (DFC, 2021: 26)

Operativci i analitičari Digitalnog forenzičkog centra Crne Gore uz suradnju kolega iz Atlantskog saveza Crne Gore smatraju da se može izvući usporedba između ideje „srpskog sveta“, i modusa operandi djelovanja SPC u Crnoj Gori i onoga što je zvanična Moskva radila u Ukrajini. „Poput ideje srpskog sveta i modus operandi djelovanja SPC u Crnoj Gori je pozajmljen i prilagođen. Moskva je koristila Ukrajinsku pravoslavnu crkvu Moskovske patrijaršije (UPC-MP), koja je podređena Ruskoj pravoslavnoj crkvi (RPC) u Moskvi, kako bi se miješala u unutrašnje stvari Ukrajine. Velikodostojnici RPC i UPC-MP nisu se ograničili na javnu podršku proruskim opoziciji u Ukrajini na izborima u oktobru 2020. godine, već su i direktno učestvovali u predizbornoj kampanji, pri čemu je jedan svećenik UPC-MP, zagovornik separatističkih ideja u Ukrajini, bio na izbornoj listi proruske opozicije. Poput Kremlja, i Beograd za ostvarivanje svojih interesa u Crnoj Gori koristi SPC, koja je kao faktor utjecaja, okupljanja i homogenizacije, svoju moć demonstrira kroz aktivno učešće u političkim procesima u posljednje dvije godine.“ (DFC, 2021: 27)

3. Metodologija instrumentalizacije crkve

Metodologija instrumentalizacije SPC-a u Crnoj Gori od strane RPC-a i SPC-a

Prije svega potrebno je istaći da su ruska državna vlast i RPC pravilno procijenile da bi u nacionalističkoj vlasti u Beogradu, nakon lansiranja ideje „srpskog sveta“, te SPC, pa samim tim i u SPC u Crnoj Gori, mogli naći partnera za širenje tradicionalnih duhovno-pravoslavnih vrijednosti koje su u svojoj srži podrivanje univerzalnih ljudskih prava. O tome u svojoj studiji piše Digitalni forenzički centar: „Takav karakter ruske vanjske politike naročito je primjetan ukoliko se prate njene aktivnosti u okviru međunarodnih foruma – Generalnoj skupštini UN, Savjetu za ljudska prava UN, UNESCO-u, OEBS-u, Savjetu Evrope, gdje se insistira na poistovjećivanju ljudskih prava sa vrijednostima tradicionalnog pravoslavlja. Time se održava izvjesni ideološki kontinuitet sa sovjetskom politikom budući da su glavni ciljevi napada (demokratija, sloboda pojedinca, univerzalna ljudska prava) ostali nepromijenjeni. Šta više, može se konstatirati da sovjetski komunizam i rusko pravoslavlje dijele ruski nacionalizam i imperijalizam, antiliberalizam, duboko ukorijenjeni tradicionalizam i konzervativnost, odbojnost prema univerzalnim ljudskim pravima i duboku netrpeljivost prema zapadnim demokracijama. RPC je, tako, 2008. godine, formalizirala svoju kritiku univerzalnih ljudskih prava u dokumentu Temelji učenja Ruske pravoslavne crkve o dostojanstvu, slobodi i ljudskim pravima.“ (DFC, 2021: 44) U prethodnom tekstu smo već naglasili da je SPC u Crnoj Gori i prije konsolidacije ove institucije i potpunog integriranja s centralom u Beogradu dijelila iste anti-zapadne stavove, kriveći NATO i EU za nepravdu nanesenu Srbima tijekom i nakon krvavog raspada bivše države.

RPC ubrzo zatim pruža bezrezervnu podršku

SPC u Crnoj Gori u već čuvenim „litijama za obranu svetinja“, koje su organizirane tijekom 2020. godine, u znak protivljenja Zakonu o slobodi vjeroispovijesti ili uvjerenja i pravnom statusu vjerskih zajednica. RPC se oglašava jednim vrlo zanimljivim saopštenjem gdje zapravo povezuje „litije“, u Crnoj Gori i navodni obračun Zapada s Rusijom: „Sve se to događa u srcu Evrope koja je proglasila, kao i Sjedinjene Države, princip odvajanja crkve i države! Dakle, princip sekularne države se lako krši za određene političke ciljeve, uključujući, naravno, borbu protiv Rusije.“ (DFC, 2021: 45) Izlišno je ovdje navoditi da je većina država EU, a posebno SAD što je inače bilo veliko iznenađenje za tadašnju vlast u Crnoj Gori, ako ne napadala predmetni Zakon o slobodi vjeroispovijesti, a ono barem pozivala da dvije strane nađu kompromis oko spornih pitanja. Dakle, u ponašanju Zapada nije bilo ni traga bilo kakvog neprijateljskog stava prema Kremlju odnosno pravoslavlju, niti je situacija oko crkvenih pitanja u Crnoj Gori uopće dovođena u kontekst problema na relaciji Zapad – Rusija. Barem ne javno.

Glavna uloga u jačanju utjecaja RPC na SPC, a posebno SPC u Crnoj Gori dodijeljena je Odjeljenju za vanjske crkvene veze Moskovske patrijaršije, a personalno mitropolitu volokolamskom Ilarionu Alfejevu, koji je bez ustezanja govorio da se granice RPC ne završavaju na granicama Ruske Federacije, pa se slično tome ni granice SPC ne završavaju u Srbiji, posebno se brinući za položaj pravoslavnog naroda u Crnoj Gori. Nije trebalo dugo čekati na odgovor kolega iz SPC. U sporu između RPC i Vaseljenske patrijaršije (u pravoslavnom svijetu slovi kao „prva među jednakima“), koja je priznala samostalnost Ukrajinske pravoslavne

crkve (UPC) u odnosu na RPC, SPC je jedina od svih pravoslavnih kanonskih crkava stala na rusku stranu. RPC je priznanje UPC proglasila raskolničkim i prekinula sve odnose s Vaseljenskom patrijaršijom. Razumijevanje je našla kao što smo naveli jedino u SPC. Naravno, otuda ne čudi čvrst negativan stav RPC prema svakoj pomisli o uspostavljanju neke Crnogorske pravoslavne crkve ili pitanju njene povijesne autokefalije koja kako smo opet ranije naveli ni za RPC nije bila sporna. Veze se produbljuju, pa se poglavari SPC i RPC kasnije počinju doticati i političkih pitanja, prije svega odnosa prema Kosovu. Tijekom jedne od posjeta patrijarha srpskog Moskvi 2020. godine, ministar vanjskih poslova Lavrov ide toliko daleko da u razgovoru koristeći oštru anti-zapadnu retoriku kritizira promoviranje neo-liberalnih vrijednosti i nedaće s kojima se pravoslavni narod susreće u Crnoj Gori. Naravno, u razgovorima se nikako ne mogu izostaviti ni financijski aspekti. Ruska vrhuška, te velikodostojnici RPC podsjećaju kolege iz SPC o visini novčanih ulaganja koje Ruska Federaciji izdvaja za gradnju Sabornog hrama u Beogradu. Dakle, odnosi između dvije crkve su postepeno došlo do razine čvrstog, neraskidivog jedinstva u religijsko-ideološkoj ravni, te isprepletanim uzajamnim interesima. I jedni i drugi su za probleme svojih država (vlastodržaca) okrivili zajedničke neprijatelje EU i NATO, te njihov bezbožnički sistem vrijednosti koji promovira zlo i na taj način razara najsvetija dostignuća kršćanstva. Istok i pravoslavlje su, prema njihovim riječima (patrijarh Kiril je to ponovio nekoliko puta) dužni da obrane i sačuvaju kršćanstvo od zla moderne civilizacije, koje dolazi sa Zapada.

Nakon ovako uspostavljenog razumijevanja

i suradnje trebalo je konkretizirati zamišljene ideje, prije svega realizirati planove koje su se odnosili na Crnu Goru. Ukrajina je, kao što znamo, došla na red nešto kasnije, u veljači 2022. godine, u jednoj ipak neartikuliranoj, kataklizmičnoj avanturi, premda su se tvorci „specijalne vojne operacije“, trudili da je osmisle do posljednjeg detalja. SPC u Crnoj Gori je koristeći svu svoju pozamašnu infrastrukturu kada se to tiče propagandne mašine, učešća cjelokupnog svećenstva u agitaciji, te financijske pomoći favoritima u izbornoj trci u avgustu 2020. godine, uspjela na vlast u Crnoj Gori dovesti svoje poslušnike. Analitičari Digitalnog forenzičkog centra o tome pišu:

Mandat za sastav vlade je dobio direktni eksponent SPC Zdravko Krivokapić, nosilac izborne liste koalicije prosrpskih i proruskih desničarskih partija Za budućnost Crne Gore. Pod pokroviteljstvom Mitropolije crnogorsko-primorske SPC obavljen je i proces selekcije i izbora članova nove vlade, koje je Krivokapić simbolično nazvao apostolima, sugerirajući na taj način i programska opredjeljenja i ciljeve svoje vlade. Iako je nova vlada crnogorskoj i međunarodnoj javnosti predstavljena kao ekspertna, uz najavu da će u svom radu biti vođena profesionalnim principima zasnovanim na načelu meritokratije, bilo je jasno da će njeni prioriteti i dinamika aktivnosti biti usklađivani sa interesima SPC u Crnoj Gori. Naime, od samog početka je jasno da je većina članova Vlade izabrana pod direktnim ili indirektnim utjecajem SPC, pri čemu je princip za izbor bio povezanost ili bliskost sa crkvenim strukturama i pojedinim svećenicima po različitim osnovama. (DFC, 2021: 49)

SPC je, zatim, kroz svoj utjecaj na propale 42. i 43. Vladu Crne Gore uspjela uzrokovati

dogadaje koji su usporili ili potpuno prekinuli crnogorske EU integracije i na taj način izvršila ono što je bila agenda djelovanja zvaničnog Beograda i Moskve prema državi Crnoj Gori. Riječ je o dva ključna događaja koji su potpuno urušili povjerenje među akterima crnogorske političke i javne scene, stvorili konfuziju i netrpeljivost, te producirali najdublju institucionalnu krizu od obnove crnogorske državnosti.

Prvi ključni dokaz – nasilno ustoličenje mitropolita

Usporedo s brisanjem i najmanjih tragova bilo kakve autonomije SPC u Crnoj Gori u odnosu na centralu u Beogradu, koja je uspostavljena u prethodnom periodu (prije svega ukinut je Episkopski savjet Pravoslavne crkve u Crnoj Gori, rasformirano upraviteljstvo Cetinjske bogoslovije, a pravni savjetnik i odvjetnik Mitropolije Crnogorsko Primorske sklonjen i raspoređen na drugu radno mjesto uz razne, neutemeljene izgovore premda je špekulirano da su svi pomaknuti zbog mogućeg prethodnog djelovanja na razbijanju jedinstva SPC) centrala SPC u Beogradu je zakazala intronizaciju novoizabranog mitropolita Joanikija u Cetinjskom manastiru za 5.9.2021. godine. Na svečani čin ustoličenja novog mitropolita bio je pozvan sav pravoslavni narod iz Crne Gore, Srbije, Republike Srpske i drugih zemalja, uz prisustvo srpskog patrijarha Porfirija, te „predsjednika svih Srba“, predsjednika Republike Srbije Vučića. Očigledno da je ovako zamišljen program od strane centrale SPC (preciznije onih koji su zaista stajali iza ustoličenja mitropolita Joanikija) imao ambiciju promocije „srpskog sveta“, odnosno pokazati

u kom će pravcu ići neovisna i međunarodno priznata država (čiji je identitet, a može se reći i suverenitet, kako smo naveli u prethodnom tekstu iako nesporan u formalno-pravno smislu, de-facto predstavljao problem za kreatora politika iz Kremlja i Beograda), odnosno čije će interese i političke zamisli slijediti. Odluka SPC o ustoličenju na Cetinju je momentalno izazvala burne reakcije crnogorskih suvereništa u smislu odlučnog protivljenja.

„Danima unazad, protivnici ustoličenja novog mitropolita SPC u Crnoj Gori... tražili su da se taj čin ne obavi u Cetinjskom manastiru. Organizirano je nekoliko protestnih okupljanja, a dan uoči ustoličenja, protivnici su sklonili policijske ograde oko Cetinjskog manastira, blokirali saobraćajnice do tog grada i dolazili iz više crnogorskih mjesta kako bi izrazili neslaganje. Za njih, ustoličenje Joanikija u Cetinjskom manastiru, predstavlja nagovještaj „okupacije“ Crne Gore, klerikalizaciju društva i pokušaj uvođenja Crne Gore u takozvani „srpski svet“. (Bbc.com, 2021. Crna Gora, crkva i protesti) Novinari BBC-ja su u daljem tekstu u kratkim crtama pojasnili zbog čega je Cetinjski manastir bio toliko sporno mjesto za ustoličenje, utoliko više što se crnogorske patriote nisu protivile da se ustoličenje obavi u nekom drugom pravoslavnom hramu na teritoriji Crne Gore. Naglašavamo da je isti pristup imala i stara vlast, a posebno tadašnji predsjednik Crne Gore, čija je partija na izborima nakon gotovo tri decenije izgubila vodeću poziciju:

„Cetinjski manastir je sjedište Mitropolije crnogorsko-primorske SPC. Ali na Cetinju je i sjedište Crnogorske pravoslavne crkve, koja je kanonski nepriznata, i registrirana je kao nevladina organizacija, koja traži vlasništvo

nad mnogim crkvama i manastirima koje SPC smatra svojim. Sukob SPC i CPC traje godinama. Crnogorska pravoslavna crkva je podržala i Zakon o slobodi vjeroispovijesti kojim je bilo predviđeno da država postaje vlasnik svih vjerskih objekata koji su izgrađeni do decembra 1918. godine - ukoliko vjerske zajednice ne dokažu vlasništvo. Zbog tog zakona, SPC je u Crnoj Gori organizirala protestne litije..“ (Ibid.)

Ni jedna ni druga strana u sporu nisu popuštale, te se nije naziralo mirno rješenje. SPC nije željela da razmjesti ustoličenje svog velikodostojnika na drugu lokaciju, a građani Cetinja i drugih mjesta u Crnoj Gori koji su ih podržali nisu željeli da se Crnoj Gori kroz jednu rutinsku ceremoniju nametne uloga poslušnika u moskovsko – beogradskim interesno-političkim akrobacijama. Ideja srpskog sveta, te dublje zakulisne radnje Kremlja i Beograda o kojima smo već govorili naišli su na odlučnu prepreku. Samo par dana prije ustoličenja premijeru 42. Vlade Crne Gore, Krivokapiću („vrhovnom apostolu od dvanaest apostola“, kako je sam govorio, koga je postavila SPC) stiglo je i upozorenje tadašnjeg potpredsjednika Vlade zaduženog za koordinaciju svih službi bezbjednosti (policijskog i obavještajnog aparata), da ustoličenje treba odložiti ili premjestiti na drugu lokaciju, jer može doći do sukoba građana s posljedicama koje sigurnosne službe neće biti u stanju kontrolirati. Dakle, potpredsjednik Vlade je najavio ni manje ni više nego mogućnost izbijanja građanskog rata. Premijer Krivokapić, za koga se pretpostavlja da je cijelo vrijeme bio na vezi s najvišim velikodostojnicima SPC, kao i vlastima u Beogradu umjesto uvažavanja savjeta svog potpredsjednika zaduženog za sigurnost

države šalje na Cetinje brojne pripadnike specijalnih policijskih postrojbi i anti-terorističke jedinice. Mediji su obavještavali da se u noći između 4.9. i 5.9.2021. godine na Cetinju nalazilo više od dvije tisuće uniformiranih policajaca, specijalaca za razbijanje demonstracija, jedinice posebne namjene s dugim cijevima i cijeli sustav crnogorskog SAJ-a (specijalne-antiterorističke jedinice).

Kulminacija napetosti je, zapravo, rezervirana upravo za poslijepodneve sate 4.9.2021. godine, kada protivnici ustoličenja probijaju policijske kordone postavljene oko Cetinja i zauzimaju strateški važno raskrižje na Belvederu. Postavljajući blokadu na Belvederu, onemogućavaju saobraćaj na relaciji Podgorica-Cetinje-Budva, te mogućnost da patrijarh srpski Porfirije i izabrani mitropolit Joanikije sa svećenstvom i pristašama kopnenim putem stignu u Cetinje. Protivnici ustoličenja će na Belvederu ostati sve do prijepodneva sljedećeg dana kada su Porfirije i Joanikije transportnim helikopterom Vojske Crne Gore prevezeni do Cetinjskog manastira, gdje su uz pratnju SAJ-evaca ušli u manastir i zajedno s tamošnjim svećenicima obavili obred intronizacije. Događanja ujutro 5.9.2023. godine u Cetinju ostavit će dubok trag na crnogorsko društvo. Na okupljene građane Cetinja koji i pored ogorčenja zbog zračno-desantne operacije ustoličenja nisu davali povoda policiji za uporabu sile, bačene su ogromne količine suzavca, ispaljivani su gumeni meci, a desetine građana, mlađih i starijih, od posljedica trovanja kemikalijama završili su u cetinjskoj i podgoričkim bolnicama.

U pogledu „desantnog“, ustoličenja mitropolita Joanikija u Cetinjskom manastiru profesor Lalović kaže: „Otada se nameće pitanje tko

je upriličio takav čin, tko je Porfirija mogao navesti da se upusti u veoma riskantnu operaciju, koja ne samo što se mogla izroditi u ozbiljne sukobe nego je prije svega djelovala groteskno i upravo tragikomično. (Lalović i Ivezić, 2021: 15) Profesor nastavlja svoju analizu sljedećim riječima: „U povodu cetinjskog ustoličenja mitropolita Crkve Srbije Joanikija, srpski mediji vodili su žestoku negativnu kampanju u kojoj se mirni crnogorski građanski otpor ustoličenju ocrnjivao kao oblik antisrpskoga nasilnog ekstremizma...Osobito je indikativno da su dan uoči ustoličenja, u subotu 4. rujna uvečer Radio-televizija Srbije i agencija Tanjug javili da vladika Joanikije neće biti ustoličen sutra na Cetinju, pozivajući se na provjerene informacije iz beogradske patrijaršije i iz Vlade Crne Gore...Možemo se stoga složiti s komentarama koji se retorički zapitao da li „ove vijesti u nizu odgovaraju na pitanje koje se postavljalo danima nakon ustoličenja: tko je stvarno donio odluku da se patrijarh Porfirije i mitropolit Joanikije ipak, rano ujutro, prebace helikopterom na livadu ispred Cetinjskog manastira?“ Da pogađamo? Ako nije ni vrh SPC ni Vlada Crne Gore ni Duh Sveti, opravdana sumnja pada na Lik kojemu je najviše odgovaralo da jednim siledžijskim udarcem ponizi sve koje je mogao na mrskom Karadagu...Samo dvadesetak minuta nakon objave da ustoličenja neće biti, srpski mediji su požurili da demantiraju sebe i objave, „na osnovu pouzdanih izvora iz Beograda“, da će ustoličenja ipak biti...Ne treba biti istraživač: „pouzdan izvor iz Beograda,“ koji je srpskim medijima „došapnuo“ da će biti ustoličenja vjerovatno je te večeri sjedio na svom radnom mjestu – u zgradi na Andrićevom vijencu 15. Naravno predsjednik Srbije Vučić je jedini

pouzdan izvor koji je odlučio da se izvede riskantna policijsko – desantna akcija u rano jutro 5.rujna.“ (Ibid.: 16,17)

Ako usporedimo analizu profesora Lalovića sa svim prethodno napisanim (temeljenim između ostalog i na analizama i dokazima koje su predložili analitičari Digitalnog forenzičkog centra u suradnji s kolegama iz Atlantskog saveza Crne Gore te direktorom Atlantskog saveza, doktorom Kenterom, koji će nešto malo kasnije imati priliku da svoja saznanja operacionalizira kroz djelovanje na funkciji direktora Agencije za nacionalnu bezbjednost Crne Gore), ne bi se moglo reći da je samo predsjednik Republike Srbije odlučivao o tome što će se na Cetinju dešavati 5.rujna 2023. godine, te da je jedina njegova želja bila poniziti „sve koje je mogao na mrskom Karadagu,“ kako profesor slikovito poentira. Preciznije bi bilo konstatirati da se radilo o jednoj sinkroniziranoj akciji u pokušaju urušavanja crnogorskog institucionalnog sustava ili bolje reći destrukcije crnogorske državne građevine. Dokaz za to su pukotine i nepremostive razlike u vladajućoj koaliciji koje su se pojavile odmah nakon cetinjskog ustoličenja. Zapravo je to bio primarni cilj donosioca odluka na relaciji Andrićev vijenac 15 – Kremlj, a SPC je, kako smo već nekoliko puta istakli, bila samo instrument realizacije osmišljene destrukcije.

„Premijer Zdravko Krivokapić po tko zna koji put je govorio neistinu, pošto je htio Građanski pokret URA da izbac iz Vlade Crne Gore, a da umjesto te stranke kao puku zamjenu, samo zbog podrške u Parlamentu ima manjine, navodi se u zajedničkom reagiranju lidera Albanske alternative, Nika Đeljošaja i poslanika Albanske liste „Jednoglasno“ Fatmira Đeke. Oni su kazali da su nakon dešavanja na

Cetinju, 5. rujna, on i Fatmir Đeka bili pozvani na sastanak u Vladi Crne Gore, gdje su ih dočekali ministar financija i socijalnog staranja Miloško Spajić, kao i ministarka zdravlja Jelena Borovinić Bojanić. „Miloško Spajić nam je nudio ulazak u Vladu, govorio o ministarstvima, brdima i dolinama, kako će DF da potpiše neki sporazum, kako tu novu Vladu podržavaju Amerikanci pa do vanzemaljaca. Na upit Fatmira Đeke, a šta je sa URA-om, ministar Spajić je odgovorio da oni ne treba da budu više dio većine jer se nisu pokazali lojalnim premijeru Krivokapiću“, navodi se u saopštenju. (Vijesti.me, 2022. Đeljošaj i Đeka)

Kako se može vidjeti, od cetinjskih dešavanja crnogorska politička scena doživjela je razoran potres, koji još nije saniran. Posljedica takvog jednog potresa je praktički zaustavljen ili barem do te mjere usporen pregovarački proces s Europskom unijom da se mnogim dobronamjernim analitičarima čini kako ga zapravo i nema.

Drugi ključni dokaz – potpisivanje Temeljnog sporazuma između Vlada Crne Gore i SPC

Nedugo po izbijanju krize u 42. Vladi Crne Gore, koja je, kako smo prethodno objasnili direktno uzrokovana cetinjskim dešavanjima u vezi ustoličenja novog mitropolita, a kulminirala nepovjerenjem između koalicionih partnera, te nemogućnošću daljeg nesmetanog funkcioniranja Vlade, potpredsjednik Vlade i koordinator svih službi bezbjednosti Abazović pokrenuo je inicijativu o formiranju manjinske vlade. Ideja je naišla na oštre osude prije svih, premijera Krivokapića i njegovih ključnih ministara Spajića i Milatovića, kojima su se pridružile Demokrate predsjednika

Skupštine Crne Gore Bečića. Ovaj trojac je organizator protesta širom Crna Gore, koji su imali za cilj da potez Abazovića prikažu kao izdaju ideala „većine od 30.avgusta“, kako se često nazvala većina koja je na izborima srušila prethodnu vlast. Međutim, potpredsjednik očito pun samopouzdanja, uz podršku ambasada „Kvinte“ u Crnoj Gori, te ljut na premijera Krivokapića zbog toga što je njemu i njegovom pokretu URA spremao „izbacivanje“ iz vlade nakon nesuglasica o upotrebi sile na Cetinju, organizira konsultacije s partijama manjinskih naroda i prosrpskim SNP-om. Da bi manjinska vlada mogla biti izabrana u Skupštini Crne Gore morala se ipak tražiti podrška bivše vlasti. Demokratska partija socijalista je podržala Abazovićev prijedlog.

„Demokratska partija socijalista (DPS) je spremna da glasa za manjinsku vladu jer je i to bolje rješenje od katastrofalne situacije u kojoj se Crna Gora nalazi na čelu sa aktuelnom Vladom, poručio je lider te najveće opozicione stranke i predsjednik Crne Gore...Ocjenjujući da je manjinska vlada najlošija alternativa aktuelnoj, no da trenutno ne postoji spremnost za druga rešenja, Đukanović kaže da bi ona trebalo da traje godinu dana, te da u DPS-u smatraju da bi najbolje bilo ići na prijevremene parlamentarne izbore...Za 4. veljače je zakazana sjednica Skupštine Crne Gore na kojoj će se glasati o nepovjerenju Vladi Zdravka Krivokapića, izabranoj početkom prosinca 2020.“ (Slobodnaevropa.org, 2022. Đukanovićev DPS...).

Nova 43. Vlada Crne Gore je na kraju i formirana kao manjinska vlada u koju su ušle partije manjinskih naroda, pokret URA i prosrpski SNP, uz podršku poslanika DPS-a, čiji predstavnici nisu participirali u Vladi. Primarni

zadatak Vlade je bio deblokada i ubrzanje pregovora s Europskom unijom u svjetlu špekulacija koje nikad nisu zvanično potvrđene iz briselske administracije da bi Crna Gora, zbog dešavanja u Ukrajini i opasnosti po Europu od ruske neo-imperijalne politike, mogla i „zaobilaznim,” putem do članstva u EU. Time bi se poslao jasan signal i drugim partnerima na Zapadnom Balkanu, prije svih Republici Srbiji, da je pristupni proces i dalje živ.

„Na sjednici Skupštine Crne Gore, 28. travnja u Cetinju, izglasana je manjinska Vlada premijera Abazovića čime je okončan tromjesečni tehnički mandat Vlade premijera Krivokapića, kojoj je 4. veljače izglasano nepovjerenje... Cilj nove Vlade je da odblokira proces europskih integracija Crne Gore i izbor čelnih funkcija u pravosuđu, naglasio je premijer Abazović...” Agresija Rusije na Ukrajinu, koju je prethodna Vlada već osudila i obavezala se na poštovanje EU sankcija Rusiji, izazvala je burna geopolitička kretanja. Unatoč tim izazovima i generiranju novih kriza, otvorene su nove perspektive za Crnu Goru. Zato sada moramo ubrzati ispunjavanje preostalih uvjeta za ulazak u EU”, kazao je Abazović. (Slobodnaevropa.org, 2022. Crna Gora dobila novu manjinsku vladu...). U odnosu na sporna pitanja oko kojih su pregovarale partije - činioci manjinske 43. Vlade Crne Gore i DPS koji je Vladu podržao bez neposrednog učešća u njoj, a to se prije svega odnosilo na potpisivanje Temelnog ugovora sa SPC, pitanje popisa i Otvorenog Balkana, novi premijer Abazović im je u ekspozeu dao malo prostora i značaja. Posebno se nije previše obazirao na Temeljni ugovor s SPC, kojim je Vlada trebala precizirati državne, imovinsko-pravne odnose sa Srpskom pravoslavnom crkvom u Crnoj

Gori. Dakle, iz gore navedenog slijedi da je primarni zadatak nove vlade bila deblokada europskih integracija, a preostala agenda od sekundarnog značaja. To je prema mišljenju većine političkih analitičara bila platforma za koju je vlada dobila podršku ne samo od aktivnih činilaca nego i od onih koji su Vladu podržali izvana, dakle bez neposrednog učešća u njoj.

Međutim, na ne malo iznenađenje javnosti u Crnoj Gori, ali i van nje, prije svega u Briselu, premijer Abazović umjesto EU integracija bira da na dnevni red rada Vlade stavi kao prioritet potpisivanje Temelnog ugovora s SPC. Postoji mnogo špekulacija oko toga zbog čega se premijer 43. Vlade Crne Gore odlučio na taj potez, iako je bio svjestan i upozoren da bi odustajanje od primarnog cilja (deblokade pristupnih pregovora s EU) i stavljanje pitanja potpisivanja sporazuma sa SPC vodila daljoj polarizaciji u crnogorskom društvu i neminovnoj krizi funkcioniranje tek izabrane Vlade. Jedan od odgovora ponudio je već spomenuti publicista i intelektualac Cerović u svojoj knjizi „Otimeanje države,“. Cerović kaže: „Kako se siledžijskim potpisivanjem Temelnog ugovora očigledno urušava građanski životni model i princip sekularne države, a pri tome pokazuje navodna bliskost Europi – nije baš jednostavno shvatiti...Konačno nije teško zaključiti što u Crnoj Gori od nedoraslog Dritana hoće Vučić, naravno u simbiozi sa Srpskom pravoslavnom crkvom. Treba do kraja destabilizirati crnogorsku političku scenu, i to sve do građanskog rata, a ne prezati ni od njega, kako bi se Crna Gora spriječila, da, za što je imala već stvorene preduvjete, napravi odlučne korake prema Europskoj uniji. (Cerović, 2022: 223 i 227)

Postavlja se pitanje zašto Cerović u svom radu spominje „siledžijsko potpisivanje Temelnog ugovora,“? Odgovor je jednostavan: u procesu sastavljanja i potpisivanja ovako značajnog dokumenta koji je po svim šavovima (nacionalnim, vjerskim, svjetonazorskim) podijelio Crnu Goru, praktički nije bilo javne rasprave, a riječ struke je „ugušena,“ upravo od premijera Abazovića. Također, i riječ NGO sektora čiji je Abazović bio „miljenik,“ dok je djelovao kao opozicionar. Iz obilja dokumenata koje su nevladine organizacije i crnogorske institucije prosljedile Vladi Crne Gore kao primjedbe na tekst Temelnog ugovora cijenimo da je potrebno izdvojiti mišljenje Akcije za ljudska prava (HRA) i Crnogorske akademije nauka i umjetnosti (CANU):

„Iz Akcije za ljudska prava (HRA) uputili su danas pismo premijeru Dritanu Abazoviću, ministru pravde Marku Kovaču i ministru za ljudska i manjinska prava Fatmiru Đeki, u kojem apeliraju na njih da Ugovor sa SPC usklade sa pozitivnim pravom i građanskim karakterom države...„Ukratko, smatramo da je potrebno da se tekst ugovora dodatno uskladi sa pozitivnim pravom, posebno u pogledu eksteritorijalnog statusa objekata vjerske zajednice, da ga treba precizirati i terminološki prilagoditi Zakonu o slobodi vjeroispovijesti i pravnom položaju vjerskih zajednica, odnosno građanskom, tj. sekularnom karakteru države koju Vlada zastupa. Imajući u vidu da bi zaključivanje ugovora u ovoj formi moglo da dovede do postupka ocjene njegove ustavnosti, te nepotrebnih društvenih i političkih tenzija, smatramo da bi bilo razumno tekst dalje unaprijediti,“ kažu iz ove nevladine organizacije (Portalanalitika.me 2022. Iz HRA pisali Vladi).

U analizi teksta Temelnog ugovora sa SPC akademici Crnogorske akademije nauka i umjetnosti naveli su „da je odredba člana 7. stav 2. Temelnog ugovora kojom se jamči SPC nepovredivost prava svojine i posjeda nad manastirima, hramovima, zgradama i drugim nepokretnostima i prostorima u njenom vlasništvu nepotrebna i pravno neprihvatljiva...U CANU se pozivaju i na tekovine Općeg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru i Ustav pravoslavni konsistorijuma, prema kojima su Cetinjski manastir i drugi manastiri, pravoslavne crkve i druge crkvene ustanove, samostalna pravna lica (imaonici), a to znači vlasnici pokretnih i nepokretnih stvari koje su „dobili darovanjem, nasljedstvom, zavještajem ili sličnim zakonitim načinom... Ova crkvena dobra se ne mogu nikako prodavati ili inače ustupati bez naročita dopuštenja državne vlasti. U ovom slučaju država se pojavljuje kao davalac suglasnosti na ugovor o otuđenju, a ne kao vlasnik crkvenih dobara. Ovaj svojinsko-pravni režim, koji je važio u Knjaževini Crnoj Gori nije se zakonitim načinom mijenjao do današnjeg dana. Kao dokaz tome su na stotine manastira i crkava upisanih u katastar na njihovo ime, kao samostalnih imaonika (pravnih lica – vlasnika)”. (Vijesti.me 2022. Šta su o Temeljnog ugovoru napisali akademici CANU).

Međutim, premijer Abazović je, kako smo već naveli, na sjednici Vlade 18.7.2022.godine, odbio prispjele primjedbe i predložio, a Vlada „brzopotezno,“ verificirala Temeljni ugovor sa SPC. Sve unaprijed projektirane ideje SPC o potpunom formalno – pravnom zaokruživanju faktičke moći čime bi se postavila prema Crnoj Gori kao država u državi (čak i više) su glatko prihvaćene. Riječ je o priznanju prav-

nog subjektiviteta i kontinuiteta za SPC u Crnoj Gori od 1219.godine, (o tome smo već pisali), kontroverznom prenošenju javno – pravnih ovlaštenja SPC u Crnoj Gori, koje jedino može imati suverena država, te obavezivanja države da uknjiži i neupisane nepokretnosti u vlasništvu eparhija SPC u Crnoj Gori. Otvorena je mogućnost uvođenja vjeronauke u obrazovnim ustanovama.

Temeljni ugovor između SPC i Crne Gore je potpisan 3.8.2022. godine, u Podgorici u prisustvu članova Svetog arhijerejskog sinoda SPC i pojedinih ministara iz crnogorske vlade, a potpisali su ga patrijarh Porfirije i premijer Abazović. Ubrzo nakon toga pokrenut je postupak za izglasavanje nepovjerenja 43. Vladi Crne Gore, koja je razriješana u Skupštini Crne Gore, 20.8.2022. godine, poslije dvanaest sati rasprave. Država se ponovo našla u teškoj institucionalnoj krizi, bez legitimne Vlade, funkcionalnog Ustavnog suda, Vrhovnog suda, Tužilačkog savjeta, polarizirana i podijeljena do nefunkcionalnosti. Europske integracije su zaustavljene, a jedina institucija koja je mogla biti zadovoljna razvojem situacije, te svojim obavljenim poslom je nesumnjivo bila SPC. Možda je ovdje najbolje ponoviti riječi publiciste Cerovića: „Konačno nije teško zaključiti što u Crnoj Gori od nedoraslog Dritana hoće Vučić, naravno u simbiozi sa Srpskom pravoslavnom crkvom. Treba do kraja destabilizirati crnogorsku političku scenu, i to sve do građanskog rata, a ne prezati ni od njega, kako bi se Crna Gora spriječila, da, za što je imala već stvorene preduvjete, napravi odlučne korake prema Europskoj uniji,.. (Cerović, 2022: 227) Dobra je okolnost što Cerovićeve predviđanja nisu obistinila što se tiče građanskog rata premda na uzavrelom

balkanskom jugu ratne opcije za rješavanja problema nikada ne treba isključiti do kraja. Kreatori politika u Kremlju su itekako svjesni te činjenice, bez obzira što su se tijekom 2023. godine održala dva ciklusa mirnih izbora u Crnoj Gori: predsjednički izbori 2.travnja, na kojima je pobijedio novi predsjednik Milatović (veliki favorit SPC) i parlamentarni izbori 11.lipnja na kojima je najviše glasova u krajnje fragmentiranom biračkom tijelu dobio pokret PES bivših ministara u „apostolskoj,, 42. Vlade Crne Gore, Spajića i Milatovića (uz apsolutnu i nepodijeljenu podršku SPC).

4. Zaključak

Snažan odgovor velikog dijela međunarodne zajednice na rusku invaziju Ukrajine u vidu finansijskih, ekonomskih, trgovinskih i diplomatskih sankcija Ruskoj Federaciji, te vojna pomoć obrambenim naporima Ukrajine, doveli su do potpune izoliranosti Ruske Federacije od strane zemalja Zapada, prije svega Europske unije, Velike Britanije, SAD-a, i Kanade, te drugih značajnih „igrača,, na svjetskoj političkoj pozornici kao što su Australija, Južna Koreja, Japan i Novi Zeland. Neke velike države poput zemalja BRICSA (Brazil, Indija, Kina i Južnoafrička Republika) odbili su osuditi Rusku Federaciju za napad na suverenitet i teritorijalni integritet Ukrajine kao punopravne članice OUN, pokušavajući balansirati između dvije strane. Međutim, osuda gotovo svih relevantnih zemalja Zapada (izuzev Mađarske koja ipak prati vanjsku politiku EU prema Rusiji uz dosta „gundanja,,) nanijela je veliku finansijsku, ekonomsku i diplomatsku štetu Rusiji. U domet, prije svega EU sankcije, došla je i RPC, pogotovo zbog učestale i

nedvosmislene podrške patrijarha Kirila, ali i drugih velikodostojnika „specijalnoj vojnoj operaciji,, koju Kremlj vodi u Ukrajini. Sve to dovelo je do slabljenja utjecaja i pritiska koji je RPC imala na vlast u Srbiji, a sukladno tome i centralu SPC, te SPC u Crnoj Gori.

Usporedno je Europski parlament 9. ožujka 2022. godine, usvojio Rezoluciju kojom je „osudio napore Rusije da iskoristi etničke tenzije na Zapadnom Balkanu „u cilju rasplamsavanja sukoba i podjele zajednica“, što bi moglo dovesti do destabilizacije cijele regije... U Rezoluciji se ukazuje i na zabrinutost evropskih zastupnika zbog „pokušaja Pravoslavne crkve da u zemljama kao što su Srbija, Crna Gora i Bosna i Hercegovina, posebno u entitetu Republika Srpska, promovira Rusiju kao zaštitnicu tradicionalnih porodičnih vrijednosti i ojača odnose između države i Crkve“ „.. (Slobodnaevropa.org, 2022. Srpska pravoslavna crkva odbacila navode da podiže tenzije).

Iz prethodnog slijedi da je poslije dugo vremena Zapad konačno do kraja razumio osovinu SPC – RPC, te njihovo zajedničko djelovanje na prostoru Zapadnog Balkana, koje je u potpunosti sinkronizirano s nastojanjima Kremlja da u ovom dijelu Europe plasira svoje interesne ciljeve. Glavni cilj Ruske Federacije u Crnoj Gori je, kako smo već pisali, iskoristiti pro-ruski sentiment jednog dijela populacije, destabilizirati državu i učiniti je nefunkcionalnom i nestabilnom, te na taj način poremetiti njen prirodni put ka Europskoj uniji, nakon prijema u NATO. Postavlja se pitanje da li je ruski stisak na Crnu Goru nakon reakcije Zapada, osobito EU popustio, te da li će izvođači radove za Putina u Crnoj Gori, SPC i RPC morati promijeniti modus operandi. Ukoliko se pogleda raspored moći na crnogorskoj politič-

koj sceni nakon predsjedničkih i parlamentarnih izbora tijekom prve polovine 2023. godine, dolazi se do zaključka da su u strukturama vlasti ljudi koje je SPC podržala zbog njihovih anti-NATO i anti-liberalnih stavova. Zapravo se radi o istim ljudima koji sada pričaju o ulasku Crne Gore u EU kao prioritetu njihove politike, a dok su sjedili u 42. Vladi Crne Gore kao ministri (Milatović i Spajić), nevoljno su primjenjivali sankcije Ruskoj Federaciji, koje su u formalno-pravnom postupku sami donijeli. Kako će na sve gledati EU, koja je sada mnogo bolje upoznata s crnogorskim prilikama, te da li će uspostaviti odnos povjerenja s onima koje je narod izglasao na „konkurentnim izborima uz slobodne kampanje,, kako saopćava Europski parlament u svom Nacrtu izvještaja za Crnu Goru, veliko je pitanje. Jedno je međutim sigurno, Ruska Federacija je ta koja neće odustati od svoje politike prema Crnoj Gori. To je potvrdila glasnogovornica Ministarstva vanjskih poslova Ruske Federacije Zaharova koja je 7.srpnja 2023. godine, izjavila:

Destruktivne snage predvođene SAD već odavno rade na cijepanju pravoslavlja u svijetu, a pravoslavni svijet je danas njihov neprijatelj broj jedan...Raskolnička crnogorska pravoslavna crkva je u suštini marginalna nevladina organizacija koju ne priznaje nijedna kanonska pomjesna pravoslavna crkva i koja nema značajniju podršku građana. Njenu ulogu vještački napuhavaju sile koje nastoje da naruše jedinstvo pravoslavnog svijeta. (Antenam.net 2023)

Literatura:

Aljazeera.net (2023) Plenković s Milatovićem o nestalima i procesuiranju ratnih zločina. [Online] Dostupno na: <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2023/6/27/plenkovic-s-milatovicem-o-nestalima-iprosesuiranju-ratnih-zlocina> [Pristupljeno 2.7.2023.]

Antenam.net (2023) Zaharova: Raskolnička crnogorska pravoslavna crkva je u suštini marginalna nevladina organizacija. [Online] Dostupno na: <https://www.antenam.net/svijet/292030-zaharovaraskolnicka-crnogorska-pravoslavna-crkva-je-u-sustini-marginalna-nevladina-organizacija> [Pristupljeno 10.7.2023.]

Avaz.ba (2022) Đukanović: Berlinski proces nema alternativu. [Online] Dostupno na: <https://avaz.ba/region/crna-gora/743131/dukanovic-berlinski-proces-nema-alternativu> [Pristupljeno 4.8.2023.]

Bbc.com (2021) Crna Gora, crkva i protesti: Ustoličenje mitropolita u Cetinjskom manastiru u dimu suzavca, patrijarh o „snajperskoj pušci“, kojom je priječeno. [Online] Dostupno na: <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-58449456> [Pristupljeno 8.7.2023.]

Cerović, Rajko (2022) Otimanje države. Zagreb: Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske i Disput.

Delegacija Europske unije u Crnoj Gori (2022) Ključni nalazi Izvještaja o Crnoj Gori za 2022. godinu. [Online] Dostupno na: https://www.eeas.europa.eu/delegations/montenegro/klju%C4%8Dni-nalaziizvje%C5%A1taja-o-crnogori-za-2022_me?s=225 [Pristupljeno 3.7.2023.]

Digitalni forenzički centar (urednik dr Kentera Savo) (2021) Uloga Rusije na Balkanu: Slučaj Crne Gore. Cetinje: Atlantski savez Crne Gore i Obod.

Dw.com (2022) Crna Gora: Nova bura zbog Otvorenog Balkana. [Online] Dostupno na: <https://www.dw.com/sr/crna-gora-nova-bura-zbog-otvorenog-balkana/a-63900164> [Pristupljeno 2.7.2023.]

Glasamerike.net (2021) Kineski kredit i utjecaj na crnogorskoj obali Europe. [Online] Dostupno na: <https://www.glasamerike.net/a/crna-gora-dug-kina-eu/5902807.html> [Pristupljeno 7.8.2023.]

Inglehart, Ronald and Welzel, Christian (2005) *Modernization, Cultural Change and Democracy – The Human Development Sequence*. Cambridge University Press.

Lalović, Dragutin i Ivezić, Danilo (2021) *Crnogorski izazovi*. Zagreb: Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske i Disput.

Nova.rs (2021) Portret patrijarha: Duhovni sin Bulatovića i favorit Vučića. [Online] Dostupno na: <https://nova.rs/ve-sti/drustvo/novi-patrijarh-vladika-porfirije/> [Pristupljeno 4.7.2023.]

N1info.ba (2022) Nova bura u Crnoj Gori zbog Otvorenog Balkana. [Online] Dostupno na: <https://n1info.ba/regija/nova-bura-u-crnogori-zbog-otvorenog-balkana/> [Pristupljeno 4.8.2023.]

Pobjeda.me (2023) Pad podrške članstvu u NATO, za ostanak u savezu 48 odsto građana. [Online] Dostupno na: <https://www.pobjeda.me/clanak/pad-podrske-clanstvu-u-nato-za-ostanak-u-savezu-48-odstogradana> [Pristupljeno 2.7.2023.]

Portalanalitika.me (2022) Iz HRA pisali Vladi: Evo šta je sve sporno u Ugovoru sa SPC. [Online] Dostupno na: <https://www.portalanalitika.me/clanak/iz-hra-pisali-vladi-evo-sta-je-sve-sporno-u-ugovoru-sa-spc> [Pristupljeno 10.7.2023.]

Slobodnaevropa.org (2022) Porast podrške europskim integracijama Crne Gore. [Online] Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/porast-podr%C5%A1ke-evropskim-integracijama-crnogore/31892636.html> [Pristupljeno 7.8.2023.]

Slobodnaevropa.org (2022) Ruski patrijarh Kiril kaže da smrt u Ukrajini „pere sve grijeh“. [Online] Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/ruski-patrijarh-kiril-ukrajina-rat-grijesi/32052626.html> [Pristupljeno 3.7.2023.]

Slobodnaevropa.org (2022) Srpska pravoslavna crkva odbacila navode da podiže tenzije. [Online] Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/sp>

Pravoslavna crkva, Crna Gora i „srpski svet“

Kenneth Morrison i Vesko Garčević

(prijevod s engleskog: Aida Spahić Adisa Oke-rić-Zaid)

Uvod

Crkva je kroz evropsku historiju igrala važnu ulogu u stvaranju nacija, njihovih identiteta i njihovih država. Dok je politička važnost crkva (posebno u tradicionalno protestantskim ili luteranskim dijelovima kontinenta) osjetno smanjena tokom vremena,¹ u pravoslavnim zemljama Crkva ostaje značajan akter, neraskidivo povezan i s politikom i s državnim moći. Srpska pravoslavna crkva (SPC) i danas je moćna sila u javnom i političkom životu. Dok je politika prolazna, Crkva je za Srbe na Zapadnom Balkanu konstanta – stabilno tijelo i institucija koja predstavlja historijski kontinuitet, nacionalni identitet i sudbinu. Crkva sebe predstavlja kao autentičnog artikulatorka duše Srba i širom Zapadnog Balkana mnogi od njih je smatraju besprijevornom institucijom.² Samim tim SPC je uticajnija i moćnija od bilo koje političke figure ili bilo koje državne institucije u Srbiji ili u susjednim državama u kojima žive Srbi.

¹ Dalia Fahmi, In Western Europe, most people back church-state separation even while many willingly pay church tax, Pew Research Center, 28. maj 2019, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/05/28/in-western-europe-most-people-back-church-state-separation-even-while-many-willingly-pay-church-tax/>. Vidjeti i Michael Radu, „The Burden of Eastern Orthodoxy“, *Orbis*, Vol. 42, No. 2, Spring 1998.

² Opširnije o ulozi Srpske pravoslavne crkve u Srbiji vidjeti u Radmila Radić i Milan Vukomanović, „Religion and Democracy in Serbia since 1989: The Case of the Serbian Orthodox Church“, u Sabrina Ramet (ur.), *Religion and Politics in Post-Socialist Central and Southeastern Europe*, Palgrave: Basingstoke, 2014, str. 180-211.

Iako se njen uticaj ostvaruje relativno diskretno, on ipak postoji. SPC nije samo instrument meke moći; važno je čvorište u mreži koja obuhvata politiku, tradicionalne i društvene medije te akademsku zajednicu unutar šireg projekta nazvanog „srpski svet“. Pojam „srpski svet“ je u septembru 2020. počeo promovirati Aleksandar Vulin, tadašnji ministar odbrane Srbije (a od decembra 2022. godine direktor Bezbednosno-informativne agencije Srbije). Vulin je izjavio: „Aleksandar Vučić treba da stvara srpski svet. Beograd mora da u sebi i oko sebe okupi sve Srbe, a predsednik Srbije je predsednik svih Srba.“³

U biti, zagovornici „srpskog sveta“ imaju za cilj „ujedinjenje srpskih zemalja“ na Zapadnom Balkanu.⁴ Srpska pravoslavna crkva igra

³ Radio Slobodna Evropa, „Srpski svet: koncept koji region čini nervoznim“, <https://www.slobodnaevropa.org/a/srpski-svet-srbija-balkan-31521168.html>. Koncept Srpskoga sveta blizak je konceptu Rusky mir (Ruski svijet). Vidjeti Radio Slobodna Evropa, „Putin odobrio ‘ruski svijet’, doktrinu za opravdavanje inostranih intervencija“, 5. septembar 2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/putin-doktrina-ruski-svijet/32019790.html>

⁴ Ibid., Kritičari „Srpskog sveta“ tvrde da je inicijativa „Otvoreni Balkan“, čiji je nositelj prvenstveno Srbija, samo dio šireg projekta „Srpskog sveta“. Stoga postoji značajan otpor prema inicijativi „Otvoreni Balkan“ među mnogima u Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i na Kosovu. Predsjednik Crne Gore Milo Đukanović i profesorica Ekonomskog fakulteta u Podgorici Gordana Đurović izrazili su političke odnosno ekonomske rezerve prema „Otvorenom Balkanu“. Zaista, kritičari su postavili pitanje zašto je inicijativa potrebna kada već postoji „Berlinski proces“, projekt koji podržava Evropska unija i čije su članice svih šest zemalja Zapadnog Balkana. Ministarstvo evropskih poslova Crne Gore objavilo je 25. novembra internu analizu u kojoj se ponavljaju rezerve prema inicijativi „Otvoreni Balkan“. Objava dokumenta i njegovo promptno uklanjanje sa službenih stranica Vlade poklopili su se sa ostavkom potpredsjednice Vlade i ministricice za evropske poslove Jovane Marović. Vidjeti Mathieu Neelen: *Montenegro’s new criticism of the Open Balkan initiative divides rather than unites*, European Forum for Democracy and Solidarity, 30. novembar 2022, <https://www.europeanforum.net/headlines/montenegro-s-new-criticism-of-the-open-balkan-ini->

ključnu ulogu u tom smislu jer se koristila i nastavlja se koristiti kao učinkovito sredstvo za miješanje u unutrašnje poslove susjednih država. Crkva u Srbiji ima povlašten status i ponekad djeluje u „sivoj zoni“, izvan pravnih sistema susjednih zemalja. Crna Gora, (sjeverno) Kosovo i Bosna i Hercegovina (a posebno Republika Srpska) ključni su za taj projekt, ali se bez Crne Gore ciljevi „srpskog sveta“ nikada ne mogu ostvariti, i tu su SPC i drugi zagovornici projekta najaktivniji u pokušajima oblikovanja političke i društvene scene. Stoga je Crna Gora⁵ – gdje se SPC 2019. godine pojavila kao de facto politička opozicija – primarni fokus naše analize.

Branitelji vjere

Među pravoslavcima u Srbiji, Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini SPC je institucija u koju imaju najviše povjerenja. Nedavna istraživanja potvrđuju da među pravoslavnim stanovništvom postoji snažna povezanost između vjere i nacionalnog identiteta, te da više ljudi u zemljama sa pravoslavnom većinom nego u zemljama s katoličkom većinom podržava jake crkveno-državne veze.⁶ Ova simbioza ili

tiative-divides-rather-than-unites. Izvorni dokument na crnogorskom jeziku: Gradska TV Podgorica: Analiza MEP-a: OB bez strategije i garancije za ravnopravan položaj država članica, 25. novembar 2022, <https://gradski.me/gradski-portal-objavljuje-dokument-analiza-o-prednostima-i-manama-ucesca-u-regionalnoj-inicijativi-open-balkan-koji-je-izradilo-ministarstvo-evropskih-poslova-mep/>

⁵ SPC u Crnoj Gori čine sljedeće eparhije (pokrajine): Mitropolija crnogorsko-primorska; Eparhija budimljansko-nikšićka; Eparhija mileševska; Eparhija zahumsko-hercegovačka i primorska.

⁶ Michael Lipka i Neha Sahgal, 9 key findings about religion and politics in Central and Eastern Europe, Pew Research Center, 10. maj 2017, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/05/10/9-key-findings-about-religion-and-politics-in-central-and-eastern-europe/>

simfonija vlasti (poznata kao bizantska simfonija) znači da država podržava Crkvu, dok Crkva potvrđuje politike vlade.⁷ Povrh toga, često je podesno da političke elite „igraju na kartu Crkve“ kako bi uticale na glasanje i ojačale svoj legitimitet. Ruska pravoslavna crkva (Rússkaya pravoslávnyaya tsérkov – RPC), na primjer, često hvali režim Vladimira Putina i javno podržava ciljeve „specijalne vojne operacije“ u Ukrajini, dok patrijarh SPC-a javno podržava politike srbijanskog predsjednika Aleksandra Vučića.

Ni Crkva ne bježi od kontroverzi, time što podržava stavove ekstremno desnih političara, poput Vojislava Šešelja, kojeg je Srpska pravoslavna crkva (po drugi put) odlikovala u septembru 2022. godine,⁸ kao i ultranacionalističke pokrete, kao što su Naši, 1389, Narodna patrola i „Ruski oslobodilački pokret“. To se odnosi i na stranke kao što su Srpska stranka Zavetnici i Srpski pokret Dveri, poznat samo kao Dveri – organizacija koja sebe smatra dijelom rastuće pravoslavne desnice u Srbiji i koja je nastojala uspostaviti bliske veze sa SPC-om.⁹ Slično tome, uticajna crkvena lica ne prezaju od pružanja retoričke podrške organizacijama kao što je Otačastveni pokret Obraz, koji je srbijanska policija klasificirala kao klerofašistički

⁷ Davor Džalto, *The Symphonia Doctrine: Introduction. Anarchy and the Kingdom of God: From Eschatology to Orthodox Political Theology and Back*, New York, USA: Fordham University Press, 2021, str. 27-34. Radio Slobodna Evropa, Amfilohije Radović: Mitropolit molitvi i kletvi, 30. oktobar 2020, (Srbija), <https://www.slobodnaevropa.org/a/mitropolit-amfilohije-in-memoriam/30919884.html>

⁸ Vijesti (Podgorica), „SPC odlikovala Šešelja“, <https://www.vijesti.me/svijet/balkan/621119/spc-odlikovala-seselja>.

⁹ Balkanist, Serbian Orthodox Far-Right Increases Visibility- and Adaptability – with Protests, 16. juli 2019, Balkanist, <https://balkanist.net/serbia-orthodox-far-right-increases-its-visibility-and-adaptability-with-protests/>

s obzirom na to da se oslanja na konceptualnu tradiciju srpskog fašističkog pokreta Zbor iz 1930-ih i 1940-ih godina. Obraz je blizak ideologiji „svetosavskog nacionalizma“ (čiju osnovu čini ideja o bliskoj simbiozi Crkve i države) i podržava kleronacionalizam vladike SPC-a Nikolaja Velimirovića (1920.-1956.).¹⁰ Konkretno u Crnoj Gori SPC se navodno povezuje s grupama kao što su Tvrdoš, Stupovi, Miholjski bor (organizacijom koju vodi svećenik SPC-a i „crvena beretka“ Mijajlo Backović)¹¹ i crnogorskim ogrankom Noćnih vukova, koji je osnovan u septembru 2014. godine.¹²

Crkva se dosljedno predstavlja kao braniteljica konzervativnih porodičnih vrijednosti, snažno se protivi organizaciji parada ponosa u Beogradu i Podgorici te podržava nacionalističke, krajnje desničarske aktiviste i pokrete. Patrijarh srpski Porfirije je tokom propovijedi u septembru 2022. godine osudio planirani EuroPride u Beogradu jer ugrožava tradicionalne porodične (srpske) vrijednosti¹³ i podržao

¹⁰ Jovo Bakić, *Right-Wing Extremism in Serbia*, str. 3, Friedrich Ebert Stiftung, februar 2013, <https://library.fes.de/pdf-files/id-moe/09659.pdf>

¹¹ Backović je javno poručio da želi da se Crna Gora „posrbi“ i pozvao one koji su se na popisu 2011. godine izjasnili kao „Crnogorci“ da se na predstojećem popisu stanovništva Crne Gore izjasne kao „Srbi“. Tvrdi se da je on i glavni organizator niza „omladinskih pravoslavnih bratstava“. Vidjeti Pobjeda, „Pop ‘crvena beretka‘“, Mijajlo Backović bi da posrbljava Crnu Goru u cilju projekta „Srpski svet“, Podgorica, 24. septembar 2021, <https://www.pobjeda.me/clanak/pop-crvena-beretka-mijajlo-backovic-bi-da-posrbljava-crmu-goru-u-cilju-projekta-srpski-svet>

¹² Dana 27. februara 2022. godine, tri dana nakon početka ruske invazije na Ukrajinu, SPC je organizirala procesiju u Podgorici u kojoj su učestvovali brojni pripadnici tih grupa. Vidjeti Digital Forensic Center, „Shadows of Ukraine Over Montenegro“, Podgorica, mart 2022, str. 21.

¹³ Reuters, Thousands march in Belgrade against planned Gay Pride parade, 11. septembar 2022, <https://www.reuters.com/world/europe/thousands-march-belgrade-against-planned-gay-pride-parade-2022-09-11/>

organizaciju uličnih protesta protiv tog događaja. Isto tako, SPC je u Crnoj Gori pozvala na masovni vjerski skup za „očuvanje porodice“ uoči desete Parade ponosa u Podgorici.¹⁴

Crkva, naravno, ima jednako važan status među etničkim srpskim stanovništvom u susjednim zemljama, a posebno u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori. U Bosni i Hercegovini SPC je iskoristila svoj uticaj da mobilizira bosanske Srbe da podrže političke elite koje imaju eksplicitno nacionalističke ciljeve, a to se očitovalo na brojne načine, recimo kroz prešutnu podršku secesionističkoj retorici Milorada Dodika ili svoju ulogu u obilježavanju „dana Republike Srpske“ 9. januara 2022. godine (kada je i srpski pravoslavni praznik Sveti Stefan). Ovi događaji pokazali su vrlo stvarnu političku moć Crkve u tim kontekstima i, pored toga, njenu eksplicitno političku ulogu.

Crna Gora je, prema nekim analitičarima, podvrgnuta procesu „klerikalizacije“ koji je započeo 2019. godine tokom protesta protiv „Zakona o slobodi vjeroispovijesti ili uvjerenja i pravnom položaju vjerskih zajednica“ (Zakon o vjerskim slobodama), a koji je obuhvatio litije koje su bile ključni dio predizborne scene uoči izbora u augustu 2020. godine koji su doveli do kraja tri decenije vladavine Demokratske partije socijalista (DPS), te se nastavio kontroverznim ustoličenjem novog mitropolita na Cetinju u septembru 2021. godine i potpisivanjem Temeljnog ugovora u augustu 2022. godine između crnogorske vlade na čelu

¹⁴ Balkan Insight, Orthodox Christians to Rally Against LGBT Pride March in Montenegro, 4. oktobar 2022, <https://balkaninsight.com/2022/10/04/orthodox-christians-to-rally-against-lgbt-pride-march-in-montenegro/>

s premijerom Dritanom Abazovićem i SPC-a.¹⁵ Shodno tome, Crkva sada uživa status sui generis unutar pravnog sistema Crne Gore po kojem ne podliježe standardnim pravnim procesima ili mehanizmima, te je jedan od najvećih zemljoposjednika i investitora u Crnoj Gori (investicije u imovinu, naprimjer ostvaruju prihod kroz najamnine za stanovanje, poslovne djelatnosti, turizam i ugostiteljstvo). Crkva je također nastavila podrivati identitet Crnogoraca – koje općenito smatra Srbima, te Crnu Goru postavlja kao „srpsku Spartu” i „drugu srpsku državu”.¹⁶

Van parametara domaće ili regionalne politike, SPC je također prednjačila u podržavanju, čak i koordinaciji aktivnosti srpskih organizacija koje promoviraju jače veze s Rusijom, kao i ruskih organizacija unutar Srbije ili onih koje posjećuju Zapadni Balkan (kao npr. „Balkanske kozačke vojske” na liturgiji u crkvi Svetog Nikole u Kotoru 2016. godine)¹⁷ a koje promoviraju narative o stoljetnom bratstvu Srba/ Crnogoraca i Rusa – Srbija je Rusija na Balkanu. Razmjer bojazni zbog toga što SPC predstavlja kanal za ruski uticaj naglašen je Rezolucijom

¹⁵ Vidjeti Kenneth Morrison, „Church Pact Heralds Fall of the Montenegrin Government”, Transitions, Prag, 24. august 2022, <https://tol.org/client/article/church-pact-heralds-fall-of-montenegrin-government.html>

¹⁶ Narativ o Crnogorcima kao Srbima podržava niz akademika i javnih intelektualaca u Srbiji i Crnoj Gori. Među njima prednjače Gojko Raičević, glavni i odgovorni urednik portala IN4S (koji je pokrenuo Nacionalnu televiziju, čija je središnja tema bila emisija „Srpski svet.”), srpski historičar Aleksandar Raković, autor knjige Crnogorski separatizam i svojevremeni urednik stranice „Srpska zemlja Crna Gora”, te historičar Čedomir Antić. Posljednja dvojica se često pojavljuju na kontroverznoj Happy TV u Srbiji gdje raspravljaju o crnogorskim političkim dešavanjima i pitanjima identiteta.

¹⁷ Vidjeti Al Jazeera Balkans, „Kozacka vojska u Kotoru: Poruke zamaskirane pravoslavljem”, 17. septembar 2016, <https://balkans.aljazeera.net/teme/2016/9/17/kozacka-vojska-u-kotoru-poruke-zamaskirane-pravoslavljem>

Evropskog parlamenta od 9. marta 2022. godine u kojoj se izražava zaprepaštenje zbog uloge SPC-a u promociji ruskih interesa (a gdje su podcrtane njene aktivnosti u Srbiji, Crnoj Gori i entitetu Republika Srpska).¹⁸ A simbioza između SPC-a i Rusije (i RPC-a) ima opipljive političke rezultate. Rusija, naravno, podržava stav Srbije o Kosovu i Republici Srpskoj u okviru Vijeća za provedbu mira (PIC), dok Moskva pruža podršku proruskim elementima u Crnoj Gori, poput Demokratskog fronta (DF).¹⁹ De facto, lideri DF-a Andrija Mandić i Milan Knežević u više navrata su posjetili rusku prijestolnicu i sastajali se s ključnim osobama bliskim Putinu i obojica su optuženi za navodnu umiješanost u pokušaj državnog udara uz podršku Rusije u oktobru 2016. godine (iako je presuda kasnije ukinuta).²⁰ Srbija

¹⁸ Vidjeti European Parliament, „Foreign interference in all democratic processes in the European Union”, 9. mart 2022, P9_TA(2022)0064, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0064_EN.pdf

¹⁹ DF je u suštini koalicija koju čine tri stranke: Nova srpska demokratija (NSD), Pokret za promjene (PzP) i Demokratska narodna partija (DNP). Kolektivno vodstvo DF-a čine Andrija Mandić (NSD), Nebojša Medojević (PzP) i Milan Knežević (DNP).

²⁰ Balkan Insight, „Montenegrin Opposition Leaders Visit Moscow to Reaffirm Ties”, 17. oktobar 2018, <https://balkaninsight.com/2018/10/17/montenegrin-opposition-leaders-tightening-relations-with-moscow-10-17-2018/> Za više informacija o pokušaju državnog udara u oktobru 2016. godine (i općenito o uticaju Rusije na Zapadnom Balkanu), vidjeti Dimitar Bechev, Rival Power: Russia in Southeast Europe, New Haven and London: Yale University Press, 2017. Također vidjeti Vesko Garčević, „Southeast Europe in Focus, External Actors Series: Russia; Russia's Soft and Sharp Power in Southeast Europe – Russian Hybrid Influence Operation in Montenegro”, No 1, 2019, Südosteuropa-Gesellschaft, str. 71-83; i Reuf Bajrović, Vesko Garčević i Richard Kraemer, „Hanging by a Thread: Russia's Strategy of Destabilization in Montenegro”, Foreign Policy Research Institute, juni 2018, <https://www.fpri.org/article/2018/07/hanging-by-a-thread-russias-strategy-of-destabilization-in-montenegro/>

se u međuvremenu opirala usklađivanju s EU o pitanjima kao što je režim sankcija.

SPC, kao i RPC, kontinuirano promovira vrijednosti istočnog pravoslavlja predstavljajući ih kao suštinske suprotnosti onima „trulog Zapada”. Oni rat u Ukrajini predstavljaju kao epsku bitku civilizacija, vrijednosti i morala koja sukobljava istočno pravoslavlje s korumpiranim, pokvarenim, sekularnim Zapadom i političkim i vojnim institucijama kao što su EU i NATO. Zapaljive izjave o ruskoj agresiji na Ukrajinu, poput one novog mitropolita SPC-a u Crnoj Gori Joanikija, često izazivaju kontroverze. Joanikijeva tvrdnja da je Crna Gora u opasnosti da postane „mala Ukrajina” samo je pojačala napetosti i dala dodatnu vjerodostojnost onima koji tvrde da je Crna Gora uvučena u posredničku borbu u ovom širem kontekstu.²¹

Srpska pravoslavna crkva u Crnoj Gori

Ne krije se samo politika identiteta iza burnih rasprava u Crnoj Gori oko Zakona o vjerskim slobodama i prijepora oko nedavno potpisanog Temelnog ugovora i šire uloge SPC-a u Crnoj Gori. Kontinuirani raskol između stranaka i grupa koje čine „državotvorni blok” i „prosrpski blok” pokazuje ne samo kako su Crkva i vjera isprepletene s politikom i moći nego i da retorika vjere, nacije i slobode često zamagljuje političke interese i borbe za prevlast. Iako su odnosi između crnogorske vlasti i SPC-a bili opterećeni neslaganjima oko pitanja identiteta, bilo je vremena kada su Crkva i država vodile relativno skladan suživot. To

²¹ Slobodna Evropa, „Crna Gora projektovana da bude 'mala Ukrajina', kaže Joanikije”, 13. mart 2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/joanikije-ukrajina-crna-gora/31751141.html>

se postepeno pogoršavalo, te preraslo u otvorenu konfrontaciju s predloženim uvođenjem Zakona o vjerskim slobodama, koji je prvi put razmatran 2015., ali je zvanično pokrenut 2019. godine. Međutim, uloga pojedinih ličnosti ne može se isključiti iz narativa, a svaka vjerodostojna analiza sukoba između crnogorske vlade i SPC-a mora se pozabaviti ključnom ulogom Amfilohija Radovića, „mitropolita crnogorsko-primorskog, arhiepiskopa cetinjskog, egzarha Pečkog trona” (mitropolit), koji je bio arhitekta politike SPC-a u Crnoj Gori do svoje smrti u oktobru 2020. godine.

Iako visoko cijenjen unutar Crkve i među vjernicima, mnogi su ga Crnogorci zvali „mitropolitom molitve i kletve”.²² Često se, međutim, saradnja Crkve i države oslanjala isključivo na lične odnose Amfilohija i crnogorskog vrha, posebno aktuelnog crnogorskog predsjednika (i predsjednika DPS-a) Mila Đukanovića.

U godinama koje su prethodile raspadu jugoslavenske države, a posebno tokom ratova u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, SPC je oživjela svoju ulogu „emancipatora” i „branitelja” gorljivo promovirajući „srpski narodni preporod”. Važan dio tog procesa bilo je ustoličenje Amfilohija za mitropolita crnogorsko-primorskog u decembru 1990. godine, kojemu su, između ostalih, prisustvovali Radovan Karadžić

²² Srđan Janković, „Amfilohije Radović: Mitropolit molitve i kletve”, 30. oktobar 2020, Radio Slobodna Evropa (Srbija), <https://www.slobodnaevropa.org/a/mitropolit-amfilohije-in-memoriom/30919884.html>; U oktobru 2020. godine Radio-televizija Crne Gore (RTCG) snimila je film Svjedok Božje ljubavi u kojem su dokumentirane brojne Amfilohijeve šovinističke izjave o Crnogorcima, muslimanima i Zapadu (uključujući i njegovu izjavu da je NATO sličan „Četvrtom Reichu”). Vidjeti RTCG, „Svjedok Božje ljubavi”, (režija: Tanja Šuković i Snežana Rakonjac), 10. oktobar 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=8PF77nrrS3M>

(tadašnji čelnik Srpske demokratske stranke – SDS) i tadašnji predsjednik Crne Gore Momir Bulatović. Imao je bazu na Cetinju, a smatrali su ga jednim od najobrazovanijih teologa u SPC-u, kao i jednim od najuticajnijih. Tokom svoje tridesetogodišnje vladavine kao mitropolit bio je oštar kritičar „crnogorskog projekta“, te je odbacivao ideju da su Crnogorci poseban narod – iako ne nužno Crnu Goru kao državu, pod uslovom, naravno, da Crna Gora u biti ostane „druga srpska država“ u kojoj SPC zadržava značajnu ulogu.²³ Amfilohije je, kao čovjek kojem je „bogoslужenje dužnost, a politika ljubav“, često kritiziran da je de facto postao lider opozicije. On je, pak, smatrao da „Crkvi ništa što je ljudsko nije tuđe“ i zalagao se protiv, kako je govorio, „istiskivanja Crkve iz realnog života“, pa tako i iz politike. Amfilohije se oštro protivio Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi (CPC) od njene obnove 1993. godine, a sveštenstvo CPC-a je nazivao „varalicama“ čija je uloga „preobraćanje Crnogoraca u katolike“.²⁴

Amfilohije je bio oštar protivnik svake vladine politike za koju je smatrao da iskivljuje ili izdaje tekovine Svetog Save i duhovno-političko jedinstvo Srba (i nedvosmisleno je tvrdio da su Crnogorci, u suštini, Srbi). Nudio je podršku jugoslavenskim/srpskim oružanim snagama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini i blagosiljao rezervne snage Jugoslavenske narodne armije (JNA) i crnogorske neregularne

²³ O Amfilohijevim pogledima na neke od ključnih elemenata crnogorske historije, vidjeti Mitropolit Amfilohije et al., *Duhovno i političko biće Crne Gore*, Nikšić: ETNOS, 2002. (Ovaj priređeni zbornik također sadrži niz članaka, između ostalog, srpskog pisca i pjesnika iz Crne Gore Matije Bečkovića.)

²⁴ Više o sukobu SPC-a i CPC-a vidjeti Kenneth Morrison, *Nationalism, Identity and Statehood in Post-Yugoslav Montenegro*, London: Bloomsbury, 2018, str. 83-94.

jedinice prije napada na Dubrovnik u oktobru 1991. godine. Uz njegov pristanak, Cetinjski manastir (sjedište Mitropolije crnogorsko-primorske) u dva odvojena navrata ugostio je srpskog ratnog komandanta Željka Ražnatovića Arkana i njegove Tigrove. Na Petrovdan (12. jula) 1991. godine Cetinjski manastir otvorio je vrata naoružanim Tigrovima, pretvarajući manastir u „kasarnu“. Ponovo ih je dočekao na pravoslavni Badnji dan u januaru 1992. godine.²⁵

Tokom 1990-ih odnosi između Crkve i crnogorske vlasti su varirali. U političkim turbulencijama koje je obilježio raskol unutar DPS-a i sukob između tadašnjeg premijera Mila Đukanovića i predsjednika Momira Bulatovića, Amfilohije je stao uz Đukanovića, koji je, nakon što je postao predsjednik u januaru 1998. godine, pažljivo birao riječi kada je govorio o Amfilohiju. Prvi znaci nesuglasica pojavili su se, međutim, početkom 2000-ih kada je DPS odlučio krenuti u novi projekt: nezavisnost. SPC i sam Amfilohije pružili su nepokolebljivu podršku političkim strankama koje su zagovarale zajednicu sa Srbijom. Pogotovo jer je u tom periodu u pitanju bio opstanak baš državne zajednice a ne ujedinjenje dvije federalne jedinice. Njihova kampanja često je izlazila

²⁵ Šerbo Rastoder, „Religion and Politics – The Montenegrin Perspective“, u D. Vujadinović et al. (ur.), *Between Authoritarianism and Democracy: Serbia, Montenegro, Croatia, Vol. II, Civil Society and Political Culture*, Beograd: CEDET, 2005, str. 117. Detaljne analize historije CPC-a vidjeti u Sreten Zeković (ur.), *Elementa Montenegrina hrestomatija* (Crnogorska pravoslavna crkva), Zagreb: 1991; Danilo Radojević, *Iz povijesti hrišćanskih crkava u Crnoj Gori*, CDNK: Cetinje, 2000; Branko Nikac, *Crnogorska pravoslavna crkva: članci – rasprave – studije*, Cetinje: 2000; Veseljko Koprivica, *Amfilohijeva sabrana nedjela*, Podgorica: Monitor, 1999; Adžić, *Kratka istorija Crnogorske pravoslavne crkve* (od sredine XV vijeka do 1920. godine).

iz okvira uobičajenih, politički prihvaćenih standarda kada je riječ o odnosu prema protivniku. Tada su prosrpski politički subjekti i SPC skovali naziv Dukljani kako bi ponižavali građane koji su se izjašnjavali kao Crnogorci. Amfilohije je na proslavi pravoslavne Nove godine u Podgorici 2002. godine Crnogorce uporedio s „nevjernicima koji se klanjaju paganskom caru, prokletom Dukljaninu“. Kasnije je one koji su se definirali kao Crnogorci etiketirao kao „komunistički nakot ili kopljad“ i „đavolovu djecu“.²⁶

Međutim, nakon crnogorskog referenduma o nezavisnosti u maju 2006. godine i kasnijeg proglašenja nezavisnosti Crkva je bila suzdržana. Nevoljno su prihvatili rezultat referenduma – iako su ponavljali argumente o navodnim nepravilnostima – ali nisu potakli proteste među onima koji su glasali protiv nezavisnosti. Ali je priznanje Kosova 2008. godine izazvalo mnogo jaču reakciju Crkve, a u mjesecima koji su prethodili crnogorskom priznanju Amfilohije je upozoravao vlast da će, ako priznaju Kosovo, biti zauvijek prokleti kao izdajnici. Nakon toga je to opisao kao „najveću sramotu i izdaju u crnogorskoj istoriji“ iako SPC ni ovaj put nije ohrabivala proteste protiv vlasti. Ipak, odbila je prihvatiti priznanje Kosova, a odluku o priznanju i dalje smatra nelegitimnom, jer „niko nema pravo izdati pravo, dostojanstvo i istoriju srpskog naroda“. Isto tako, srpski patrijarh Porfirije je za rezoluciju crnogorskog parlamenta kojom se osuđuje genocid u Srebrenici u julu 1995. godine rekao da su time „izneverili blagodat Božju i stavili su se u službu sila (...) koje po-

²⁶ Ibid., str. 15. Također vidjeti Veseljko Koprivica, *Amfilohijeva sabrana nedjela*, Podgorica: Vijesti, 1999; i Milorad Tomanić, *Srpska crkva u ratu*, Beograd: Medijska knjižara Krug, 2001.

stoje isključivo (...) na polarizacijama (...) pa jedne proglasili za dobre, a druge za zle“.²⁷

Međutim, evroatlantske težnje Crne Gore dodatno su pogoršale odnose između niza vlada predvođenih DPS-om i SPC. Crkva je dosljedno prenosila negativne narative o NATO-u (i Zapadu općenito), a sveštenici predvođeni Amfilohijem aktivno su se uključili u propagandnu kampanju protiv NATO-a. Amfilohije se i sam povremeno pojavljivao na protestima u Podgorici 2015. i 2016. godine, gdje bi lirično govorio o važnosti historijskih veza Crne Gore i Rusije i opasnostima ulaska u NATO. Ipak, još jednom je Crkva ostala relativno njezna kada je Crna Gora postala članica tog vojnog saveza 2017. godine.

Bez obzira na brojne sporove sa SPC-om, crnogorske vlasti uglavnom su izbjegavale raspravu o gorućim pitanjima: ulozi SPC-a u zemlji, statusu CPC-a i pitanju imovinskih prava. Vlada je namjerno zauzela neutralan stav prema Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi nastojeći ne izazivati nepotrebne sukobe u trenucima kada je trebalo rješavati druga, važnija pitanja. Pitanje imovinskih prava povremeno se spominjalo u javnosti, ali rijetko među državnim zvaničnicima. Ipak, upravo je to pitanje dalo SPC-u prominentniju ulogu i politički aktivniju poziciju.

Zakon o vjerskim slobodama i nezadovoljstva koja su ga pratila

Odluka crnogorskog parlamenta iz decembra 2019. godine o usvajanju Zakona o vjerskim

²⁷ Novi Standard, „Patrijarh Porfirije i mitropolit Joanikije reagovali zbog Rezolucije o Srebrenici“, 21. juni 2021, <https://standard.rs/2021/06/21/patrijarh-porfirije-i-mitropolit-joanikije-reagovali-zbog-rezolucije-o-srebrenici/>

slobodama, usprkos uličnim protestima i pokušaju prosrpskih opozicijskih delegata da u posljednjem trenutku spriječe glasanje, bila je kontroverzna i Crkva je smatrala slabo prikri-venim pokušajem vladajućeg DPS-a da dodatno učvrsti svoju vlast. Zakon je dobio pozitivno mišljenje evropskih pravnih eksperata u Venecijanskoj komisiji iako su ga oštro osporavali kler SPC-a, prosrpske stranke u Crnoj Gori, srbijansko vodstvo i službeni Beograd.²⁸ Bojan Milosavljević, profesor na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, mišljenje Venecijanske komisije protumačio je kao „moratorijum na prenos prava svojine na državu”.²⁹

Sporni dio zakona odnosio se na imovinska prava vjerskih zajednica. Njime je propisano da država, a ne SPC, ima pravo vlasništva nad vjerskim objektima koji predstavljaju stoljećima građenu kulturnu baštinu Crne Gore. Također je predviđao da se svi vjerski objekti koji su bili „opće dobro” (vlasništvo Kraljevine Crne Gore prije gubitka nezavisnosti u novembru 1918. godine) priznaju kao državna imovina. Novi zakon predviđao je da vjerske zajednice mogu zadržati vlasništvo nad svojom imovinom samo ako mogu pružiti dokaze koji potvrđuju da ono postoji.³⁰ Postojao je

²⁸ Vijeće Evrope, Venecijanska komisija, Mišljenje o Nacrtu zakona o slobodi vjeroispovijesti ili uvjerenja i pravnom položaju vjerskih zajednica Crne Gore, usvojila Venecijanska komisija na 119. plenarnoj sjednici, 21/22. juni 2019, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2019\)010-e#:~:text=In%20any%20case%2C%20the%20Venice,territories%20of%20the%20country%20concerned](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2019)010-e#:~:text=In%20any%20case%2C%20the%20Venice,territories%20of%20the%20country%20concerned)

²⁹ Novi Standard, „B. Milosavljević: Odluka Venecijanske komisije nepovoljna za Podgoricu”, 25. juni 2019, <https://standard.rs/2019/06/25/b-milosavljevic-odluka-venecijanske-komisije-nepovoljna-za-podgoricu/>

³⁰ Radio Slobodna Evropa, „Novi zakon o crkvama cilja crkvenu imovinu u Crnoj Gori”, 17. maj 2019, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-zakon-imovina/29947615.html>

svojevrsni pravni pretekst. Crnogorska vlada je kao pravni argument u svoju korist iskoristila presudu Evropskog suda za ljudska prava (ECHR) u Strasbourgu protiv Eparhije budimljansko-nikšićke u Crnoj Gori. Naime, Eparhija je 2004. godine, kao i druge organizacione jedinice SPC-a u Crnoj Gori, podnijela tužbu sudu u Strasbourgu za povrat crkvene imovine. Srbija je u ovom postupku imala status „prijatelja suda” i podržavala je SPC. Osam godina kasnije sud je presudio da „Eparhija budimljansko-nikšićka ne može opravdano očekivati povrat imovine eksproprijirane u Crnoj Gori nakon Drugog svjetskog rata”.³¹

Pitanje vjerske imovine je, naravno, neodvojivo od statusa Crnogorske crkve. Crnogorska pravoslavna crkva je obnovljena 1993. godine i tvrdi da je nasljednik autokefalne Crnogorske crkve, koja je prestala postojati 1922. godine ukazom kralja Aleksandra Karađorđevića. Restituciju je SPC odbacila kao „politički projekt” koji je pokrenuo proindependistički Liberalni savez Crne Gore (LSCG), a predvodio ga je Antonije Abramović (a kasnije Miraš Dedeić), za koje je SPC tvrdila da su bili „razriješeni sveštenici”. Crnogorska pravoslavna crkva tvrdi da SPC od tada bespravno zauzima njenu imovinu te da crkvenu imovinu sagrađenu prije 1918. godine treba vratiti crnogorskoj državi. I dok mnogi u SPC-u opovrgavaju da je Crnogorska crkva prije 1922. godine ikada bila autokefalna, Amfilohije je ipak u više navrata priznao da Crna Gora ima

³¹ Evropski sud za ljudska prava, saopćenje za medije, „Diocese Budimljansko-Nikšićka could not legitimately expect restitution of property expropriated in Montenegro after World War II”, 19. oktobar 2012, <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-4125009-4857539&file-name=003-4125009-4857539.pdf>

autokefalnu crkvu, onu „koja je stvorila nezavisnu Crnu Goru”.³²

Ipak, SPC se izrazito protivila Zakonu o vjerskim slobodama i nastojala ga je predstaviti kao borbu protiv onih koji žele ugroziti interese (i imovinu) SPC-a u Crnoj Gori, ali i kao napad na srpski identitet. Crkva je tvrdila da nije bila konsultirana tokom procesa izrade nacrtu i optužila je vladu da ga pokušava kontrolirati. Koordinator Pravnog saveta Mitropolije na Cetinju Velibor Džomić također je odbacio kao „netačne” navode da je Venecijanska komisija dala pozitivno mišljenje o prijedlogu zakona.³³ Prije predloženog zakona iz 2019. godine, Crna Gora nije regulirala imovinska prava vjerskih zajednica u zemlji, što je ostavilo značajan prostor za nejasnoće i pravno osporavanje. Posljednji takav zakon usvojen je 1977. godine, kako navodi vlada, ali neki stručnjaci tvrde da je ukinut 1979. godine.³⁴ Stoga je SPC optužila vladu da planira „otimanje zemlje” i obećala da će braniti svoju imovinu. U sedmicama i mjesecima koji su uslijedili desetine hiljada građana Crne Gore izašli su na ulice da se protive zakonu, pozivajući crnogorske vlasti da „čuju glas naroda” i vrate „svoje izgubljene duše u crkvu”.³⁵ SPC je također uspje-

³² Glas Amerike, „Amfilohije: Mitropolija ‘u svoje vrijeme slovila za autokefalnu’”, 28. februar 2020, <https://www.glasamerike.net/a/crna-gora-crkva-amfilohije/5308348.html>

³³ Radio Slobodna Evropa, „Venecijanska komisija: Moguće promjene vlasništva nad crkvama u Crnoj Gori”, 24. juni 2019, <https://www.slobodnaevropa.org/a/30017812.html>

³⁴ Balkan Insight, „Serbian Bishop Accuses Montenegro of Eying Church’s Property”, 7. juni 2019, <https://balkaninsight.com/2019/06/07/serbian-bishop-accuses-montenegro-of-eying-churchs-property/>

³⁵ Balkan Insight, „The Church Has Become the real Opposition in Montenegro”, 27. februar 2020, <https://balkaninsight.com/2020/02/27/the-church-has-become-the-real-opposition-in-montenegro/>

la kreirati narativ da pravoslavce crnogorska vlada progoni, što je zavaravajući narativ koji su preuzela čak i dva britanska parlamentarca, koautora prilično bizarnog i neinformiranog članka pod naslovom „NATO, Britain, Must Stand With Montenegro’s Christians” (NATO, Britanija, moraju stati uz kršćane u Crnoj Gori) za američki magazin Newsweek, u kojem kao papagaji ponavljaju tvrdnje SPC-a.³⁶

Iako je SPC protestima (litijama) pripisivala vjerski karakter, oni su imali izrazito političku dinamiku. Crkva je ustvari koordinirala proteste, a sveštenici su predvodili procesije, djelujući kao de facto politički agitatori koji organiziraju i predvode demonstrante. Na litijama su dominirali vjerski i nacionalni simboli, uz prepoznatljive slogane poput Ne damo svetinjne. Bile su popraćene pjesmama kao što su „Veseli se srpski rode” Danice Crnogorčević, čiji se repertoar sastoji od novih verzija starih srpskih narodnih pjesama i čiju muzičku karijeru finansira SPC, i „Sviće zora” srbijanskog „hip-hop kolektiva” Beogradski sindikat, poznatog po pripadnosti desničarskim političkim grupama u Srbiji.³⁷ Ove i druge pjesme postale su zvučna podloga za litije i sa njima

³⁶ Vidjeti Tim Farron i Steve Baker, „NATO, Britain, Must Stand With Montenegro’s Christians” Newsweek, 1. juli 2020, <https://www.newsweek.com/nato-britain-must-stand-montenegros-christians-opinion-1514484>

³⁷ Vidjeti Danica Crnogorčević, „Veseli se srpski rode”, <https://www.youtube.com/watch?v=50t-8B0v9CI> i Beogradski sindikat, „Sviće zora”, <https://www.youtube.com/watch?v=mXpOvSv37Kk>. Beogradski sindikat najpoznatiji je po pjesmama poput „Kosovo je Srbija”, <https://www.youtube.com/watch?v=R7-18y43Hus> ili „BS Armija” koja veliča sirijskog predsjednika Assada, Ruse iz Donjecka i pobunjenike Hutije u Jemenu. U istoj pjesmi poistovjećuju se sa Gavrilom Principom, atentatorom na austrougarskog prestolonasljednika Franju Ferdinanda 1914. godine i pokretom kojem je pripadao – Mlada Bosna, <https://www.youtube.com/watch?v=2SC5UtfC2qY>

povezana okupljanja koja su se često održavala u neposrednoj blizini Hrama Hristovog vaskrsenja u Podgorici.

Protesti su mijenjali političku sliku i jačali opozicijske (prosrpske) političke stranke u Crnoj Gori, ali su tamošnji događaji odjeknuli daleko izvan njenih granica. U Bosni i Hercegovini (Republika Srpska) skupovi podrške litijama u Crnoj Gori održani su u Trebinju, na Palama, u Bijeljini, Banjoj Luci (gdje je učestvovao i srpski član tročlanog Predsjedništva Bosne i Hercegovine Milorad Dodik) i u Gacku, gdje su neki od učesnika lokalnih skupova pokušali ući u Crnu Goru, ali su ih crnogorski graničari vratili po osnovu toga da predstavljaju prijetnju nacionalnoj sigurnosti zemlje.³⁸

Litije su otkrile i duboko, višegodišnje nezadovoljstvo koje osjećaju mnogi građani zbog svog života, neizvjesnosti u pogledu budućnosti – i zbog čelnika koji su ih predstavljali, ali i državnih institucija. S više od 50.000 ljudi koji su učestvovali u protestima, bio je to najveći test s kojim se vladajući DPS suočio otkako je Crna Gora ponovno stekla nezavisnost 2006. godine. Mnogi građani su počeli razmišljati o tri decenije vladavine DPS-a i Mila Đukanovića, koji je naizmjenično imao ulogu predsjednika i premijera sa par kraćih pauza, kao o glavnoj prepreci daljnjem razvoju Crne Gore. Demonstranti su tvrdili da je državu „zarobio“ DPS i njegovo korumpirano rukovodstvo, te da je ono odgovorno.³⁹ Međutim, većina opozicionih lidera također je decenija-

³⁸ Vidjeti Radio Slobodna Evropa, „I u Trebinju održan protest podrške crnogorskim Srbima“, 29. decembar 2019, <https://www.slobodnaevropa.org/a/30350192.html>

³⁹ Za detaljniju analizu vladavine DPS-a u periodu od 1990. do 2018. godine vidjeti Kenneth Morrison, *Nationalism, Identity and Statehood in Post-Yugoslav Montenegro*, London: Bloomsbury, 2018

ma bila u crnogorskoj politici, i dok su mnogi građani niz vlada predvođenih DPS-om smatrali korumpiranim i neefikasnim, istovremeno nisu vidjeli nikakvu političku alternativu koja bi mogla artikulirati njihovu frustraciju i pretočiti je u opipljivu promjenu.

SPC je, na koncu, imala moralni autoritet – i moć koju on podrazumijeva. Kao institucija kojoj se najviše vjeruje u zemlji, ona, odnosno Amfilohije je preuzeo ulogu vođe opozicije, mobilizirajući pravoslavne vjernike protiv vlasti. Za njega to nije bila samo demonstracija uticaja Crkve među građanima Crne Gore, on je istovremeno vodio još jednu političku bitku. Masovna vjerska procesija povećala mu je izgleda za pobjedu u jednako zamršenoj borbi za uticaj unutar SPC-a. Imao je brojne protivnike, među kojima i vrlo uticajne srpske klerike i srbijanskog vođu Aleksandra Vučića. Činilo se da Amfilohije ne samo da iskazuje prkos prema srbijanskom predsjedniku već i neposluh prema srpskom patrijarhu u pogledu toga kako treba orkestrirati proteste. Dok su Sinod i Vlada Srbije usmjeravali podršku prema Demokratskom frontu (DF) kao predvodnicima protesta, Amfilohije je pokušavao sebe i SPC u Crnoj Gori progurati u vodeću ulogu.⁴⁰ Po njegovom mišljenju, crkveni vrh je bio najizgledniji za stvaranje uslova za pobjedu opozicije na parlamentarnim izborima

⁴⁰ Beta, „Serbian Patriarch Irinej: Support to Leaders of Democratic Front in Defending the Serbian Orthodox Church“, 26. decembar 2019, <https://betabriefing.com/archive/news/9364-serbian-patriarch-irinej-support-to-leaders-of-democratic-front-in-defending-the-serbian-orthodox-church>; Za analizu odnosa između DF-a i SPC-a u Crnoj Gori nakon izbora 2020. godine vidjeti Pobjeda (Podgorica), „DF: Porfirije dao blagoslov Mandiću i Kneževiću da u novoj Vladi brane interese SPC“, <https://www.pobjeda.me/clanak/df-porfirije-dao-blagoslov-mandicu-i-knezevicu-da-u-novoj-vladi-brane-interese-spc>

u augustu 2020. godine, a pokazalo se da je u tome bio u pravu – iako su navodno Zdravko Krivokapić i koalicija Za budućnost Crne Gore (ZBCG) ostali politički lider protesta.

Nova vlada, stare tenzije

Odnosi između SPC-a i države ušli su u novu fazu s vladom koju je predvodio premijer Krivokapić (za kojeg se priča da ga je odabrao sam Amfilohije). Krivokapić je posjetio Amfilohija čim je potvrđena pobjeda opozicije. Kasniji pregovori o sastavu vlade vođeni su u manastiru Ostrog kod Nikšića, uz aktivno učešće većeg broja visokopozicioniranih sveštenika SPC-a.⁴¹ Ipak, pobjeda ZBCG-a dočekana je sa strahom i strepnjom među mnogim nacionalnim manjinama u Crnoj Gori, ne samo zbog napada na Bošnjake u Pljevljima neposredno nakon izbora i zgradu lokalne Islamske zajednice na kojoj je ostavljeno upozorenje „Pljevlja će biti Srebrenica“.⁴²

Nakon dešavanja u Pljevljima, nova skupštinska većina pokrenula je inicijativu za izmjene i dopune Zakona o vjerskim slobodama, u kojima su uvažene sve primjedbe SPC-a. Iz-

⁴¹ Nedeljnik, „Dritan na Ostrogu predložio Krivokapića za mandatara, DF odbio“: Kako teku pregovori za formiranje vlade u CG“, 22. septembar 2020, <https://www.nedeljnik.rs/dritan-na-ostrogu-predlozio-krivokapica-za-mandatara-df-odbio-kako-teku-pregovori-za-formiranje-vlade-u-cg/>

⁴² Vidjeti Al Jazeera, „Bosniaks in Montenegro live in „fear, anxiety“ following election“, 5. septembar 2020. <https://www.aljazeera.com/news/2020/9/5/bosniaks-in-montenegro-live-in-fear-anxiety-following-election>. Bošnjačka (muslimanska) zajednica u Pljevljima imala je razloga za strah nakon preživljenog nasilnog čišćenja koje je predvodio Milika-Čeka Dačević 1992. godine. Vidjeti Kenneth Morrison, *Nationalism, Identity and Statehood in Post-Yugoslav Montenegro*, str. 60-63.

mjene su usvojene 29. decembra 2020., godinu dana nakon usvajanja prve verzije Zakona. Istovremeno, premijer Zdravko Krivokapić je potvrdio da će biti potpisan „temeljni ugovor“ između Crne Gore i SPC-a čim se dvije strane usaglasile. On je smatrao da je zgodan trenutak za to ubrzo nakon ustoličenja novog crnogorskog mitropolita.⁴³ Međutim, očigledna simbioza između SPC-a i državnih organa nije zaliječila rane u društvu koje je duboko podijeljeno kako oko pitanja identiteta tako i oko uloge SPC-a u Crnoj Gori. Dok mnogi Srbi u toj zemlji vide SPC kao čuvara svoje vjere i identiteta, mnogi Crnogorci doživljavaju je kao „strano tijelo“ – uljeza i uzurpatora svoje zemlje i vjerskih objekata (crkvene imovine), i kao organizaciju koja je aktivno radila na negiranju njihovog nacionalnog identiteta po kojem se razlikuju od Srba, a možda i njihove državnosti. Ova ionako već akutna neslaganja pogoršala su se nakon iznenadne smrti mitropolita Amfilohija od Covida-19 u oktobru 2020. godine.

Događaji koji su pratili ustoličenje novog mitropolita Joanikija (Jovan Mićović) u septembru 2021. godine ponovo su istaknuli navedene osjetljive tačke. Kada je Amfilohije ustoličen, Crna Gora je i dalje bila jedna od šest republika u sastavu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), ali je bila nezavisna od 2006. godine. Ipak, mitropolita je izabrao Sinod u Beogradu, glavnom gradu druge države. Činjenica da je ustoličenje Joanikija obavljeno na Cetinju, historijskoj prijestolnici Crne Gore i simbolu njene državnosti

⁴³ Vijesti, Krivokapić, „Najbolje bi bilo da se temeljni ugovor potpiše kad bude izabran mitropolit“, 30. april 2021, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/534935/krivokapic-najbolje-bi-bilo-da-se-potpise-kad-bude-izabran-mitropolit>

i identiteta, razbjesnila je mnoge Crnogorce koji su u tome vidjeli primjer korištenja Crkve kao oružja u rukama Srbije.

Sukob između demonstranata i lidera SPC-a uz podršku crnogorske vlade kulminirao je 5. septembra 2021. godine, kada je trebalo da se održi ustoličenje. Policija je ispalila suzavac na hiljade demonstranata koji su blokirali puteve prema Cetinju i manji broj onih koji su se okupili u gradu da protestiraju protiv inauguracije. Međutim, patrijarh srpski Porfirije i vladika Joanikije, novi mitropolit, stigli su na Cetinje vojnim helikopterom (crnogorske vlade),⁴⁴ okruženi snažnom policijskom pratnjom.⁴⁵ Za one koji su stajali na barikadama na Belvederu kod Cetinja ili iz svojih domova podržavali protest u Crnoj Gori inauguracija na Cetinju bila je još jedan dokaz moći koju je sada imala SPC, uz podršku Beograda. Oni su tvrdili da su pokušaji Crkve da negira crnogorski identitet ili ga definira kroz prizmu Crnogoraca kao pravoslavnih Srba neprihvatljivi za zemlju s multietničkim tkivom i multikonfesionalnim karakterom.⁴⁶ S druge strane, oni koji su podr-

⁴⁴ Portal Luča, „Injac: Na Cetinju nije korišćen NATO helikopter, već Vojske Crne Gore, koji su građani platili”, 27. septembar 2021. <https://portalluca.me/drustvo/vijesti-drustvo/injac-na-cetinju-nije-koriscen-nato-helikopter-vec-vojske-crne-gore-koji-su-gradjani-platili/>

⁴⁵ Al Jazeera, „Protests as Montenegro's new Orthodox head inaugurated”, 5. septembar 2021, <https://www.aljazeera.com/news/2021/9/5/protests-as-montenegro-new-orthodox-head-inaugurated>

⁴⁶ Gradski portal/Portal Analitika, „Adžić: Belveder 1936 i Belveder 2021 veže simboličko i idejno značenje”, 6. maj 2022, <https://www.portalanalitika.me/clanak/adzic-belveder-1936-i-belveder-2021-veze-simbolicko-i-idejno-znacenje>; Također vidjeti Nebojša Redžić, „Obrana crnogorskog identiteta: Za jačanje nacionalne svijesti više učinio Belveder nego sva intelektualna i naučna misao”, 6. oktobar 2021, <https://www.aktuelno.me/crna-gora/odbrana-crnogorskog-identiteta-za-jacanje-nacionalne-svijesti-vise-ucinio-belveder-nego-sva-intelektualna-i-naucna-misao/>

žavali inauguraciju smatrali su demonstrante običnom grupom koju su organizirali bivši policajci i elementi obavještajne zajednice bliski Milu Đukanoviću. Tvrdili su da je on taj koji iskorištava proteste za njihove političke ciljeve i da je stoga kriv za nemire koji su se desili prije i za vrijeme inauguracije.⁴⁷

Temeljni ugovor

U aprilu 2022. godine, skoro tri mjeseca nakon raspada Krivokapićeve vlade, crnogorska skupština podržala je novu manjinsku vladu – onu koja je isto tako zavisila od podrške Demokratske partije socijalista (DPS), koja je bila na vlasti tri decenije. Abazović je kao novi premijer izjavio da je njegova vlada vremenski ograničena i da će se parlamentarni izbori održati na proljeće 2023. godine. Kao svoje trenutne prioritete naveo je jačanje procesa pridruživanja EU, borbu protiv korupcije i organiziranog kriminala i promoviranje održivog ekonomskog razvoja sa ciljem da se Crna Gora vrati na jasan put ka konačnom članstvu u EU. Abazović se obavezao i na rješavanje pitanja odnosa države i SPC-a, čime će se, kako je tvrdio, otvoriti put za prevazilaženje podjela koje potresaju Crnu Goru posljednjih godina. Koliko god da je bio dobronamjeran, time je preuzeo ogroman politički rizik. Već su bili potpisani ugovori između crnogorske vlade i vjerskih organizacija koje predstavljaju katoličku, islamsku i jevrejsku zajednicu, a SPC već dugo tvrdi da je diskriminirana s obzirom na nepostojanje sličnog ugovora. Međutim, pitanje ugovora sa SPC-om pokazalo se izuzetno politički osjetljivim, uglavnom

⁴⁷ Vreme, „Suzavac, tamjan i odmeravanje snaga”, 9. septembar 2021, <https://www.vreme.com/vreme/suzavac-tamjan-i-odmeravanje-snaga/>

zbog činjenice da mnogi Crnogorci smatraju SPC instrumentom srpskog nacionalizma i zagovornikom „srpskog sveta”. Oni su tvrdili da bi taj ugovor dao SPC-u pretjeranu moć u Crnoj Gori.

Abazovićeva odluka da ovome da prioritet u odnosu na druga kritična pitanja zbunila je mnoge posmatrača. Crna Gora se suočila s mnogim izazovima: dubokim političkim podjelama, razorenom ekonomijom – dodatno oštećenom još jednom razočaravajućom turističkom sezonom – i rastućom inflacijom. Predvidivo, političke fluktuacije izazvane potpisivanjem ugovora dovele su do sloma vlade i još veće političke nestabilnosti (iako je Abazović još uvijek na poziciji „premijera u tehničkom mandatu”). S obzirom na osjetljivosti, bilo je upitno da li je pravo vrijeme za rješavanje tako spornog pitanja kao što je temeljni ugovor. Neki u vladi (i DPS-u, od čije podrške je vlada zavisila) upozoravali su da bi njegovo potpisivanje bez odgovarajućih konsultacija pokrenulo glasanje o nepovjerenju u skupštini. Ipak, Vlada Crne Gore je 8. jula izglasala podršku potpisivanju Temelnog ugovora sa SPC-om iako je pet ministara bilo protiv, a trojica su bila upadljivo odsutna. DPS je nakon glasanja saopštio da Abazovićeva vlada više ne može računati na njihovu podršku i pozvao druge stranke da podrže glasanje o nepovjerenju.

Međutim, stvorene tenzije nisu bile ograničene na skupštinu. Incidenti koji su se desili 13. jula (praznik kojim se obilježava priznanje državnosti Crne Gore na Berlinskom kongresu 1878. godine, a ujedno i prvi narodni ustanak protiv okupacije Osovine u Evropi 1941. godine) u drugom po veličini crnogorskom gradu Nikšiću otkrili su grozničavu atmosferu u ko-

joj su se vodile rasprave o potpisivanju. Policija je intervenirala kako bi razdvojila dvije grupe – jednu su činili pripadnici (srpskih) pravoslavnih omladinskih organizacija, uključujući „Tvrdoš” i „Stupove”, koji su šetali gradom uzvikujući slogane podrške Srbiji i Rusiji, a drugu procrnogorski „suverenisti”.⁴⁸ Gradonačelnik Nikšića Marko Kovačević (član DF-a) izjavio je da su incidente izazvali „autsajderi”, iako ga njegovi kritičari optužuju da je iskorištio incidente tako što je policiji naložio da pripadnicima pravoslavnih omladinskih grupa omogući ulazak u centar Nikšića, gdje su održavane svečanosti obilježavanja državnosti Crne Gore.⁴⁹

Nakon ovih događaja Abazović i dugogodišnji crnogorski predsjednik Milo Đukanović dogovorili su se da formiraju „komisiju sastavljenu od stručnjaka” sa zadatkom da razmotri ustavnost ugovora. Tokom sastanka 19. jula načelno su se dogovorili da će tim činiti šest članova, iako je jedno ime, koje je predložio Abazović, naišlo na neodobravanje. Velibor Marković, pomalo kontroverzni advokat i član pravnog tima SPC-a, bio je poznat po šovinističkim i homofobnim izjavama na društvenim mrežama. Zbog toga su dvije članice predložene komisije odmah podnijele ostavke, navodeći da ne žele saradivati s njim.⁵⁰ Kritičari su optužili

⁴⁸ Vijesti, „Nikšić: Sukob policije i grupe građana, privedene dvije osobe”, 13. juli 2022, <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/613175/niksic-sukob-policije-i-grupe-gradjana-bacen-suzavac>

⁴⁹ Vijesti, „Kovačević o incidentu: Ovo nijesu izazvali Nikšićani već pojedini gosti koje niko nije dirao”, 13. juli 2022, <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/613189/kovacevic-o-incidentu-ovo-nijesu-izazvali-niksicani-vec-pojedini-gosti-koje-niko-nije-dirao>

⁵⁰ Pobjeda, „Gorjanc-Prelević i Spaić neće za sto sa homofobom i mizoginom, Marković ih potom izvrijeda”, 23. juli 2022, <https://www.pobjeda.me/clanak/gorjanc-prelevic-i-spaic-neece-za-sto-sa-homofobom-i-mizoginom-markovic-ih-potom-izvrijeda>

Abazovića da je predlaganjem Markovića pokušao čitav proces izbaci iz kolosijeka, znajući da će drugi vjerovatno odbiti da sarađuju s njim, da komisija nikada neće početi s radom i da se zbog toga neće izvršiti značajna analiza ustavne valjanosti ugovora. Komisija nikada nije počela s radom, a ugovor je na kraju potpisan 3. augusta 2022. godine, na veliku žalost onih koji su tvrdili da nikakav ugovor ne treba potpisati bez mnogo širih konsultacija. Način na koji je to urađeno, u tajnosti i bez prethodne najave, izazvao je dodatnu ogorčenost. Ministar vanjskih poslova Crne Gore Ranko Krivokapić, koji se protivio potpisivanju, izjavio je da je ugovor „odobren u Beogradu i donesen u Crnu Goru“ i da vlada nije mogla promijeniti nijedno slovo u njemu, a ostali koji su se protivili ugovoru izrazili su sličan bijes.⁵¹ To je donekle potvrdio i Zdravko Krivokapić, koji je 2021. godine želio da potpiše „temeljni ugovor“, i uzalud je zbog toga otputovao u Beograd. On je u intervjuu za dnevni list Vijesti potvrdio da nova verzija dokumenta nije ona koju su prvobitno izradili Mitropolija crnogorska i mitropolit Amfilohije, te da su „neki elementi u Crkvi i neki političari, među kojima i Andrija Mandić“, bili protiv te verzije i ideje da crnogorski mitropolit treba potpisati ugovor zajedno sa ostalim predstavnicima SPC-a i crnogorske vlade.⁵²

Dakle, nema sumnje da se potpisivanjem ugovora – koji je Milo Đukanović nazvao „najgorom izdajom nacionalnih interesa od 1918. go-

⁵¹ Radio Slobodna Evropa, „Crna Gora i Srpska pravoslavna crkva potpisali Temeljni ugovor“, 3. august 2022, <https://www.slobodnaevropa.org/3191769.html>

⁵² Vijesti, „Krivokapić: SPC smo poslali Amfilohijevu verziju temeljnog ugovora“, 1. januar 2023, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/637264/krivokapic-spc-smo-poslali-amfilohijevu-verziju-temeljnog-ugovora>.

dine“ – Abazović upustio u značajno političko kockanje. Prijedlog za glasanje o nepovjerenju koji su podnijeli DPS i Socijaldemokratska partija (SDP), tvrdeći da je potpisivanje ugovora protuustavno, doveo je do burne sjednice skupštine. Suočen s kritikama ne samo zbog potpisivanja ugovora nego i na račun rezultata rada njegove vlade, Abazović je izjavio da ne žali što je potpisao ugovor, te da organizirane kriminalne grupe protiv kojih se obećao boriti finansiraju neke od onih koji stoje iza prijedloga za glasanje o nepovjerenju i medija koji ih podržavaju. Ipak, 50 od 81 poslanika izglasalo je nepovjerenje, što je najavilo kraj Abazovićeve kratkotrajne vlade.

Situacija je dodatno eskalirala kada su crnogorski M Portal i Pobjeda objavili analizu prepiske iz aplikacije Sky ECC⁵³ – koju je prisluškivao EUROPOL – između pripadnika škalskog klan, jedne od najvećih kriminalnih grupa u Crnoj Gori, umiješane u dugotrajni nasilni spor sa kavačkim klanom, koji je isto tako nastao u Kotoru. U izvještajima se spominju navodne veze između SPC-a i kriminalnih klanova, te da su postojali planovi za nabavku oružja prije parlamentarnih izbora u Crnoj Gori u augustu 2020. godine. Sudeći po komunikaciji između članova škalskog klan Srđana Vukića i Dragana Tomića (šifre MIBD41 i 4702B7),⁵⁴ oružani napadi se

⁵³ Kaymera, „What Happened to Sky ECC“, 28. juni 2021, <https://blog.kaymera.com/industry-news-and-articles/what-happened-to-skyecc>; vidjeti također ComputerWeekly.com, „Police crack world’s largest cryptophone network as criminals swap EncroChat for Sky ECC“, 10. mart 2021, <https://www.computerweekly.com/news/252497565/Police-crack-worlds-largest-cryptophone-network-as-criminals-swap-EncroChat-for-Sky-NCC>

⁵⁴ MPortal, „Vukić: Ako ovaj ishod ne bude kako treba noćas da se popali to sve dolje“, 8. septembar 2022, <https://mportal.me/drustvo/hronika/vukic---ako-ovaj-ishod-ne-bude-kako-treba-nocas-da-se-popali-to-sve-dolje>

nisu mogli isključiti u slučaju neželjenog ishoda parlamentarnih izbora u augustu 2020. godine, i u slučaju da mirni protesti (litije) nisu doveli do pobjede opozicije. Plan o kojem su razgovarali preko aplikacije Sky ECC uključivao je napade na policiju, centre sigurnosti i kancelarije DPS-a. Pobjeda je objavila dijelove razgovora škalskog Rista Mijanovića i Nikole Dedovića u kojima govore o kupovini 100 kalašnjikova na zahtjev SPC-a za grad Nikšić, gdje su prosrpske stranke zajedno sa SPC-om organizirale političke skupove uoči parlamentarnih izbora u augustu 2020. Mijanović je pisao Dedoviću: „Brate, traže mi 100 kalaša (kalašnjikova) da nabavim. Crkva plaća. Pisali mi. Da, brate. Traže mi sve šta ima, da kupim odma. Mitru je brat iguman.“⁵⁵ Shodno tome, tužilaštvo je otvorilo predmet i istraga je još u toku, ali tužilac tek treba potvrditi ili negirati autentičnost razgovora.⁵⁶

U posljednjih nekoliko mjeseci u Crnoj Gori je neizvjesnost dodatno porasla. Iako su mnogi predviđali da bi opštinski izbori, održani 23. oktobra 2022. godine, mogli stvoriti zalet koji bi okončao postojeći politički zastoj u zemlji, situacija je postala složenija. Kampanje su se odvijale u grozničavoj atmosferi nepovjerenja i međusobnih optužbi, pri čemu su javnim diskursom potpuno dominirala pitanja identiteta. DPS je vidio svoju šansu da povрати uticaj ako ostane na vlasti u Podgorici i još nekoliko mjesta. Međutim, stranke koje čine sadašnju

⁵⁵ Pobjeda, „Škaljarac: Traže mi 100 kalaša, Crkva finansira nabavku za NK“, 23. august 2022, <https://www.pobjeda.me/clanak/skaljarac-traze-mi-100-kalasa-crkva-finansira-nabavku-za-nk>

⁵⁶ CDM, „Tužilaštvo formiralo predmet: Provjeriće navode o nabavci oružja za SPC uoči izbora 2020. godine“, 23. august 2020, <https://www.cdm.me/hronika/vise-drzavno-tuzilastvo-u-podgorici-formiralo-predmet-povodom-objava-u-medijima-o-nabavci-oruzja/>

„vladu u tehničkom mandatu“ i DPS doživjeli su značajne gubitke, a iako je DPS stvorio veliku koaliciju uoči izbora u Podgorici poražen je prvi put u 24 godine.⁵⁷ Lokalni izbori potvrdili su daljnji pad partije jer su izgubili pet posto biračkog tijela u odnosu na parlamentarne izbore 2020. godine.⁵⁸ Novonastali politički pokret „Evropa sad“, koji su predvodili Jakov Milatović i Miloško Spajić (bivši ministri u vladi Zdravka Krivokapića), bio je de facto pobjednik; šire gledano, stranke koje su svrgnule DPS na parlamentarnim izborima 2020. pobijedile su u većini opština u Crnoj Gori.

Quo vadis?

Čini se da SPC namjerava dodatno iskoristiti političko okruženje koje je za nju sve povoljnije. Kao institucija od najvećeg povjerenja među Srbima koji žive na zapadnom Balkanu, sa svojim prisustvom u lokalnoj zajednici, SPC je produžena ruka države Srbije, instrument putem kojeg se može kanalisati ruski uticaj i moćno oruđe za realizaciju projekta „srpskog sveta“. U Crnoj Gori Crkva nastavlja koristiti velikodušnost sadašnje vlasti. U oktobru 2022. godine, samo dva mjeseca nakon potpisivanja Temelnog ugovora i usprkos primjedbama da prijava ne ispunjava zakonske uslove (i to u kontekstu u kojem je ekonomska kriza značajno pogodila građane te zemlje), SPC je primila 900.000 eura iz državnog budžeta za izgradnju

⁵⁷ Glas Amerike, „Vujović o lokalnim izborima: Evropa sad – najveći dobitnik, fijasno partija koje čine vladu“, 24. oktobar, <https://www.glasamerike.net/a/crna-gora-lokalni-izbori-zlatko-vujovic-evropa-sad-pobednik-fijasno-partija-koje-cine-vladu/6803351.html>

⁵⁸ Radio Slobodna Evropa, „Lokalni izbori u Crnoj Gori: Đukanovićeva partija i dalje u padu“, 23. oktobar 2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-lokalni-izbori/32097155.html>

privatne pravoslavne gimnazije u Podgorici.⁵⁹ Konzervativno pravoslavlje i ekstremni nacionalizam, koje SPC često javno osnažuje, nastavljaju prodirati u sve aspekte društvenog, kulturnog i političkog života zemlje. Naprimjer, najviša književna nagrada u Crnoj Gori, „Miroslavljevo jevanđelje“, dodijeljena je slabo poznatom piscu Milutinu Mićoviću – bratu mitropolita Joanikija – za djelo u kojem Crnogorci „koji isprazne iz sebe srpski duhovni sadržaj“ opisuje kao „nule od ljudi“. U istoj knjizi on tvrdi da su „srpski muslimani, srpski Hrvati i srpski Albanci otpadnici od svog porijekla, otpadništvo od istine... pad u smrtni zaborav i izdajstvo“.⁶⁰

Crna Gora je često predvodnik u regiji i ono što se tamo događalo od 2019. godine treba shvatiti kao niz dešavanja koja mogu imati šire implikacije. Zato su predstojeći mjeseci ključni. Stranke koje čine skupštinsku većinu planirale su da formiraju vladu do 20. januara 2023. godine. Za novog premijera predložili su Miodraga Lekića, lidera Demosa, bivšeg šefa crnogorske diplomatije i ambasadora SR Jugoslavije za vrijeme Slobodana Miloševića. Njihova odluka zasnovana je na kontroverznim izmjenama Zakona o predsjedniku, kojima se predsjedniku oduzimaju ustavne ovlasti da odlučuje kome će dodijeliti mandat za sastav nove vlade. Izmjene i dopune Zako-

⁵⁹ Radio Slobodna Evropa, „Pare crnogorskih građana za škole SPC“, 3. oktobar 2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/novac-crna-gora-skole-srpska-pravoslavna-crkva/32063364.html>. Proces podrške otvaranju pravoslavnih škola pokrenula je Vesna Bratić, bivša ministarka prosvjete, nauke, kulture i sporta, u aprilu 2021. godine.

⁶⁰ Radio Slobodna Evropa, „Državna nagrada za djelo koje negira Crnogorci i nacionalne manjine“, 4. januar 2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/knjizevna-nagrada-crna-gora/31639295.html>

na o predsjedniku dobile su negativnu ocjenu Venecijanske komisije⁶¹ i naišle su na široke kritike EU i SAD-a.⁶² Iako odluka o vanrednim parlamentarnim izborima još nije donesena, mitropolit Joanikije je u božićnoj poslanici pozvao građane Crne Gore da učestvuju na predstojećim izborima i slobodno glasaju prema svojoj savjesti. Mnogi u Crnoj Gori ovu poruku doživljavaju kao blagoslov Crkve za vanredne izbore i de facto početak predizborne kampanje.⁶³

Iako je nerealno sugerirati da će se bilo koja nova vlada javno odreći evroatlantskih ciljeva Crne Gore, s obzirom na snažan uticaj SPC-a (prvenstveno, mada ne isključivo, kanalisano preko DF-a), ova zemlja će biti pomalo sumnjiva članica NATO-a i nastavit će sporo napredovati ka članstvu u EU. Istovremeno, Crna Gora bi se mogla još više uskladiti s regionalnom politikom Srbije, uključujući inicijative „Otvoreni Balkan“, i mračni „srpski svet“. Stoga ne treba čuditi nedavno učešće crnogorskih ministara na proslavi „dana državnosti“ Republike Srbije.⁶⁴ Samo dan ranije, predsjednik bosanskih

⁶¹ Venice Commission, „Montenegro - Law on amendments to the Law on the President of Montenegro“, CDL-REF (2022)068-e, Opinion No. 1111 / 2022, 6. decembar 2022, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-REF\(2022\)068-](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-REF(2022)068-)

⁶² Radio Slobodna Evropa, „Propao pokušaj formiranja nove vlade Crne Gore“, 4. januar 2023, <https://www.slobodnaevropa.org/a/lekcic-vlada-crne-gore-sastanak/32207675.html>

⁶³ Kolektiv.me, „Vujović o poruci Joanikija: Božićna poslanica kao završna predizborna poruka“, 5. januar 2023, <https://kolektiv.me/213364/vujovic-o-poruci-joanikija-bozicna-poslanica-kao-završna-predizborna-poruka>

⁶⁴ Ministar pravde Marko Kovač i ministar finansija Aleksandar Damjanović su predstavnici Srpske narodne stranke u Vladi. Njihov dolazak su, između ostalih, osudile i Majke Srebrenice, navodeći da je žalosno što su Kovač i Damjanović „među onima koji veličaju genocid“, <https://www.>

Srba Milorad Dodik odlučio je odlikovati ruskog predsjednika Vladimira Putina najvišim ordenom za „patriotsku brigu i ljubav prema Republici Srpskoj“.⁶⁵

U međuvremenu, rat u Ukrajini nastavlja bacati tamnu sjenku, a iako se stav Crne Gore o tom sukobu možda neće dramatično ili iznenađujuće promijeniti nova vlada će možda tražiti „proceduralne mogućnosti“ da uspori provedbu neželjenih ili nepopularnih odluka EU protiv Rusije. Oni mogu ponoviti obrazac Krivokapićeve vlade koja je iz „proceduralnih razloga“ odgodila puno uvođenje sankcija Rusiji za nekoliko sedmica. Oklijevanje premijera Krivokapića dovelo je do obustave sjednica vlade i javne svađe s ministrom vanjskih poslova.⁶⁶ Zbog opstrukcije od strane člana DF-a, Savjet za odbranu i bezbjednost Crne Gore nije mogao donijeti odluku o tome da li će podržati snage za brzi odgovor NATO-a.⁶⁷ Stoga bi DF, ako bude dio nove vlade, vjerovatno nastavio ometati sve daljnje kaznene odluke EU protiv Moskve. Pored toga, DF je u nekoliko navrata tražio da crnogorska vlada opozove priznanje Kosova i otvoreno se protivio članstvu Crne

vijesti.me/vijesti/politika/638165/majke-srebrenice-uputile-protest-vladi-crne-gore CdM, „Kovač i Damjanović na akademiji povodom neustavnog Dana Republike Srbije“, 8. januar 2023, <https://www.cdm.me/politika/damjanovic-i-kovac-na-svecanoj-akademiji-povodom-dana-rs/>

⁶⁵ Reuters, „Bosnian Serb leader awards Russian President Putin in absentia“, 8. januar 2023, <https://www.reuters.com/world/europe/bosnian-serb-leader-awards-russian-president-putin-medal-absentia-2023-01-08/>

⁶⁶ Aktuelno.me, Prekinuta sjednica Vlade, Krivokapić neće da glasa za sankcije Rusiji, 17. mart 2022, <https://www.aktuelno.me/politika/prekinuta-sjednica-vlade-krivokapic-nece-da-glasa-za-sankcije-rusiji/>

⁶⁷ RTV Crna Gora, Bulajić blokirao odluke suprotne interesima većine građana, 3. mart 2022, <https://rtcg.me/vijesti/politika/353998/bulajic-blokirao-odluke-suprotne-interesima-vecine-gradjana.html>

Gore u NATO-u.⁶⁸ Oni bi vjerovatno nastavili s tim i u okviru buduće vlade, s ciljem povlačenja priznanja, urušavanja diplomatskih odnosa do završetka dijaloga Beograda i Prištine, ili pružanja podrške povlačenju Srba iz državnih institucija Kosova.

Kao što smo vidjeli, SPC je učvrstila svoju poziciju u Crnoj Gori od 2019. godine suprotstavljanjem Zakonu o vjerskim slobodama, organiziranjem litija (pri čemu su postali de facto opozicija) i potpisivanjem Temelnog ugovora. Putem političkih posrednika, ona je povećala moć i uticaj SPC-a i usmjerila zemlju na neizvjesnu putanju koja može imati značajne implikacije ne samo po multietničku i multireligijsku ravnotežu i unutrašnju stabilnost Crne Gore nego i šire po Zapadni Balkan. Kao što smo naveli, kontrola nad Crnom Gorom je ključna za uspjeh SPC-a, a dokazi govore da je mnogo toga postignuto na dosezanju ovog cilja. Kako je u nedavnom intervjuu za Pobjedu izjavio crnogorski politolog Radovan Radonjić, zemlja je „pala na najnižu stepenicu jer smo društvo kojim sada upravlja crkva“.⁶⁹

Politički nestabilnu nakon tri decenije vladavine DPS-a, ovu zemlju muče brojni problemi: slabe državne institucije, korupcija i partokratija doprinose stvaranju okruženja kojim se može manipulirati da bi služilo regionalnim ambicijama Beograda, kao i ambicijama zagovornika projekta „srpski svet“ u Crnoj Gori, na Kosovu i u Bosni i Hercegovini.

⁶⁸ Novosti, „Ne menja odluku o Kosovu: Krivokapić nastavlja Đukanovićevu politiku o KiM i Rusiji“, 26. decembar 2020, <https://www.novosti.rs/crna-gora/vesti/948706/menja-odluku-kosovu-krivokapic-nastavlja-djukanovicevu-politiku-kim-rusiji>

⁶⁹ Pobjeda, „Radonjić: Pali smo na najnižu stepenicu jer smo društvo kojim upravlja crkva“, 31. oktobar 2022, <https://www.pobjeda.me/clanak/stavljanje-tacke-na-smisao-i-cilj-antibirokratske-revolucije>

Europa i rat: razgovor s Alainom Finkielkrautom

Petar Popović

Ruska agresija na Ukrajinu i njezine dugoročne posljedice na stabilnost Europe aktualne su teme rasprava među ekonomistima, stručnjacima za sigurnost, te politolozima. Struka nudi neprocjenjive uvide u ovu problematiku, ali mišljenje filozofa nije ništa manje relevantno. Stoga sam se odlučio upustiti u raspravu s Alainom Finkielkrautom, filozofom koji već desetljećima izaziva prijepore u francuskom javnom životu. Povezan s intelektualnim pokretom *Nouveaux Philosophes* (Novi filozofi), Finkielkrautova stajališta često karakterizira kritički stav prema modernosti, s naglaskom na krizu kulturnog identiteta, multikulturalizma i nacionalizma. Njegova temeljna filozofska pozicija jest pokušaj prevladavanja antinomije univerzalizma i partikularizma, a što se odražava u njegovom političko-teorijskom stavu pomirenja civilizacijskog univerzalizma i nacionalnog partikularizma. Neka od njegovih značajnih djela uključuju *Imaginarsni Židov*, *Kako se to može biti Hrvat*, *Imperfekt prezenta*, te *Nesretni identitet*.

Započeli smo raspravu pretpostavkom da se suvremeni liberalni međunarodni poredak nalazi u procesu duboke transformacije, koju pojedini stručnjaci opisuju kao proces deglobalizacije. Pokrenuta globalnim financijskim slomom 2008. godine, deglobalizacija kulminira nedavnom pandemijom korona virusa i ruskom invazijom na Ukrajinu. Globalna kriza izravno utječe ne samo na Europsku Uniju (EU) u institucionalnom smislu, nego i na europski politički identitet utemeljen na načelima vladavine prava, multilateralizma i slobodnog tržišta.

Kako kaže Ulrich Beck, EU je „američko-europska sinteza,,, u smislu epohalne realizacije prosvjetiteljskih načela. Slom liberalnog međunarodnog poretka značio bi i slom EU. Dakle, nameće se pitanje može li liberalni međunarodni poredak prevladati krizu svoje legitimnosti uzrokovanu procesom deglobalizacije?

„Mislim da ne svjedočimo kolapsu ili kraju liberalnog međunarodnog poretka,,, kaže Finkielkraut. Njegov stav po pitanju pandemije korona virusa je kategoričan: „Pandemija nije urušila poredak. Činjenica jest da je usporila opskrbne lance i doprinijela obnovi starih geopolitičkih rivaliteta. Ali zapadne su zemlje poduzele mjere kako bi zaštitile svoje stanovništvo. Zapravo, tijekom pandemije svjedočili smo renesansi suverene države u ovom postmodernom dobu. Epidemiološke mjere nisu bile protu-liberalne! Bile su zdravorazumske. Predsjednik Brazila Jair Bolsonaro je ‘kažnjen’ upravo zato što je njegova neodgovorna politika u upravljanju krizom rezultirala visokom smrtnošću u toj zemlji. Korona kriza je sada prebrođena, pandemija poražena, te se polako i postepeno sve vraća u normalu“.

Što se tiče rata u Ukrajini, te implikacija za Europu i njezinu budućnost, Finkielkraut je imao složenije razmišljanje.

FINKIELKRAUT: Kad je Rusija izvršila agresiju na Ukrajinu, brinulo me kako će Europa reagirati. Europa je lako mogla odabrati politiku smirivanja (*appeasement*) i to iz potpuno racionalnih razloga. Naime, zbog energetske ovisnosti o Rusiji. Međutim, bojazan mi je ponajviše izazivalo to što je suvremena Europa izgrađena na ideji dijametralno usprotivljenoj nacionalizmu i nacionalnom partikularizmu. Naime, može li Europa shvatiti da ukrajinski

narod istodobno brani svoj nacionalni identitet i svoj europski identitet? Podsjetio bih da je Zapadna Europa 1991. godine, kad su se Slovenija i Hrvatska ocjepljivale od Jugoslavije, na te narode gledala kao primitivna plemenima zanošena „zastarjelim,, i prevladanim idejama nacionalne emancipacije i neovisnosti. Europa se tada povela za propagandnom srbijanskog vođe i samoproglašenog zaštitnika Jugoslavije, Slobodana Miloševića. Njegova nacional-komunistička vlast prikazivala je Hrvate kao fašiste, ustaše koji kuju zavjeru protiv Srba i uništenja Jugoslavije. Riječ je o istoj propagandni kojoj danas svjedočimo u Rusiji. Putinov režim se pretvara da brani ukrajinske Ruse od neonacističkog režima u Kijevu. Ali dok Europa nije reagirala na Miloševićev krvavi pir na zgarištima poput Vukovara, srećom nije podlegla Putinovoj propagandi. Europa je odlučila braniti Ukrajinu, pribrala se u ovom ključnom povijesnom trenutku globalne podjele između liberalnog svijeta demokracija i autoritarnog svijeta Rusije, Kine i Irana. Svjetska borba demokracija i autokracija se koncentrirala na bojištima Ukrajine, zbog čega je izuzetno važno zauzeti stav i braniti tu zemlju. Činjenica da Europa žrtvuje svoje trenutačno ekonomsko blagostanje radi viših civilizacijskih načela po mom je sudu ohrabrujuće i dostojno pohvale.

POPOVIĆ: Jedan od često navođenih razloga zbog čega je Zapad prešutno „odobrio,, Miloševićevu agresiju 1991. godine bio je još uvijek dominantni hladnoratovski mentalitet zapadnih političkih elita. Vjerovalo se da bi raspad Jugoslavije mogao ugroziti *status quo* sa Sovjetskim Savezom, posebice u kontekstu ponovnog ujedinjenja Njemačke. Bushova administracija i Zapadna Europa, posebice Velika Britanija i Francuska, nisu shvatili da je povijest već pre-

sudila. Ideje i načela demokracije, slobodne trgovine i ljudskih prava odnijele su epohalnu pobjedu. Čini se stoga da je današnja promjena stava Europe, koja se ponajviše očituje u odnosu prema Ukrajini, posljedica promjene političkog mentaliteta. Trebalo je tri desetljeća da se stvori politička kultura oslobođena tereta tradicionalnog geopolitičkog i državo-centričnog mišljenja, te diskursa koji legitimizira uporabu vojne sile kao jedinog prikladnog i opravdanog sredstava u ostvarivanju nacionalnih interesa.

FINKIELKRAUT: Promjena mentaliteta svakako je igrala važnu ulogu, ali je također sigurno i to da su mnogi drugi čimbenici imali utjecaja. Međutim, Putinov čin agresije toliko je očit i toliko odvratno da je jednostavno nemoguće naći bilo kakvo opravdanje. Mi ovdje ne govorimo o sukobu dviju država, već o neisprovociranom i neopravdanom napadu jedne ogromne moćne imperije na relativno malu naciju. EU nema iluzija o Putinovu režimu. Znamo o njegovom ogromnom bogatstvu; znamo kako funkcionira njegova kleptokracija; znamo što je činio novinarima i liderima opozicije. Putin je okrutan, brutalan i nijedna politička ili geopolitička racionalizacija ovog čina ne može ga opravdati.

Nestala je nada u utopiju koju je svijetu obećavao komunizam, a koju je sovjetska Rusija tako spretno koristila za ostvarenje svojih nacionalnih ciljeva. Putin stoga nastoji zamijeniti propalu rusku misiju spašavanja međunarodnog proletarijata jednom novom vrstom misije. Danas Rusija „brani,, Zapadnu civilizaciju od liberalnog propadanja i dekadencije. Temeljni narativ ove propagande veoma je jednostavan. Svodi se na sumanutu ideju da Rusija spašava Zapad od njega samoga, trpajući u isti koš

razne zavjere od LGBTQ pokreta do neonacizma. Nevjerojatno je koliko je ta propaganda uspješna u Rusiji, gdje preko 80% stanovništva podržava Putinovu agresiju i vidi napad na Ukrajinu kao dio globalne civilizacijske borbe između sila dobra i sila zla. Europa je imuna na tu propagandu, iako postoje neki marginalni desničarski krugovi koji identificiraju rusku invaziju s kulturnim ratovima protiv „woke„ ideologije. Zaista, spašavanje duše naše demokracije od opasnosti kulture poništavanja (*cancel culture*) po mom je mišljenju prijeko potrebno. Međutim, držati Putina za spasitelja tradicionalnih vrijednost zapadnog svijeta nije samo pogrešno. To je glupo.

POPOVIĆ: Spominjete svijet podijeljen između demokracija i autokracija. U stvari, taj narativ određuje aktualnu doktrinu američkog predsjednika Joea Bidena. Njegovi vanjsko-politički ciljevi usmjereni su prvenstveno na konsolidaciju demokracija protiv autoritarnih režima Kine i Rusije. Ipak, današnja je globalna podjela specifična. Liberalni Zapad mora zaštititi demokratske institucije od „izvoza„ kineske i ruske korupcije i nepotizma. Biden je stoga istaknuo u jednom od svojih govora kako nema ništa ideološko u borbi protiv autokracija. Nema bipolarnosti u političkim vrijednostima, nikakvih paralela s Hladnim ratom. Zanimljivo je da su ranih devedesetih godina 20. stoljeća Samuel Huntington i Francis Fukuyama, svaki na svoj način, tumačili ideju ulaska u post-ideološko doba. Ako je postojeća podjela doista neideološka, kako trebamo shvatiti suparništvo s Kinom i Rusijom općenito i rat u Ukrajini posebno? Počiva li sukob između demokracija i autokracija u „sudaru civilizacija„? To je, pak, bit ruske argumentacije. Geopolitički „mislioci„ poput Alexandra Dugina naglašava-

vaju da je Rusija jedinstvena pravoslavna država-civilizacija, koju mi ne možemo niti ćemo ikada razumjeti. S druge strane, nije li u skladu s Fukuyaminom argumentacijom trenutna kriza tek post-historijska borba za moć? Slavoj Žižek zapravo smatra da je Fukuyama bio u pravu. Zapad ima problem s državama poput Kine ili Vijetnama ne zbog njihove ideologije, nego zbog njihovog efikasnijeg upravljanja kapitalističkim sustavom.

FINKIELKRAUT: Huntingtonova glavna teza preciznije dočarava realno stanje stvari od Fukuyaminog optimizma (*Napomena*: vidi Finkielkrautov intervju u *Politique Internationale* iz 1992. godine, u kojem tvrdi da je teleološka ideja hegelovsko-marksističkog „kraja povijesti„ nadživjela komunizam i opstala u liberalnoj shemi koja sada poriče stvarnost kulture, povijesti i prirodnog osjećaja pripadnosti nacionalnoj zajednici). Da, doista govorimo o civilizacijskom sukobu. Međutim, ovdje se ne bih pozivao na Huntingtona. Njemu prethodi Milan Kundera i njegova *Tragedija srednje Europe*. S tim kratkim esejom Kundera je iz korijena promijenio našu predodžbu i razumijevanje onoga što se tada događalo s druge strane željezne zavjese. Svakako, mi u Zapadnoj Europi smo znali što je sovjetski režim. Bili smo spremni suprotstaviti se totalitarizmu i braniti demokraciju. Ali Kundera nam u svom eseju poručuje da to nije dovoljno. Morali smo razumjeti našu nedavnu povijest izvan Jalte, odnosno izvan jaltske geografije koja razdvoja Europu na Zapad i Istok. Kundera podsjeća da je Srednja Europa postojala i prije sovjetskog otimanja 1945. godine. Sve pobune i cjelokupna borba u Srednjoj Europi bili su usmjereni na obranu kako nacionalnog tako i zapadnog identiteta, ne samo protiv političkog režima, tj. sovjetskog

režima, već i protiv Rusije!

Po Kunderi, Rusija je posebna, nama strana civilizacija. Ona ima drugačije razumijevanje prostora i vremena. Prostor proždire sve, uključujući cijele nacije. U društvu prostora, vrijeme je sporo. Ono oblikuje poseban način života. Dakle, kada je Jalta zapečatila sudbinu Srednje Europe, to nije bila samo politička katastrofa. To je bio izravni udar na civilizacijski identitet. Kundera na jednom mjestu u eseju kaže kako je Srednja Europa žudjela biti mikro-verzija Europe u svojoj kulturnoj raznolikosti, mali europski arhipelag po modelu velike Europe sastavljen od naroda koje povezuje pravilo najveće raznolikost unutar najmanjeg prostora. Prijetnja Rusije jest u njenom bitno drugačijem načelu – poništavanje raznolikosti unutar ogromnog prostora. Doista, ništa ne bi moglo biti stranije Srednjoj Europi i njezinoj strasti za raznolikošću od Rusije: uniformna, centralizirajuća, odlučna da pretvori svaku naciju svog carstva u jedan ruski narod ili, kako se češće izražavala u sovjetskoj eri općeg diskurzivnog zamučivanja – u „jedan sovjetski narod„.

U Rusiji također postoje pisci i intelektualci koji inzistiraju na civilizacijskoj razlici, poput, primjerice, Vasilija Grossmana. U svom romanu *Sve teče* Grossman kaže da se Zapadna Europa može definirati kao savez „napretka i slobode„ dok je Rusija savez „napretka i feudalnog podaništva„. Boljševici su imali povijesnu priliku promijeniti Rusiju, ali nisu uspjeli. Naprotiv, cijelu su naciju pretvorili u roblje. Pod Putinom, uvjeti su isti. Postoji kontinuitet unatoč svim revolucijama i konvencijama ruske povijesti; strašan i tragičan kontinuitet koji dijeli ruski narativ od europskog, temeljenog na baštini katolicizma, renesanse, prosvjetiteljstva, romantizma, itd. Svi ti društveni trendo-

vi su strani Rusiji. Ali moramo biti oprezni u ovom razlikovanju Rusije i Europe. Postoji i drugi aspekt ruske povijesti: vesternizam, odnosno rusko zapadnjaštvo, njeno veliko književno nasljeđe, itd. Ogroman kulturni doprinos Rusije civilizaciji kojega poništavaju Putin, Dugin i slavenofili.

POPOVIĆ: U tom kontekstu, spomenuo bih Vladimira Kantora i njegovu, nažalost, ne baš čitanu knjigu *Rusija je europska zemlja*. Kantorova teza je da se svaka civilizacija razvija u procesu „odozdo prema gore„; od običajnih praksi društva koje se s vremenom institucionaliziraju kao civilizacijske norme. Međutim, u Rusiji je civilizacija uvijek bila projekt države, a ne društva; dakle, proces civiliziranja „odozgo prema dolje„. Civilizacija je nametana putem reformi koje je provodio politički centar, od Petra Velikog do Stolipina. Zato eura-azijska slavenofilska opozicija zapadnjaštvu vidi civilizaciju kao strani projekt, društveni inženjering, suprotan ruskom nacionalnom duhu. Međutim, koji su to vrijednosni principi na koje se pozivaju euro-azijati? Kantor daje odgovor – to su vrijednosti Zlatne Horde! Euro-azijatstvo je ahistorijsko, prožeto katastrofičnim diskursom i stvarnošću jednog tribalističkog barbarskog, u biti destruktivnog pljačkaškog načina života. Dakle, ne postoji jedinstvena ruska civilizacija koja parira zapadnjaštvu, već divlja anticivilizacijska ideologija koja se u svom najradikalnijem obliku javlja u Boljševizmu. Euro-azijatstvo Putina i Dugina održava kontinuitet. Oni nisu eksponenti ideje Trećeg Rima, jer ta je ideja ukorijenjena u kršćanstvu. Oni su eksponenti Zlatne Horde, a njihovo navodno pravoslavlje je tek sekularizirana verzija ruske imperijalističke ideologije. Ono što čini rusku državnu religiju posebno opasnom upravo je činjenica

da je ne tumače teolozi, već bivši časnici KGB-a i bivši staljinisti. Kada kažemo da je Rusija jedinstvena civilizacija pristajemo na Duginovu manipulaciju. Jer, upravo je ruska civilizacija ta koja je napadnuta. I vjerujem da činimo veliku uslugu Putinovom „kanatu“, kada poništavamo (*cancel*) rusku književnost, glazbu i umjetnost općenito...

FINKIELKRAUT: Slažem se, to što mi radimo je apsurd! Poništali smo Dostojevskog, Čajkovskog, Puškina itd. Rusku književnost treba čitati. Ona će nas oplemeniti, ako doista još i postoji ikakav interes za književnost na Zapadu (ali to je jedan drugi problem). Sada, više nego ikada, mi moramo promovirati rusku kulturu. Putinovu propagandu uopće ne zanima ruska književnost. Umjesto toga, njezina poruka svijetu je nedvosmislena – mi Rusi ničega se ne sramimo! To je zastrašujuće jer osjećaj stida upravo je u temelju etike. Ne možemo raditi što god želimo jer postoje i drugi ljudi. Rusija kaže NE! Radimo što želimo i ne stidimo se. Situacija u današnjoj Rusiji nema veze s Puškinom, Dostojevskim, Tolstojevom i Čehovom. Putinov ih režim izdaje.

POPOVIĆ: Ipak, agresivnost Rusije samo je dio problema s kojim se Europa suočava. Postoje i napetosti unutar transatlantske zajednice. Američki neoizolacionizam postaje dominantna snaga unatoč deklariranom liberalnom internacionalizmu Bidenove administracije. Emmanuel Macron poziva na „stratešku autonomiju“, Europe kao znak udaljavanja od Amerike. EU pati od mnogobrojnih podjela. Brexit se već dogodio. Sve su izraženije napetosti između Bruxellesa i pojedinih država članica poput Poljske i Mađarske. Ideološki, Europa je

podijeljena između liberalne tehnokracije i nacionalističkog populizma. Naposljetku, sama EU se smatra carstvom od strane nekih. Iako se njena struktura značajno razlikuje od povijesnih carstava, određeni aspekti poput ekspanzionizma (proširenje), utjecaja moći (nametanje normi) i nejasnih granica (granice EU, Schengena, eurozone, NATO-a itd.) u mnogome su podudarne s elementima carstva. Ako doista Rusija izgubi ovaj rat, što bi to značilo, ako išta, za jednu kompleksnu zajednicu zapletenu u toliko oštih proturječja?

FINKIELKRAUT: Europa ima budućnost ako ne zaboravi da nije samo institucionalna konstrukcija već i civilizacija. Drugim riječima, Europa ima budućnost ako se sjeti da ima prošlost. Prvi znak da je EU potpuno zaboravila svoje naslijeđe bio je poziv Turskoj da postane članica. Na kraju od toga nije bilo ništa, ali tursko članstvo se uopće nije trebalo niti razmatrati. Položaj Turske u međunarodnim odnosima, njezini interesi i vanjskopolitičko djelovanje trebaju nam poslužiti kao otrežnjenje. Da se ponovo podsjetimo što Europa jest. Također, situacija u Ukrajini podsjeća nas da smo civilizacija. Trebali bismo ozbiljno razmotriti ovu ideju, jer ona može ojačati koncepte naših zajedničkih politika. Za razliku od Europe, Rusija je u pravom smislu imperij jer ona ne želi biti nacija, već želi obnoviti svoje izgubljeno carstvo. Europa ima drugačiji povijesni put. Doista, postojala su europska carstva, ali Europa je ujedno i stvorila naciju-državu. Nakon Drugog svjetskog rata željeli smo se riješiti nacija zbog nacionalizma koji je Europu gurnuo u dva svjetska rata. Ipak, u svojoj biti EU je udruženje nacija i trebala bi takva ostati nasuprot ideji i praksi carstva. To je nešto što moramo imati na umu kad podržavamo borbu Ukrajine za nacionalnom slobodom.

KNJIGE

Likovni zapisi u doba korone

Dimitrije Popović

Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske/
Skander studio, 2021., Zagreb, 143 str.

Opšte stanje prouzrokovano pandemijom korona virusa odrazilo se na društvo u cjelini. Čovjek se susreo s problemima koji su se počeli odražavati sve snažnije i dublje na njegovo biće. Kako je nepoznanica smrtonosnog virusa unosila sve veću nesigurnost i strah za čovjekovo zdravlje i njegovu egzistenciju, manifestirajući se raznim oblicima poput nelagodnosti, aneksioznosti, osjećaja samoće, otuđenosti, paranoje, depresije, obiteljskog nasilja, dakle sve te crne statistike koje se svakodnevno iznose s brojevima oboljelih i umrlih djelovale su na svijest i senzibilitet umjetnika. Tako je nastala zbirka eseja Dimitrija Popovića naslovljena „Likovni zapisi iz doba korone“. Autor tekstova je komparirajući aktualno stanje uzrokovano virusom s navedenim problemima ljudskog bića odabrao ona umjetnička djela, klasična i moderna, koja su bila ili inspirirana ili se odnosila na razne oblike čovjekove duhovne krize, ili egzistencijalne nesigurnosti. Tako će se na likovno estetskom i simboličkom planu analizirati poznata djela iz povijesti umjetnosti. Prazne zbog korona virusa talijanske trgovice i ulice autor uspoređuje sa zlokobnom prazninom metafizičkih slika Giorgia de Chirica, njegovih čuvenih „Piazza di Italia“ koje se pokazuju nakon toliko godina kao mračna proročanstva aktualnog stanja njegove domovine. Zatim u analizi slike „Krik“ Edvarda Muncha, autor govori o strahu koji opsjeda čovjeka kao nemoćnu žrtvu svoje duševne krhosti. Potom problem osjećaja otu-

đenosti u djelu Alberta Giacomettija, preko slike „Veliki paranoik“ Salvadora Dalija gdje se problem paranoje sa estetskog plana slike povezuje s aktuelnim problemom čovjekovog racionalnog straha zbog mogućnosti zaraze nevidljivim virusom. Zbir eseja njih sedamnaest završavaju optimističkim akcentom sa slikom Henria Matissea „Radost življenja“ koja slavi čovjekovu iskonsku povezanost s prirodom, radost života, koja će se opet uspostaviti kad se prevlada globalni problem kojeg stvara Kovid - 19. Knjiga „Likovni zapisi iz doba korone“ je djelo koje s jedne strane kratkim uvodnim pasusima govori o aktuelnom problemu pandemije a s druge strane o umjetnosti koja se u raznim epohama i raznim povodima bavila tim općim čovjekovim problemima, njegove duhovne i fizičke egzistencije te onim glavnim pitanjem, pitanjem smrti (obrađeno u slikama „Raspeće“ Diega Velaqueza, Brougelevom „Trijumfu smrti“, Poussinovim „Arkadijskim pastirima“ ili Boecklinovom „Otoku smrti“). Svojom tematikom i načinom obrade motiva, preciznom analizom umjetničkih djela i njihovog univerzalnog značenja, knjiga „Zapisi iz doba korone“ će biti zanimljiva podjednako struci i ljubiteljima umjetnosti.

Drugi, kraći dio knjige, čini autorov osvrt na prošlogodišnji jubilej 500 godina od smrti Leonarda da Vincija u kojem se analiziraju dva remek djela renesansnog genija „Posljednja večera“ i „Mona Lisa Gioconda“. Svi ovi razlozi me navode na zaključak da ovu knjigu treba objaviti, prije svega zbog vremena i uslova u kojima je nastala, ali i snažnim esejističkim pristupom znamenitim svjetskim umjetnicima, njihovim djelima i vremenu u kojem su nastajala. Knjiga „Likovni zapisi iz doba korone“ može poslužiti i kao svojvrnsni udžbenik

studentima likovnih umjetnosti, profesorima na akademijama, pa se i kao takva, uz sve vrijednosti koje nosi, ima i treba tretirati. Vjerujem da će komisija koja bude razmatrala zahtjeve za potporu djela i umjetnika, imati sve ovo u vidu, te opredijeliti potrebna sredstva, tim prije i više što se zna što znači ime i djelo Dimitrija Popovića.

Miraš Martinović

Crnogorski izazovi

Dragutin Lalović, Danilo Ivezić

Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske/
Luča, 2021., Zagreb, 240 str.

U Crnogorskom domu, u organizaciji Nacionalne zajednice Crnogoraca Hrvatske i Vijeća crnogorske nacionalne manjine Grada Zagreba, 7. travnja 2002. predstavljena je politološka knjiga autorâ Dragutina Lalovića i Danila Ivezića, *Crnogorski izazovi*. U predavljanju su sudjelovali autori knjige i ugledni crnogorski publicist Marko Špadijer. Njihova izlaganja objavljena su u rubrici Događanja.

Finis Africae: realističke perspektive o globalnom upravljanjuStipe Buzar, Petar Popović
i Damir MladićNacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske/
Luča, 2021., Zagreb, 182 str.

Autori istražuju ključne probleme i izazove suvremenom globalnom poretku. Konkretno, riječ je pitanjima vezanim za problematiku

globalnog siromaštva, pandemija i ekoloških katastrofa. Ono što posebice čini ovaj pothvat vrijednim doprinosom politološkoj zajednici u Hrvatskoj, njihov je originalni pristup koji uobičajeni analitički okvir u disciplini međunarodnih odnosa – teorijsko razmatranje odnosa nacionalnog i međunarodnog – svodi tek na jednu dimenziju kompleksnije globalne strukture. Polazna perspektiva autora je post-realizam, recentna teorijska perspektiva u povojima, koja kao predmet istraživanja ne uzima isključivo državu u sustavu država nego državu u odnosu s prirodnim i sociološkim subjektima. Buzar se tako osvrće na globalni problem siromaštva kao opći problem koji nadilazi ekonomiju i politiku. Očajni društveni uvjeti u Trećem svijetu nisu samo političko pitanje održivosti globalnog poretka kao takvog. Za Buzara je to u prvom redu etičko pitanje, kojim pokušava pomiriti proturječja nacionalnog i globalnog interesa. Popović na istom tragu istražuje globalnu neravnotežu zdravlja, s posebnim naglaskom na implikacije zbrke uzrokovane neodređenim granicama privatno-javne sfere. Glavna dvojba koja se nameće jest što uopće znači interes zdravstvene sigurnosti u kaotičnoj strukturi odnosa moći među državama; između države i privatne sfere (farmaceutski karteli/filantropija), svima njima suprotstavljanog civilnog sektora, te konačno, države i društva protiv pandemije kao takve. Mladić se hvata u koštac s možda najvećim izazovom ove generacije: ekološkom krizom i klimatskom katastrofom. Za autora, proturječje nacionalnog interesa i ekologije nije samo analitički izazov, nego i dvojba oko suvremene političke kulture i svijesti koja je okovana tradicionalnim geopolitičkim obrascima mišljenja. Slučaj

geopolitičke igre velikih sila oko Arktika tome govori u prilog. Istraživački pothvat trojice autora ima višestruku vrijednost. Prvo, obožuje političku teoriju recentnim pristupom post-realističke perspektive koja baca sasvim novo svjetlo na konvencionalno mišljenje međunarodne politike. Drugo, osvještava svu kompleksnost i proturječja globalne strukture, koje se često pojednostavljaju tradicionalnim kategorijalnim aparatom. Treće, doprinosi boljem razumijevanju suvremenih izazova čime ova knjiga neće biti samo korisna akademskoj i politološkoj zajednici, nego i široj čitateljskoj publici.

Josip Lučev

Odabrani tekstovi crnogorske istorije i Njegoševo crnogorstvo

Božidar Šekularac

Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske, Skaner studio, 2022., Zagreb, 319 str.

Božidar Šekularac, redovni profesor Univerziteta Crne Gore (u penziji) i redovni član Dukljanske akademije nauka i umjetnosti, poslije arhivskog istraživanja i naučnog rada od skoro pola vijeka podariće istorijskoj nauci djelo izuzetno vrijednog značaja.

Odabrani tekstovi crnogorske istorije i Njegoševo crnogorstvo, predstavlja tematski skup radova jednog od najeminentnijih crnogorskih istraživača istorije Crne Gore, čije je ime poznato u evropskim okvirima. Iza sebe ostavio je veliki broj radova, koji nam pomažu da pratimo istorijski razvitak Crne Gore od Duklje do današnjih dana. Interesovanje Crnogoraca

posljednjih decenija za svoju istoriju i nacionalne izvore sasvim je razumljivo ako se ima u vidu istorijski hod naše države. To govori o stremljenju naroda da nađe svoj hod istorije i istorijsku vertikalnu nastanka i razvoja. Radovi u knjizi rezultat su višegodišnjeg rada prof. dr. Božidara Šekularca, kao i naše želje da se ti radovi nađu i grupišu u ovoj knjizi. Članci su napisani pretežno na osnovu neobjavljenih izvora crnogorske, hrvatske, ruske, bosanske, bugarske i albanske provenijencije i predstavljaju nesumnjivo vrijedan naučni doprinos poznavanju crnogorske istorije. Do mnogih objavljenih radova bilo je teško doći, jer su bili razasuti u brojnim časopisima i zbornicima. Čitaocu ove knjige biće objedinjeni na jednom mjestu.

Knjiga privlači radoznalost svojim naslovom, a svakako i svojom sadržinom, koja govori ne samo o istorijskom stanju i kretanju Crnogoraca kroz istoriju. Autor daje istorijsku horizontalu od Vojislavljevića, Balšića, Crnojevića do Petrovića. U svim dijelovima knjige autorovi radovi su u fokusu, političke, društvene, privredne i kulturne istorije Crne Gore.

Knjiga se sastoji od *Uvoda* i sljedećih radova: 1. *Dukljanaska država crnogorski iskon i korijeni*; 2. *Knez Vladimir dukljanski i Annales Bareniensis*; 3. *Bar u crnogorskoj istoriji i imenima*; 4. *Dukljanska župa Krajina*; 5. *Zetski zakonik ili Ilovačka krmčija*; 6. *Beranski kraj od najstarijih vremena do kraja XVII vijeka*; 7. *Kotorski statut*; 8. *Psaltir Đurđa Crnojevića iz 1484/5. godine*; 9. *Monumenta Montenegrina*; 10. *Srednjovjekovne veze i odnosi Crne Gore i Bosne i Hercegovine*; 11. *Crkva Sv. Đorđa u Podgorici*; 12. *Peroj i Perojci u dokumentima i narodnom sjećanju*; 13. *Crnogorski štampar Božidar Vuković Podgoričanin u svom vremenu*; 14. *Uticao Vlah na formiranje i razvoj*

crnogorski plemena; 15. *Muslimani Crne Gore*; 16. *Migracije u prošlosti i sadašnjosti iz Crne Gore u Bosnu i Hercegovinu*; 17. *Istorija Vasilijeve i Vasilije u istoriji Crne Gore*; 18. *Guvernaduri Radonjići – crnogorska vlastela, plemići i državotvorci*; 19. *Gramate ruskih careva i njihovo krivotvorenje pri objavljivanju*; 20. *Paštrovići i Spičani*; 21. *Podgorički medaljoni*; 22. *Iseljavanje crnogoraca u Rumuniju*; 23. *Istorijska ishodišta i mitovi*; 24. *Kultura kao temelj crnogorskog postojanja*; 25. *Pojam i geneza religije*; 26. *Razvoj školstva i obrazovanja u Crnoj Gori*; 27. *Istorijski pregled razvoja pismenosti u Crnoj Gori*; 28. *Njegoševo crnogorstvo u dokumentima, njegovim djelima i literature*; 29. *Njegoševa zavještanja i amaneti*; 30. *Petar II. Petrović Njegoš između erosa i tanatosa*; 31. *U oreolu slave i besmrtnosti*.

Metodološki primereno i utemeljeno, veoma pregledno su dati svi važniji događaji koji su obilježili istoriju Crne Gore. Radovi su izuzetno visoke pismenosti, predstavljaju hronološki i problemski zaokruženu cjelinu. U skladu sa napred navedenim, smatramo da rukopis u potpunosti zadovoljava potrebne naučne standarde koji dopuštaju recenzentu da sa izuzetnim zadovoljstvom preporuči objavljivanje knjige prof. dr. Božidara Šekularca.

Marijan Premović

Otimanje države

Rajko Cerović

Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske/Luča, 2022., Zagreb, 256 str.

Nedavno izašla knjiga Rajka Cerovića *Otimanje države* u izdanju Nacionalne zajednice Crnogoraca u Zagrebu, koja sadrži sedamdeset

odabranih tekstova – kolumni i ogleđa, bila mi je povod da se zabavim apsurdima crnogorske samonegacije, odnosno, nasrtajima velikosrpske neukročene goropadi prema Crnoj Gori. Cerović je komitovao i komituje svojim publicističkim tekstovima, ali i ne samo njima, od prvih dana naslućivanja (ne)izvjesnosti sudbine Crne Gore početkom devedesetih godina. Njegovi prvi komitski radovi počeli su antibirokratskom, odnosno, anticrnohorskom revolucijom i nijesu prestajali do ovog trenutka koji je još dramatičniji za opstanak crnogorskog državnog i identitetskog faktograflja. Nije ostao dužan ni litijaškom pohodu na Crnu Goru. Iako pisani iz dnevno-političkih povoda, iako već jednom čitani, tekstovi sabrani u ovoj knjizi nadilaze svoju prolaznost i pretvaraju se u cjelovit odraz jednog vremena. Cerović je svojim stilom i otvorenim dijalogom i polemikom artikulisao sva pitanja crnogorskog nacionalnog čvorišta. Ova vrsta publicistike, njen duh i agonálnost, je ugrađena u živo meso faktografske, polemične i eruditske, crnogorske historiografije. Ovde je sve direktno, počev od naslova teksta do njegovog kraja. Cerovićev glas pobune protiv velikosrpske ideologije i kukavnog, ponižavajućeg, crnogorskog anticrnohorstva uvijek je bio tu da klikne na sve laži tekuće i stope-desetogodišnje ideje koja hoće svim silama od Crnogoraca da napravi Srbe znajući pritom da su Crnogorci posebniji i kao narod i kao nacija od njih samih. To je samo nastavak mitološkog Kosovskog zavjeta kao da Crnogorci nemaju istinski, svoj, zavjet koji je zasnovan na milenijumskoj borbi. Ako je iko spasio pravoslavlje to su Crnogorci kojima se srpska vjera potura kao kukavičje jaje. Sve bi bilo riješeno kad ne bi bilo ni Crnogoraca, ni Crne Gore, ni

crnogorske istorije ni crnogorskog jezika ni autokefalne crnogorske pravoslavne crkve. Početkom prošlog vijeka Jovan Skerlić je govorio u Srpskom parlamentu nazivajući svoju domovinu Zemljom zbežalih, da Srbije nema, „da bi Srbije tek trebalo da bude, te da će to postati kad bude kulturna i kad svojim seljacima ponudi neke modernije uslove života“. Faktor domaće kolaboracije Knjiga Otimanje države je, upravo, zasnovana na dokumentovanoj analizi i ukazivanju na sveukupnu neodrživost velikosrpske posesivnosti prema Crnoj Gori. U tom pogledu ona je i velika istorijska čitanka. Pogotovo za neupućene. Paralelno sa tim ona je i velika sinteza, živa hronika, istorijskih, državnih, identitetskih, nacionalnih dešavanja, svih crnogorskih uzdizanja i padova, vezanih za nastojanje velikosrpskog nacionalizma da još jednom, krajem dvadesetog i početkom ovog vijeka, uništi Crnu Goru i sve što je crnogorsko. Cerović ne štedi, svakako, ni faktor domaće kolaboracije. Ako bi se tražio zajednički, suštinski imenitelj ove knjige, onda je to ono što stoji u njenom naslovu – Otimanje države. I nije, naravno, riječ o nekakvom teorijskom diskursu na ovu temu već o konkretnom, permanentnom otimanju jedne države od druge, odnosno, nastojanju Srbije da Crnu Goru pretvori u sopstvenu teritoriju. Te da svojim velikosrpsvom razori i prošlost i savremenost crnogorskog naroda i crnogorske nacije. Radeći to sa uvjerenjem da će stalnim ponavljanjem falsifikata i stvaranjem velike izdaje u samoj Crnoj Gori, kad-tad ostvariti svoje osvajačko-nemanjićke strategije. U tekstu Sve crnogorska krivice pisanom 2005. Cerović kaže: „U vrijeme Jugoslavije Srbima su bili krivi Hrvati, Slovenci, Muslimani, Albanci, naravno, i Crnogorci ukoliko su bili

svjesni svog subjektiviteta. Nije im bilo nimalo pravo ni makedonsko postojanje, da bi se danas sva dugo njegovana negativna energija ove vrste usmjerila samo na Crnogorce. Na koga bi drugo kad su definitivno svi ostali pobjegli od njih...“ U tekstu Daleko od razuma iz 2015. Cerović konstatuje: „Velika je drskost pa naravno i neodgovornost osoba koje osporavaju Crnoj Gori ulazak u NATO alijansu“. U tekstu Otvoreno pismo delegaciji crnogorskih Srba koji su bili kod Vučića Cerović pita: „Tako vam Boga, o čemu ste to tamo pričali? Da li o tome da vam je položaj u Crnoj Gori do te mjere neizdrživ da vas biju na svakom koraku? Jeste li pričali da kao Srbi u Crnoj Gori ne možete otvoriti račun u banci, ili da vam ne daju da plaćate porez? Jeste li im rekli da svoju decu ne možete upisivati u škole, ili da vam ne daju da se molite Bogu u crnogorskim hramovima, koji su, bar do sada, bili samo srpski i samo za vas? Jesu li vam zabranjivali da svoj jezik nazivate srpskim iako ste kod Vučića govorili crnogorskim jezikom, koji se u odnosu na prisutne Srbe, primjećivao i sa kilometra udaljenosti?“ Iz teksta Neće svoju državu (2022.) citiramo: „Zbog čega dio Crnogoraca koji baštine viševjekovnu državnost tako strasno, dosljedno i samoubilački neće sopstvenu državu – pitanje je na koje će dugo pokušavati da nađu odgovor ne samo domaći sociolozi, psiholozi, etnopsiholozi, ili stručnjaci koji se bave studijom mentaliteta već i dobar dio pismenih ljudi najraznovrsnijih struka i usmjerenja... Crnogorsko petnaestogodišnje natezanje u vezi sa sopstvenim državnim statusom jednostavno je neobjašnjivo iole učenom, dakle, civilizovanom čovjeku!“ Apсурd nad apsurdima. No, dodajmo, zapravo, formalizujmo, ovom Cerovićevom očajanju,

ovom apsurdu nad svim mogućim i nemogućim apsurdima, i natuknicu da bi, u stvari, trebalo osnovati posebnu naučnu, multidisciplinarnu instituciju koja bi se bavila ovom problematikom. Ovom velikom, fatalnom, „crnom rupom“ Crnogoraca i njihovom zakovanošću za nekakvu tamo Obećanu zemlju. Za njihovo gaženje njih samih u ime opstanka velikosrpsstva. Narodski bi se reklo – za njihovu zamuženost, sa svim patologijama koje to, ne samo mogu da budu, već i jesu. I ta naučna institucija bi trebalo da bude u stalnom zasijedanju! Tu ne pomaže ni autoritet svoje nadaleko poznate istorije niti autoritet velikih predaka. Vratimo se ovim povodom i Njegosu. Prije skoro dvjesto godina on reče: „Kršna i siromašna Crna Gora ne haje ni za Nemanje ni za Murate ni za Bunaparte, oni biše i preminuše, i mač svoj o Crnogorce opitaše Crnogorski mač dekoji opitaše pa nestaše, a Crna Gora ostade dovijeka i strašnoga suda u svojoj volji i slobodi.“ Nije ni pretpostavljao da će doći vrijeme kada će Crna Gora nestajati kao što je to bilo početkom prošlog vijeka i da joj se priprema nešto isto početkom 21. vijeka. Sve bi to možda mogao povjerovati kada su u pitanju osvajači ali ne bi da se to oba puta dešava od strane naše slovenske, bliske, braće. To ne bi mogao proturiti kroz glavu. Čak i kad bi kao razlog tome bila njegovo samilosno obraćanje Pomoz Bože jadnijem Srbima imajući u vidu njihovo dugotrajno ropstvo pod Osmanskim carstvom. Možda bi se u svojoj velikoj mucu pozvao na svoju iz kamena izvađenu opomenu „U pamet se braćo, Crnogorci!... Je li javlje od sna smućenije...“ Jeste, Pjesniče sveukupne Crnogorske svobodijade! U Rusiju si tri puta odio, od muke i nevolje. I svaki put rizikujući da se od tuda nikad ne vratiš. Možda zbog

istog onog zbog čega je tvom stricu, Petru kojeg proglasi za sveca, prijećeno Sibirom. Boreći se za oslobođenje svih južnoslovenskih naroda sanjajući o njihovoj zajedničkoj državi u kojoj Crnu Goru nijesi nikad mogao zamisliti kao nečiju prćiju. Kao što te danas predstavljaju kao srbstvajušćeg pjesnika i vladara – a sve radi lakšeg zatiranja Crne Gore. Sad je glavni problem opstajanja Crne Gore i Crnogoraca to što Crnogorci neće da budu Crnogorci. I to što Crnogorci neće svoju državu. Al je đavo, ali su mađiije... Oni to rade ne znajući što rade – prilažu je na oltar njenog brisanja kao što su to već jednom uradili. Tako se u okrilju crnogorstva rodilo anticrnogorstvo kao najveći neprijatelj Crne Gore.

Borislav Jovanović

Prokletstvo poziva

Sava Bogdanović

Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske/Skaner studio, 2022., Zagreb, 350 str.

Tekst uspješno objedinjuje različite aspekte obrazovanja te njegovu gotovo neizbježnu interferenciju s kulturom. Kvaliteta rukopisa je, pak, određena trima pretpostavkama. Najprije, čini se da autor insistira na što potpunijim teorijskim uvidom u teme kojima se bavi. S druge strane, očita je autorova intencija da se tekstu pridoda životnost logitudinalnim istraživanjem sa sudjelovanjem kako učenja tako i poučavanja dok je s treće strane očita nužnost minimalizacije preklapanja već objavljenih sadržaja.

Rukopis je u priređen u dva dijela , prvi je u

načelnoj formi – strukturiran uz uvodnu raspravu na tri dijela - poglavlja pod slijedećim naslovima:

Uvodna rasprava o pozivu/profesiji iz gledišta sociologije profesije, sociologije generacije te sociologije obrazovanja

Obrazovanje u društvu i paradoksi

Obrazovanje odraslih

Obrazovanje odraslih i kultura

Poglavlja od 2 do 4 su već objavljeni i temeljito redigirani znanstveni, znanstveno istraživački, pregledni i stručni tekstovi u časopisima, zbornicima te saopćenjima na međunarodnim znanstvenim kongresima.

Ovako strukturiran rukopis gotovo teorijski uokviruje drugi dio knjige o prokletstvu poziva koji je strukturiran u dva plana; prvi, od pisanja po ploči kamenim škriljcem do rada na APPLE-u ili kako je proteklo gotovo sedam desetljeća učenja i drugi, prvi posao učitelja, nastavnika, sveučilišnoga profesora ili kako je proteklo gotovo šest desetljeća poučavanja. Izvjesno je da se drugi dio knjige odnosi na longitudinalno istraživanje sa sudjelovanjem što rukopisu u cjelini daje izvanrednu životnost.

Goran Goldberger

Budzaštar ili Pojmovnik trivijalnosti

Lidija Vukčević Vučurović

Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske/Skaner studio, 2022., Zagreb, 173 str.

Svom žanrovski razuđenom djelu Lidija Vukčević Vučurović priključuje Budzaštar ili Ba-

zar banalnosti”, knjigu u formi rječnika koja je nastala na fonu Floberovog Rječnika otrcanih misli koji je mudro i ironično zabilježio mnoštvo gluposti u francuskoj kulturi.

Lidijino djelo objavljeno je kao cjelovit feljton u Artu, dodatku Vijesti za kulturu i može se nazvati kao rječnik opštih mjesta ili sabranih misli kakve smo povremeno vidali kod raznih naroda. Rječnik kao leksikografsko djelo koje sadrži popis riječi ili izraza izabranih i raspoređenih po nekom načelu ovdje je poslužio kao predložak za uspostavljanje proizvoljnih, konvencionalnih simbola koji imaju višestruko značenje. Izdašna fragmentarna struktura ove knjige doima se kao dio standardnog, sviknutog repertoara gdje se prepliću različita diskurzivna polazišta.

Rolan Bart kaže da je svaki tekst novo tkanje prošlih citata, a osnovna teza semiotike je da tekst više duguje drugim tekstovima nego svijetu koji zastupa. Tragom toga stava je i koncepcija ovih narativa tj. na fonu je Floberovih promišljanja gdje imamo abecedni poredak koji nekoj vrsti haosa daje smisao. Lidijini kraći narativi sežu u različite sfere, na primjer sociolingvistike gdje je ispoljeno zanimanje za određene razlike i način kako te razlike korespondiraju sa određenim društvenim sistemom. Ona sažima te sfere i preoblikuje ih u svojevrsnu građu, a kao ilustraciju navešćemo crticu vezanu za Biblioteku - „najtraženije opće mjesto od Prosvijećenosti. Borhes je bibliotekama vratio metafizički značaj. Ipak su prazne. Izuzmu li se kompjuterske usluge. Možda najdemokratičnije mjesto na svijetu. Gdje je sve moguće. Jer je sve, makar u knjigama poželjno. Poželjno i dopusteno.” Borhes ističe da literatura uzima od literature i to se nadovezuje na navedeni citat.

Grupa novosadskih naučnika u jednoj studiji ističe da kao što mnoge varijacije u jeziku mogu biti ograničene na određene socijalne grupe, one mogu biti i geografski uslovljene. Varijacije u ovoj knjizi često naginju prostoru Mediterana, a ovaj svojevrsni rječnik Lidija Vukčević Vučurović temelji na elipsastim, kratkim iskazima, na sažetim predlošcima sa različitim perspektivama i diskurzivnim strategijama. Vukčevićeva se drži određenih semantičkih principa koji oblikuju pojedine modele što dovode do zaziranja od klišeizovanih varijanti, a ujedno teže intelektualnoj radoznalosti, U ovoj knjizi imamo i nizove slobodnih asocijacija koje nijesu čvršće povezane. Štivo karakteriše i fragmentalnost i filozofičnost koja se prepliće kroz različite značenjske sfere. Valja pomenuti i nizove asocijacija koje otkrivaju različite vizije svijeta u gužvi narativnih rukavaca.

Bogić Bogičević

Kišovo pero iz pakla

Goran Sekulović

Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske/Skaner studio, 2020., Zagreb, 208 str.

Velikom korpusu literature o Danilu Kišu, jednom od najznačajnijih jugoslovenskih poratnih pisaca, valjano se pridružuje knjiga „Kišovo pero iz pakla”, Gorana Sekulovića. Kiš uvijek predstavlja izazov za poslenike pisane riječi koji se ne zadovoljavaju jednostavnim literarnim konstrukcijama, a Sekulović se u različitim formama i povodima i do sada bavio njegovim djelom tako da na neki način ova knjiga predstavlja zbirni rezultat tog interesovanja.

Baveći se stvaralaštvom pisca koji je u jugoslovensku književnost unio dosta inovacija koristeći moderne romaneskne postupke, Sekulović i sam gradi jedno kompleksno teorijsko, kritičko, dokumentarno, bibliografsko, analitičko... štivo nalik onome koje je predmet njegovog interesovanja. Bolje reći, pravi zgrnutu mrežu informacija o Kišovoj književnosti koje promjenjivim intenzitetom pulsiraju njegovim rukopisom katkad se samo ovlašno dotičući tretirane građe, a ponekad se ozbiljnije baveći njome. Ovdje se nalazi obilje navoda iz Kišovih knjiga, kao i citata korišćene literature na osnovu kojih čitalac može formirati sopstveni sud o stvaralaštvu poznatog pisca za koje nam Sekulović u naslovu sugeriše da je ono, najblaže rečeno, neveselo. Njegovim filozofsko-kritičkim opservacijama prethodi uvodni tekst koji je zapravo njegov ranije objavljeni zapis o monodrami Jugoslovenskog dramskog pozorišta iz Beograda „Skladište Danila Kiša”, održane 1996. godine u Podgorici. Sekulović u tom zapisu veoma lucidno dotiče neke elemente monodrame povezujući ih sa slajdovima Podgorice toga doba.

Kada je riječ o ovom rukopisu, autorove refleksije se kreću između istorije i mitologije, dokumentarnog i fikcije pa u formalnom smislu on pravi jedan kompleksan tekst prožet čestim citatima samog predloška, kao i konsultovane literature. Na taj način dobijamo jedan koristan miks koji omogućava nedovoljno informisanom čitaocu, odnosno čitaocu koji nije u dovoljnoj mjeri pronikao u Kišov literarni svijet da uhvati priključak i upozna se makar s njegovim najvažnijim elementima. Otuda ovdje imamo česte tematske cjeline koje nas upućuju na Kišove važnije odrednice, a nama posebno može biti interesantan segment „Kišova

rana svijest o relativnoj vrijednosti svih nacionalnih mitova i apsolutnoj vrijednosti intelektualnog i moralnog saznanja i jezika“. Naime, znamo da se poznati pisac kritički i posprdnio odnosio prema svakom nacionalizmu, a Sekulović nas na to podsjeća budući da živimo u doba kada nacionalizmi dominantno određuju našu svakodnevicu.

Za čitaoce u Crnoj Gori može biti interesantno i to što Kiš nikada nije mogao da piše o svom djetinjstvu na Cetinju jer je to, kako je govorio, za njega bilo previše intimno. Čekao je neku iskru koja će ga podstaći da napiše knjigu o tome koju je stalno nosio u sebi, ali previše intime i emocija prosto mu nijesu dozvoljavali da krene s pričom o tom važnom periodu njegovog života kada je formirao prve važne stavove o književnosti i svijetu. Sekulović piše i o tom segmentu ličnosti pisca koji je svuda isticao svoje cetinjske godine obilježene divnim prijateljstvima i knjigama koje će na njega presudno uticati.

Iako je o njegovoj književnosti dosta pisano, pisane su knjige, diplomski radovi i doktorati, Kiš nije imao blagonaklon stav o sudu kritike koju je umnogome ismijavao u spisu „Homo poetikus“ iako je i sam bio uvučen u taj krug kada je zbog napada na njega povodom knjige „Grobnica za Borisa Davidoviča“ napisao jedno od najboljih polemičko-kritičkih djela u jugoslovenskoj književnosti „Čas anatomije“. Sekulović se u svom rukopisu detaljnije bavi piščevim odnosom prema kritici.

Dotičući se važnijih rukavaca djela poznatog pisca, Sekulović u svojoj knjizi konstruiše jednu zanimljivu mapu koja omogućava dobar prilaz Kišovoj književnosti. Svaki svoj bitniji stav on ilustruje primjerom iz djela, kao i za-

ključcima recentnih autora tako da ide sigurnim tragom a čitaoca uvodi u mrežu provjerenih tumačenja. Sekulović je ovaj rad začinio sa dvije svoje pjesme posvećene Kišu iz knjige „Kuća što se njiše“ objavljene 2012. godine.

Djelo „Kišovo pero iz pakla“ predstavlja važan doprinos proučavanju Kišove književnosti koja, kako se to i ovdje ističe, ukazuje na nevesele varijante svijeta i kao takvo može poslužiti kao odličan priručnik u nastavi, posebno za studente, kao i dobar putokaz za čitalačku javnost uopšte.

Bogić Rakočević

Tebi, a sebi

Ljubica Perović Katić

Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske, Skaner studio, 2021., Zagreb, 144 str.

Novom zbirkom pjesama *TEBI, A SEBI*, Ljubica Perović Katić je potvrdila da se ne udaljava od slobodne pjesničke forme u kojoj lakoćom niže stihove. U pjesničkom prvijencu „Između bola i ljubavi“ svoju stvaralačku nit kalemila je na boli, ljubavi i strahovima koji su tematsko motivske okosnice i ove pjesničke zbirke. Polazeći od neobičnog naslova zbirke, koji je naslov jedne od pjesama, ova zbirka poezije je istovremeno i posveta, njenom pjesničkom biću, podijeljena u četiri ciklusa: *Lutanjima*, *Sjećanjima*, *Majkama* i *djeci*, i *Mislina*. Stihovna posveta životu, ljubavi, majčinstvu, sreći, tuzi i nesreći, je mnogo osjećajnija jer je satkana iz profinjanih djelova pjesničke duše i oslikava djeliće života u svim njegovim (ne) predvidljivim situacijama kojima smo podređeni. Dugo čuvane posvete najmilijima, voljenima,

ali i svemu što nas okružuje u ovozemaljskom životu, Ljubica je „klesala“ srcem koje je do rasprsnuća voljelo i gubilo, stihovima jecala i dokazivala da se život troši i osipa, te da ga od zaborava možemo sačuvati samo napisanim, jer *verba volant, scripta manent* (riječi odlijeću, napisano ostaje).

Prvi ciklus *Lutanjima* posvećen je reminiscencijama kojima pjesnikinja ponovo oživljava davne čežnje i strepnje. Uvidjevši dijalektičku stvarnost svijeta, uhvatila je nit prolaznosti koju provlači kroz svoje stihove. Zato je ona-pjesnikinja, medijator između svjetova kojima je pripadala i o kojima željno sanja.

Ako poželiš da se vratiš,

od neizvjesnosti srce zebe,

ne brini, zaustaviću vrijeme,

za mene i tebe.

Prostor njenoga pjevanja nema granice, ni u emocijama ni u geografskom smislu, pa je u toj prostornoj širini sve manje mjesta stvarnom, a čitalac biva uvučen u svijet koji postoji skoro u svakom od nas, jer koliko god bili ranjeni, uvijek ćemo vjerovati u ljubav, jer jedino ljubav ima svevremenost, a sve drugo je prolazno.

Krhka kao čaša od kristala,

nježna kao ruža iz bašte,

jaka kao stijena, odana i vjerna

to je majka, borac žena.

Vrijeme sreće i zaljubljenosti ne pita za godine, ali zato ostavlja dugoki trag u svakom pojedincu, te je pjesnikinja drugi ciklus posvetila *Sjećanjima* kojima referiše na prolaznost života, na krhotine koje ostaju poslije nas i koje je moguće sačuvati jedino u sjećanjima:

Kada se prospu godine

ostanu krhotine

koje sakupljaš

zbrajaš,

po prošlosti prebiraš...

Vratiti ne možeš ništa,

ništa više ne možeš da daš

sem to malo duše i srca koje imaš....

Sjećanja su najvjernija uspomena, u njima su svi dragi i nemili trenuci, u njima ne umiru najmiliji i kada fizički nisu više sa nama. Bez obzira što je Jun ljetnji mjesec i navodi na živost ljeta, za pjesnikinju je on mjesec bola i zato ga ne voli:

Ne volim mjesec Juni

ni četiri datuma u njemu,

četiri rane bolne

kada mi se pomenu.

Njenu bol ne može zasjeniti ni radost života i zato stihovima moli i poručuje da je samo ljubav vječna i da ju treba sačuvati u prošlosti, kako bismo osigurali spokojniju budućnost:

Pomeni me nekada,

ne daj da ti riječ u grlu stane,

pomeni me, ako ne za buduće,

onda za one prošle dane.

Prebirati po vlastitim emocijama zasigurno je najintimniji, ali i najbolniji čin pojedinca, pa su svi izrazi iz dubine ličnog i proživljenog utoliko snažniji kada se iznesu pred sud javnosti. Stoga su pjesme Ljubice Perović Katić natopljene prigušenim bolom iz kojega diše sjeta u

sjeni straha od novoga dana, zbog svega preživljenog. Nema veće boli od one kada majka izgubi dijete, sestra brata, tetka bratanića ili kada žena sahrani ljubav svoga života. I, ako sve te boli „upakujemo„ u život jedne osobe, onda smo dobili pjesnikinju ove zbirke poezije koja ne voli mjesec Jun.

U svom trećem ciklusu, posvećenom *Majka-ma i djeci* propjevala je pjesnikinja boli i tuge sa čednošću majke koja djeci ostavlja zadnji Amanet:

*Danas sam s vama,
možda sutra biti neću,
zato želim
da riječi moje čuvate,
kao amajliju za sreću.*

Za nju je svako dijete blagoslov koji se čuva i kojem je potrebno obezbijediti egzistenciju i bezbrižnost. U ovom ciklusu pjesma *Holokaust* je stihotvorna poruka svijetu sa ciljem brige i čuvanja svakoga života uz opomenu da se počinjena zla nad djecom i nevinima nikada više ne ponove.

Četvrti ciklus posvetila je *Mislina* u kojima ima mjesta uvijek za sve drage i one manje drage, jer tok misli je nezaustavljiv poput protoka vremena, bilježi sva dešavanja:

*I kada dođeš na kraju svoga puta
a tako neki znaju reći, da se čovjek opet poslije smrti rađa,
ja nikada roditi se poželjela ne bih,
jer se nadam da će smrt biti od života slađa.*

Njene pjesme su emotivne, prepune sjete koja ne napušta njen pjesnički univerzum te

ih zato s pravom možemo nazvati duševnom hranom koju će iznova „konzumirati“ čitaoci svjesni snage ljubavi i tuge, izabrani i voljeni, ostavljeni i iznevjereni, kao svi oni koji se tek zaljubljuju.

Andrijana Nikolić

Ludi pozvaše, još luđi se odazvaše - aforizmi

Marinko Mijović

Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske, Skaner studio, 2021., Zagreb, 144 str.

Živimo u vremenu kada nam baš i nije do smijeha, ali i vremenu u kojem bi nam bez njega bilo daleko teže. Pisati o aforizmu moglo bi se na široko i nadugačko, a da se nikada ne stane, jer ni autori, koji čvrsto stoje u odbrani čiste i kritičke misli, ne staju i ne posustaju. Pošto se aforizam najčešće bazira na paradoksu, onda smo opet suočeni sa svojevrsnim paradoksom - kako u nekoliko riječi reći sve ono što čini duh našeg satiričnog neba, kako poći primjerom aforističara i izraziti se jezgrovitom virtuožnošću, a pritom ne ostati nedorečen?

Prvo pitanje koje se nameće jeste: što je *aforizam** - kritika svega postojećeg ili kritika ljudske gluposti, bezumlja, beščašća...? Ako se pozovemo na rječnike, nigdje nećemo naići na odrednicu koja kaže da je to „kritika“, nego, da je to, između ostalog: „*kratka, jezgrovita, značenjem bogata izreka*“. Možda bi uputnije bilo pozvati se na Descartesovu sumnju svega postojećeg? Ali, onda bi se naš zadatak proširio na polje traženja istine, a traženje istine je, ne samo Sizifovski posao, nego je i krajnje

neproduktivno, naročito zbog toga što bismo tada morali da se suočimo sa nečim tako subjektivnim, sa nečim što je individualno (ili čak i kolektivno) osjećanje - zbog čega se neko kao jedinka osjeća sputanim ili ugroženim.

Evoluciju čovjeka pratila je i evolucija duha. Svaka nova generacija granala je drvo duhovnosti, prenoseći sa koljena na koljeno, bilo usmenim, bilo pismenim putem, vrijednosti koje su bivale od vitalnog značaja za opstanak svake date zajednice. I bez obzira na teška vremena i prilike kroz koje su narodi tokom svoje historije prolazili, i što su preživljavali i proživljavali, upravo te vrijednosti su svjedočanstvo o njihovom postojanju i borbi za opstanak. Duh jednog naroda, i pored represija i tortura činjenih od strane države ili crkve tokom vjekova, pa i milenija, bilo je teško staviti u okove, jer ma koliko da je trpjelo tijelo, duh je bilo, gotovo, nemoguće ukrotiti. Shodno tome, u duhu svakog naroda je da - na teškoće odgovara, uvjetno rečeno, smijehom. Smijehom koji može značiti sprdnju i podsmijeh, a sa druge strane, podsmijeh se može okarakterizirati i kao svojevrsan vid kritike. Duh koji je provijavao kroz narodne poslovice, anegdote, šale, parodije, grafite i viceve, neosporno je imao za cilj da nešto naglasi, izdvoji, obilježi, bez obzira na to kakvu je reakciju izazivao ili mogao da izazove. Nekada je to mogao biti smijeh do suza, a nekada - *smijeh do bola*, kakva je i knjiga aforizama Marinka Mijovića „**LUDI POZVAŠE, JOŠ LUĐI SE ODAZVAŠE**“, u kojoj aforizam postaje izuzetno moćno oružje, svojevrsan humor u rukama autora. Njegov odgovor na vrijeme u kojem živimo u kojem nam baš i nije do smijeha, ali bez njega bi nam bilo još gore.

Danilo Ivezić

*Aforizam (grč. *aphorismos*) je kratak oblik jednostavne i duhovito izrečene tvrdnje ili sažete misli, sa svojstvima paradoksa. Među prvima je koristi Hipokrat u svojoj zbirci kratkih medicinskih savjeta - *Aphorismoi*.

KRALJ**Dimitrije Popović**

Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske, Skaner studio, 2021., Zagreb, Grafička mapa 14 listova, 10 grafika + 4 lista teksta, format 34 x 48,8 cm

Neka Bog štiti i blagoslovi moju zemlju

Nikola I. Petrović Njegoš

Svako je umiranje teško. Posebno onda kada se čovjek razočaran životom oprašta od tog i takvog, jedinog života, od svojih bližnjih. Smrt kralja bez kraljevine bila je za crnogorskog suverena Nikolu I. Petrovića Njegoša sigurno mučna i teška. Daleko od svoje zemlje, u egzilu, crnogorski kralj umire u Francuskoj, u Antibesu 1. III. 1921. godine. Sahranjen je u ruskoj crkvi Krista Spasitelja u San Remu.

Kakva je bila osobnost posljednjeg državnika slavni predaka dinastije Petrović Njegoš čiji se životni put odvijao na prijelomu dvaju stoljeća, XIX. u XX.? Općenit i pojednostavljen odgovor bi glasilo da je osoba crnogorskog monarha bila kompleksna.

Kralj Nikola je bio mudar vladar i vješt vojni strateg, moderni reformator društva, državnik koji je osigurao međunarodno priznanje Crne Gore na Berlinskom kongresu 1878. godine. Bio je također vladar opsjednut ambicijama, nereálnim državniciškim aspiracijama, naivnim nadanjima i vjerovanjima u demokratske principe i pravičnost velikih i moćnih država te je kao žrtva interesa drugih postao kralj bez kraljevine, tragična ličnost, žrtva nesretnog usuda.

Treba naglasiti da je kralj Nikola bio talentirani pisac. Čovjek istančanog senzibiliteta sprovodio je autoritativnost u vladanju Crnom Gorom, što je obzirom na mentalitet plemenskih zajednica

više bila nužnost nego despotska osobina vladareve samosvijesti. Nikola I. je, bio istinski humanist. Kralj i pjesnik, vješt sablji i peru, vjerovao je kao svaki pjesnik, humanist, u dobro kao temeljni princip ljudskog postojanja.

„Ja, što se mene tiče - zapisao je u dnevniku na putu u Carigrad 1899. godine - vjerujem da je svijet dobar, uglavnom, a ta misao me podstiče da se veselim životu. Što nam ostaje ako ne uzmemo svijet sa njegove dobre strane? “

Upravo je ta pjesnička dimenzija davala posebnost kraljevoj ličnosti. Onaj koji je osjetio i vidio svu strahotu bojnog polja, krvava tijela i odsječene glave neprijatelja, kao ratne trofeje u pejzažu Vučjeg dola ili Fundine, onaj koji je proživio iskustvo te surove ratne stvarnosti, isti taj vladar sanjari u zvjezdanoj noći na Bosporu gdje mu se „nehotice otme oko“ na dvorce misirskih princeza. Kralj zapisuje „kako je lijepo misliti spram mjesečine“. Njegov pjesnički senzibilitet i široka kultura, njegov doživljaj stvarnog u kojem se bude sjećanja i rađaju misli, otkrivaju ličnost prosvijećenog svjetonazora. Kralj ratnik i pjesnik htio bi nadići ono što neukrotiva čovjekova priroda kontinuirano ponavlja u ciklusima povijesnih događanja kao kakav tragični usud svijeta.

„Koliko je - zapisao je kralj - grijeha vidio ovaj Bospor, koliko je žrtava nevinih proždri, koliko srama, koliko poniženja ljudskoga i ljudskoće!

Uh, kobna je ljepota tvoja, Carigrade“. Pogled na dvore misirskih princeza pobuđuje mu misao o tom „čudnom kraju, o njegovim starim carevima i piramidama i Nilu, o faraonima, o Semiramidi, o Kleopatri, o Antoniju, Pompeju i Cezaru, o generalu Bonaparti, o Murat-begu...

Kralj Nikola, taj „Car junaka“ autor „Balkanske carice“ ploveći pored Itake razmišlja o Uliksu i

Penelopi. Zanosio se misli da napiše „dugi članak“ o toj vjernoj ženi slavnog junaka. Pjesnik i kralj ili kralj pjesnik živio je te dvije stvarnosti, onu realističku u kojoj se suočavao s problemima opstanka i afirmacije svoje države, te onu imaginarnu kakvu je nalazio u stvarnosti literature.

Grafička mapa koju sam naslovio „Kralj“ urađena je u povodu 100 godina od smrti crnogorskog vladara. Grafički listovi ove mape izražavaju lik suverena koji se osim realističkih pojedinosti njegovog lica na simboličan način naznačuje i kroz povijesno mitsku dimenziju kraljevog vremena. Apstraktnim se znakovima i figurativnim stilizacijama na kompozicijama listova poput odblijeska javljaju slike bojeva i pobjedničkih zastava, dinamičkih prizora koji se pretapaju u simboličke slike suverenovih stremljenja i reminiscencija na prošlost, na težnju izgradnje boljeg svijeta kroz napor i žrtvu. Na kraju ovog niza grafičkih listova, imaginarni se friz kao svojevrstni produžetak kraljevog portreta svodi na simboličku trokutastu formu tragičnog monumenta kojeg su stvorili istovremeno spoznaja o napretku u teškim društveno političkim uvjetima koje je kralj ostvarivao za svoju zemlju i svijest o nemoći da se odupre neminovnom porazu.

Autokrat, svjestan modernih društvenih tokova znao je da novo vrijeme s novim društvenim razvojem traži demokratska načela te da „luna i krst, dva strašna simbola“ kako je pisao njegov slavni predak Petar II. Petrović Njegoš, više ne smiju biti u pogubnoj opreci. Pisao je kako se „sve vjeroispovijesti uzdižu ka istom središtu“. Bio je protiv netolerancije, napisavši da je „ljudska glupost neoprostivo zlo“. Kraljev san o modernoj Crnoj Gori pretvorio se u tjeskobnu stvarnost života u progonstvu.

Posmrtni ostaci kralja Nikole i kraljice Milene su

uz najveće državne počasti preneseni 1989. godine iz San Rema na Cetinje. Kao jedan od članova odbora za prijenos posmrtnih ostataka kraljevskog para bio sam predložio filmskom redatelju tog prijenosa Milu Đukanoviću da se, dok se pogrebna povorka kreće prema Dvorskoj crkvi na Čipuru, gdje je kraljevski par našao vječno počivalište, obližnji Orlov krš ozvuči Mozartovim „Requiemom“.

Na tom brdašcu nalazi se mauzolej rodonačelnika dinastije Petrović Njegoš, vladike Danila. Povijesni se krug dinastije Petrović zatvorio. Vrijeme i prostor su sjedinjeni. Predložio sam također da u času polaganja ljesova kraljevskog para u kamene sarkofage, nad Cetinjem iz dva pravca u brišućem letu prolete dva vojna borbena zrakoplova, stvarajući virtualni križ koji bi obilježio slavu i dramu kraljevog života. Prijedlog je bio prihvaćen ali se nije mogao realizirati zbog „složenih tehničkih pojedinosti“.

Kralj Nikola I. Petrović Njegoš našao je vječni mir na Cetinju, u srcu voljene Crne Gore. U svom je dnevniku „Put u Petrograd“ 1908. godine zapisao: „Neprestano radim za tu našu jadnu zemljicu, radim s oduševljenjem i s vrućom nadom u uspjeh. Neka je sve na stranu, a interes zemlje prije svega“.

Dimitrije Popović

Izdavač:
NACIONALNA ZAJEDNICA CRNOGORACA HRVATSKE

Za izdavača:
DANILO IVEZIĆ / NENAD BOGDANOVIĆ

Urednik:
PETAR POPOVIĆ

Suradnici:
BOGIĆEVIĆ BOGIĆ
GARČEVIĆ VESKO
GOLDBERGER GORAN
GORANOVIĆ PAVLE
ĐURAŠKOVIĆ NIKOLA
JOVANOVIĆ BORISLAV
IVEZIĆ DANILO
LALOVIĆ DRAGUTIN
LUČEV JOSIP
KAPIČIĆ ĐURĐA
MARTINOVIĆ MIRAŠ
MORRISON KENNET
NIKOLIĆ ANDRIJA
PEJOVIĆ VESKO
POPOVIĆ DIMITRIJE
POPOVIĆ PETAR
PREMOVIĆ MARIJAN
RAKOČEVIĆ BOGIĆ
RIBAREVIĆ LUKA
ŠPADIJER MARKO
VUKOTIĆ BORIS

Lektor:
BOJAN RADULOVIĆ

Grafičko likovno oblikovanje, grafička priprema i tisak:
SKANER STUDIO d.o.o.

Naslovnica: Dimitrije Popović, Princeza Ksenija, bronca, 2022.

Izdavači: Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske, Društvo Crnogoraca i prijatelja Crne Gore
„Montenegro“ Zagreb, Skaner studio d.o.o., Zagreb 2023.

Ljetopis je tiskan uz financijsku potporu Savjeta za nacionalne manjine Republike Hrvatske.